

Dansk Sociologi nr. 2/32. årg. 2021
ISSN 0905-5908
Copyright © Dansk Sociologiforening

Redaktion:

Projektchef Gunvor Christensen (ansvarshavende redaktør), lektor Troels Schultz Larsen, lektor Klaus Levinsen, lektor Anders Blok, postdoc Ane Grubb, ph.d.-stipendiat Jakob Laage-Thomsen, chefkonsulent Bella Marckmann, professor Thomas Olesen

Redaktionssekretær:

Lene El Mongy

Redaktionens adresse:

Sociologisk Institut, Københavns Universitet
Øster Farimagsgade 5, 1353 København K
Tlf. 35 32 35 02, e-mail: mail@dansksociologi.dk
Webside: www.dansksociologi.dk

Tidsskriftadministration, bestilling af
abonnement og enkeltnumre:
Jurist- og Økonomforbundets Forlag,
Gothersgade 137, 1123 København K
Telefon: 39 13 55 00, e-mail: forlag@djoef.dk
www.djoef-forlag.dk

Abonnementpriser:

2021 (4 numre): 500 kr.

For institutioner: 800 kr.

Studerende: 300 kr.

Løssalg: 200 kr. pr. eks.

Tidligere årgange/numre sælges med rabat.

Abonnement eller enkeltnumre kan bestilles ved
henvendelse til Djøf Forlag. Medlemmer af
Dansk Sociologiforening modtager tidsskriftet.

Manuskripter:

Manuskripter til artikler underkastes anonym
refereebedømmelse. Se nærmere i øvrigt i
»Retningslinjer for manuskripter« bagest i tidsskriftet.

DANSK SOCIOL OGI

INDHOLD

REDAKTØRENS FORORD	5
---------------------------	---

ARTIKLER

Martin Severin Frandsen, Magnus Paulsen Hansen, Pelle Korsbæk Sørensen & Nicole Thualagant De la justification 30 år efter: En kortlægning af udbredelse og anvendelser	9
Morten Knudsen & Sharon Kishik Viden og ikke-viden i omgangen med zoonoser – belyst med husdyr-MRSA som case	33

REVIEW ESSAY

Klaus Rasborg Samfundstanker i en pandemitid	57
---	----

PH.D.-OMTALER

Sofie Henze-Pedersen Efter volden? Hverdagsliv og familieliv blandt børn og mødre på krisecenter	65
Elise Stenholt Sørensen Human capital, migration and regional inequality: how the location of educational institutions influences our society	69

ANMELDELSER

Pierre Charbonnier
Affluence and freedom: An environmental history of political ideas
Anmeldt af Anders Blok 75

Frank van Tubergen
Introduction to Sociology
Anmeldt af Hans-Peter Y. Qvist 78

KUNSTNERPRÆSENTATION 81

Redaktørens forord

Den første artikel, vi præsenterer jer læsere for, er »De la justification 30 år efter: En kortlægning af udbredelse og anvendelser« skrevet af Martin Severin Frandsen, Magnus Paulsen Hansen, Pelle Korsbæk Sørensen og Nicole Thualagant. Vi sluttede 2020-årgangen af Dansk Sociologi af med en oversat artikel af Laurent Thévenot, og i Dansk Sociologi har der tidligere (2008) været et temanummer om Luc Boltanskis sociologi. De franske sociologer vedbliver at have en central position i udviklingen af dansk sociologi. I artiklen i dette nummer genbesøger forfatterne værket De la justification med henblik på at kortlægge de mange og forskellige anvendelser og debatter, som værket har givet anledning til. Der er tale om en undervisningsegnet artikel, der beskriver, hvordan pragmatisk sociologi baseret på hovedværket De la justification har udviklet sig. Forfatternes ærinde er at vise den fortsatte relevans af De la justification som det første hovedværk i den franske pragmatiske sociologi og at pege på de endnu uudforskede muligheder i anvendelsen af værket.

Den anden artikel »Viden og ikke-viden i omgangen med zoonoser – belyst med husdyr-MRSA som case« er skrevet af Morten Knudsen og Sharon Kishik. Det er en meget aktuel artikel oven på 1½ års corona i Danmark, hvor viden og ikke-viden har floreret samtidigt. Artiklen stiller netop skarpt på, hvordan samfund og organisationer håndterer kombinationen af viden og ikke-viden, og hvordan samtidigheden af viden og ikke-viden er en vigtig dimension ved aktuelle samfundsmæssige udfordringer som eksempelvis pandemier som corona. Artiklen behandler uvidenhed ikke som en restkategori eller et vilkår, men som noget, aktører skaber og vedligeholder og tager karakter af at være en ressource, der aktiveres, ligesom viden kan bringes i spil. Forfatterne fremhæver, at uvidenhed er en tydelig strategisk dimension, hvor viden gøres usikker, holdes tilbage og skjules for andre.

Husdyr-MRSA er i artiklen en case til at afdække, hvordan viden og ikke-viden bruges af de forskellige involverede aktører. Forfatterne ender med at rejse spørgsmålet: »Når organisationer og samfundsmæssige aktører kan undgå den forpligtelse, der ligger i viden ved at knytte an til (legitim og reel) ikke-viden, hvordan mindsker vi så risikoen for, at ikke-viden fastholdes pga. silotænkning og af hensyn til snævre interesser og i bestræbelsen på at undgå et ubekvemt pres for handling?« Det er et spørgsmål af stor samfundsmæssig aktualitet givet minksagen, coronapandemien, klimadagsordenen, tilbage-

trækningen i Afghanistan osv. Et spørgsmål, der fremadrettet fortsat kræver sociologisk nysgerrighed og granskning.

Herudover har vi et essay til jer skrevet af Klaus Rasborg på baggrund af refleksioner over, hvad coronakrisen har gjort ved os både på det individuelle og på det samfundsmæssige plan. Rasborg har skrevet essayet med udgangspunkt i tre coronabøger skrevet af hhv. forfatter og fysiker Paolo Giordano, den bulgarske samfundsforsker Ivan Krastev og den slovenske sociolog og filosof Slavoj Žižek.

Endelig indeholder nummeret også to ph.d.-omtaler af Sofie Henze-Pedersens og Elise Stenholts ph.d.-projekter samt anmeldelser af to bøger. Nummerets kunstneriske islæt er begået af Rune Bosse, der bl.a. er uddannet fra Det Kongelige Danske Kunstakademis Skole for Tidsbaserede Medier i 2016. Bosse er i sin kunst optaget af at undersøge menneskets komplicerede og skiftende forbindelser til naturen for på den måde at skabe et rum for poetisk åbenhed, personlig refleksion og respekt.

Tilbage er kun at ønske alle en rigtig god læselyst.

På redaktionens vegne
Gunvor Christensen

Martin Severin Frandsen, Magnus Paulsen Hansen,
Pelle Korsbæk Sørensen & Nicole Thualagant

De la justification 30 år efter: En kortlægning af udbredelse og anvendelser

Det er nu 30 år siden, at Luc Boltanski og Laurent Thévenot (B&T) for alvor præsenterede sig på den bredere sociologiske scene med deres fælles værk *De la justification (DJ)* (1991), som i dag fremstår som en af sociologiens nyklassikere. Analyserammen i *DJ* har vist sig særdeles sejlivet og har sat ringe i vandet, så også filosoffer, politologer, økonomer, geografer og historikere har taget den op til debat – og ikke mindst brugt den enten i dens oprindelige form eller i teoriudviklende arbejde. Formålet med artiklen er at kortlægge de mest fremtrædende internationale debatter samt se på anvendelsen i en dansk kontekst. Vi fremhæver de særligt interessante udviklingsveje, som kan lede læseren (studerende så vel som forskere) videre ind i et stadigt spirende forskningsfelt. Vi identificerer fire overordnede tilgange til at arbejde med retfærdiggørelsesmodellen: 1) socialteoretiske debatter og udvidelser af selve retfærdiggørelsesmodellen; 2) etnografisk inspirerede studier af menneskers kritik og retfærdiggørelse; 3) diskursive analyser af offentlige debatter og 4) brug af retfærdiggørelsesmodellen i genealogiske analyser. Afslutningsvis opsummerer vi, hvilke analysetilgange og udviklingsveje vi finder særlig interessante, og argumenterer for, hvorfor vi mener, *DJ* stadig er aktuel i dag – 30 år efter udgivelsen.

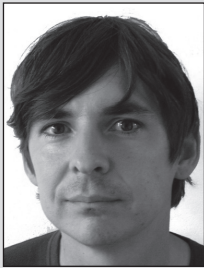
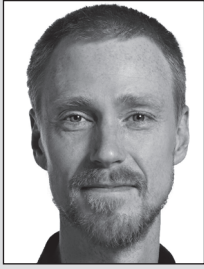
Søgeord: pragmatisk sociologi, retfærdiggørelse, Boltanski, Thévenot

Indledning

Det er nu 30 år siden, at Luc Boltanski og Laurent Thévenot (B&T) for alvor præsenterede sig på den bredere sociologiske scene med deres fælles værk *De la justification* (herefter *DJ*) (1991),¹ som i dag fremstår som en af sociologiens nyklassikere. Denne status har dog været længe undervejs. Det var først efter en række engelsksprogede artikler (B&T 1999; 2000) og især efter oversættelsen til engelsk (B&T 2006), at værket for alvor vandt udbredelse uden for den frankofone verden. *DJ* fremviste en ny forståelse af de moralske konflikter og værdikampe, som udspiller sig i samfundet og mellem mennesker. Samtidig var værket et forsøg på at bryde med den dengang, og til stadighed (Leclercq et al. 2015), dominerende sociologi i Frankrig – Bourdieus kritiske sociologi – som både Thévenot og især Boltanski havde været aktive bidragsydere til. I *DJ* hævder forfatterne, at alle mennesker besidder, hvad de kalder en *kritisk kompetence*, som aktiveres i situationer med konflikt, uenighed og usikkerhed. Den kritiske kompetence består i evnen til at forbinde begivenheder og objekter i konkrete situationer med en pluralitet af abstrakte *værdiordener* udgjort af forskellige politiske filosofier og idéer om det fælles bedste.² »Almindelige mennesker« agerer med andre ord som »metafysikere« med sans for at retfærdiggøre, kritisere og finde kompromisser. Herved har B&T været afgørende for at legitimere en sociologisk nysgerrighed for hverdagens konflikter og en anerkendelse af menneskers evne til håndtering heraf, som lå den bourdieusianske sociologi fjern. Det er på sin vis ironisk, at det netop er B&T's insisteren på, at sociologen ikke har eneret på at foretage værdidomme og præsentere retfærdiggørelser af folks handlinger og argumentationer, som har gjort dem til nogle af samtidens betydelige sociologiske skikkelser.

Den teoretiske analyseramme i *DJ* har været til stor inspiration, men har også animeret til debat blandt filosoffer, sociologer, politologer, økonomer, geografer og historikere, der enten har brugt analyserammen i dens oprindelige form eller i teoriudviklende arbejde. *Dansk Sociologi* præsenterede i et temanummer i 2008 en samlet introduktion til Boltanskis sociologi (Crone, Laustsen & Madsen 2008), i 2011 udkom en tekstsamling med titlen *Pragmatisk sociologi* (Boltanski 2011a),³ og en opdatering af »marmorbogen« fra 2013 indeholdt et nyt kapitel om fransk pragmatisk sociologi (Blok 2013a), hvilket på sin vis kanoniserede retningen i en dansk sammenhæng. Thévenots selvstændige bidrag inden for pragmatisk sociologi blev præsenteret med tekstsamlingen *Engagementsregimer* fra 2016.

I en dansk sammenhæng er B&T's analyseramme blevet brugt i studier af bl.a. offentlige debatter om flygtningespørgsmål (Meilvang 2011), retfærdiggørelse af velfærds- og beskæftigelsespolitiske reformer (Nielsen 2014; Hansen 2017, 2019), holdninger til velfærdsstaten (Frederiksen, 2017; Nielsen 2018) ansattes ytringsfrihed (Sørensen 2011), retfærdiggørelse og værdikonflikter inden for byudvikling (Albertsen 2002; Frandsen 2011), økologi- og miljøspørgsmål (Blok 2013b), virksomhedsstudier (Jagd 2003, 2011), globale

	Martin Severin Frandsen Ph.d., lektor, Institut for Mennesker og Teknologi, Roskilde Universitet E-mail: martinfr@ruc.dk		Pelle Korsbæk Sørensen Ph.d., adjunkt, Institut for Mennesker og Teknologi, Roskilde Universitet E-mail: pekoso@ruc.dk
	Magnus Paulsen Hansen Ph.d., lektor, Institut for Samfund og Erhverv, Roskilde Universitet E-mail: mapaha@ruc.dk		Nicole Thualagant Ph.d. lektor, Institut for Mennesker og Teknologi, Roskilde Universitet E-mail: nicole@ruc.dk

værdikæder (Ponte 2009; Cheyns & Ponte 2018) og legitimering af kunststøtte (Jørgensen 2016). Selv har B&T i deres senere arbejde bevæget sig i nye retninger og har på den måde overladt det til andre at fortsætte arbejdet med udviklingen og anvendelsen af deres oprindelige pragmatisk sociologiske analyseramme.

Formålet med denne artikel er at genbesøge *DJ* og kortlægge de mange og forskellige anvendelser og debatter, værket har givet anledning til. Med tusindvis af citationer på Google Scholar er kortlægningen selvfølgelig ikke udtømmende, men vores bud på en analyse af de mest fremtrædende internationale debatter samt på anvendelsen i en dansk kontekst. Der er tale om nedslag, der danner rammen for en selvstændig analyse omkring, hvordan pragmatisk sociologi baseret på hovedværket *DJ* har udviklet sig, og på det, vi ser som særligt interessante udviklingsveje, som kan lede læseren (studerende så vel som forskere) videre ind i et stadigt spirende forskningsfelt.

I det følgende præsenterer vi fire forskellige tilgange til at arbejde med B&T's analyseramme. Indledningsvist introducerer vi den oprindelige analyseramme i *DJ*, så nye læsere kan være med. De fire analysetilgange, vi herefter gennemgår, er: (1) socialteoretiske diskussioner og udvidelser af selve retfærdiggørelsesregimet gennem identifikation af kanoniske tekster og konstruktion af nye værdiordener; (2) etnografisk inspirerede studier af menneskers kritik og retfærdiggørelse i et hverdagslivsperspektiv, i organisationer og på tværs af kulturelle kontekster; (3) diskursive analyser af offentlige debatter gennem enten anvendelse af de oprindelige værdiordener eller gennem frem-

analysering af nye »lokale« værdiordener ud fra empirisk materiale; (4) brug af B&T's analyseramme i genealogiske analyser. Afslutningsvis i artiklen opsummerer vi, hvilke analysetilgange og udviklingsveje vi finder særlig interessante, og argumenterer for, hvorfor vi mener, *DJ* stadig er aktuel i dag 30 år efter udgivelsen.

Retfærdiggørelse og værdiordener

På trods af at *DJ* har givet anledning til en række socialteoretiske diskussioner, som vi kommer tilbage til i næste afsnit, er det *ikke* en bog, der præsenterer en generel teori om menneskers handlen. Det er en teori om nogle specifikke *kritiske situationer*, der fordrer, at mennesker retfærdiggør. Retfærdiggørelse er i udgangspunktet en sproglig handling, som trækker på allerede kendte tankemønstre og tilgængelige argumenter. B&T tillægger individer i samfundet en stærk *kritisk evne* (B&T 2011). Det vil sige, at det ikke kun er sociologen eller filosofen, som har evnerne til at trække på grundlæggende tankemønstre eller argumenter. I hverdagslivet kommer individer ofte i disput eller konflikt med hinanden, hvilket skaber en *kritisk situation*. Det kan være alt fra en konflikt i hjemmet, på arbejdspladsen, mellem trafikanter på gaden eller i aviser og den offentlige sfære. B&T var interesserede i at skitsere en analyseramme, der kunne forklare de grundlæggende argumentationer i konflikterne – og i at forklare, hvordan konflikterne udspiller sig eller afsluttes. Det er netop de situationer, hvor mennesker må trække på argumenter eller retfærdiggøre deres standpunkter eller handlinger, som danner grundlæg for erfaringen med at handle ud fra moralske forskrifter. Det er, når noget bliver sat i spil eller på spil, at individer trækker på tilgængelige argumenter, som knytter sig til genkendelige værdiordener.

I *DJ* opstiller B&T seks værdiordener, som er strukturerende for menneskers retfærdiggørelse og kritik. Antagelsen i B&T's analyseramme er, at de grundlæggende moralske argumenter i et samfund kan knyttes til politisk filosofiske tekster (B&T 2006). De seks værdiordener er: inspirationsordenen (Augustin), den domestiske orden (Bossuet), opinionens orden (Hobbes), borgerordenen (Rousseau), markedsordenen (Smith), og den industrielle orden (Saint Simon) (se tabel 1).

Det vil selvfølgelig ikke sige, at individer henviser til hverken Rousseau eller Adam Smith, når de argumenterer i hverdagens konfliktsituationer, men at man i centrale historiske hovedværker kan finde de basale byggesten til de argumenter, der er indlejret i hverdagens retfærdiggørelsesprocesser (B&T 1999: 366; Sørensen 2015: 41). En stor del (del II og III) af *DJ* handler om at kortlægge disse værdiordener og den temmelig komplicerede grammatik, med et hav af over- og underbegreber, der strukturerer dem. B&T gennemgår bl.a. en række »aksiomer«, som en hvilken som helst værdiorden må forudsætte: Vigtigst forudsættes en fælles menneskehed og dermed fundamental lighed mellem en værdiordens »medlemmer«, et differentieringsprincip og

Tabel 1: De seks værdiordner (B&T 1999: 368; oversat i Hansen 2016b: 23)

	Inspireret	Domestisk	Borger	Opinion	Marked	Industriel
Vurderingskriterier	Nåde, anti-konformisme, kreativitet	Agtelse, rygte	Kollektive interesser	Ry	Pris	Produktivitet, effektivitet
Formen af den relevante information	Emotionel	Mundtlig, forbilledlig, anekdotisk	Formel, officiel	Semiotisk	Monetær	Målbare kriterier, statistikker
Den elementære relation	Passion	Tillid	Solidaritet	Anerkendelse	Udveksling	Funktionel forbindelse
Den menneskelige kvalificering	Kreativitet, opfindsomhed	Autoritet	Lighed	Berømmelse	Begær, købekraft	Faglige kompetencer, eksperitise

en værdiskala, der gør det muligt at skelne mellem og sætte medlemmerne på prøve, og sidst at skelen og skalaer er knyttet til bestemte »fælles goder« (B&T 2006: 74-78).

Grundlæggende skelner B&T mellem *stæder*⁴ og *verdener*. Stæder er de grundlæggende argumenter, de fremanalyserer i politisk filosofiske tekster, inden for hvilke der er ét overordnet retfærdighedsprincip (Albertsen 2002). En stad udgør en form for grammatik, der anviser moralske principper, normer og handlinger (B&T 2006: 74-79). B&T konstruerer således et grundlæggende niveau for hver værdiorden, der kan spores tilbage til specifikke historiske, filosofiske og politiske værker, hvis indhold sender et ekko gennem tiden og således fremstår som arketyper for særlige moralske bedømmelser, der også kan siges at være gældende i dag.

B&T tilfører dog et pragmatisk lag til stæderne med begrebet verden. Hvor stæderne er abstrakte og rent diskursive, bringer verdenerne et repertoire af »kvalificerede ting«, der gør det muligt at mobilisere værdiordener og nå til enighed i den virkelige verdens hverdagssituationer (B&T 2006: 131). Så hvor retfærdiggørelse er sproglig åbner *DJ* herved op for et særligt blik for, hvordan retfærdiggørelsen trækker på situationens »arrangementer« (*dispositifs*). I *DJ* udfoldes disse verdener ved at supplere de grundlæggende tekster med en mere praktisk tekst, som stammer fra vores samtid. Fx udfoldes borgerordenen i to komplementære manualer til franske fagforeningsrepræsentanter om deres virke (B&T 2006: 155;185). Disse tekster er typisk anvisende for adfærd. Ved at læse disse tekster op mod hinanden testes de grundlæggende tanker fra det filosofiske værk i forhold til, om de kan danne genklang i vores nutid.

Det er de seks ordener, som udgør grundstrukturen for analyser af forskellige værdiforestillinger, som brydes konfliktsituationer. Hvordan præcist B&T er kommet frem til de seks ordener, fremgår ikke særligt tydeligt i *DJ*.

B&T skriver, at de har kigget på manifestationer af fælles goder i disputer, der opstår i løbet af interaktioner mellem personer, som fx konflikter på arbejdspladsen, og dermed er nået frem til de seks »højere principper, som folk, i dagens Frankrig griber til for at nå til enighed eller igangsætte stridigheder« (ibid.: 71). Trækkes der fx på økonomiske argumenter, hvor ideen om udveksling på markedet og indtjening står centralt, kan retfærdiggørelsen siges at trække på *markedsordenen*. Er der tale om, at udsagnet handler om anerkendelse for en persons storhed i offentlighedens øjne, som fx ved kendte menneskers position i samfundet, trækkes der på *opinionens orden*. I den *industrielle orden* vil effektivitet, viden og specialister være gældende standarder for positiv værditilskrivning. Retfærdiggørelsesregimet muliggør endvidere to typer af konflikter eller måder, hvorpå virkeligheden kan »sættes på prøve« (Thévenot 2002, Boltanski & Chiapello 2018). For det første kan der opstå uenighed *inden for* en værdiordens målestok. Fx hvordan effektiviteten (industriel) af en produktionsproces skal måles i en virksomhed. For det andet fordrer flerheden af værdiordener også, at mennesker sjældent kan hvile og lade sig evaluere inden for kun én værdiorden. Fx må kunstneren, der typisk vil trække på inspirationsverdenen, hvis ikke han skal blive betragtet som skør, acceptere at stå i kø, når han skal på posthuset (B&T 2006: 216). Del IV i *DJ* kortlægger således de mange spændinger og kritikker, der kan rettes fra en værdiorden til en anden.

Analyserammen i *DJ* er imidlertid ikke kun en ramme for forståelsen af, hvorfor konflikter bryder ud, men også en ramme, der kan bruges til at analysere, hvordan de falder til ro igen. *DJ* opstiller således også en beskrivelse af det, som B&T kalder *kompromisset*. I kompromisset mellem ordener kan en konflikt afværges, og der opstår således en sammensat konstruktion (ibid.: 277). I de moderne vestlige samfund er der således tale om, at flere sådanne kompromisser er aktive. Fagbevægelsen og til en vis grad velfærdsstaten baserer sig f.eks. på et kompromis mellem borgerordenen og den industrielle orden. Et kompromis er dog i sig selv skrøbeligt og står over for en kontinuerlig genforhandling eller genetablering (ibid.: 277-278). Det interessante for analyserne er således at kunne indfange, hvordan kompromisser mellem udvalgte værdiordener nedlejres i samfund og konkret sættes på prøve i situationer.

Socialteori

B&T's analyseramme har givet anledning til en række socialteoretiske debatter fra spørgsmål om kritik, demokrati og legitimitet til forholdet mellem struktur og aktør og forskerens videnskabsteoretiske position. *DJ* er således blandt andet blevet diskuteret op imod Michael Waltzers »retfærdighedssfærer« (Affichard & Foucauld 1995), Roger Friedlands »institutionelle logikker« (Cloutier & Langley 2013), Honneths anerkendelsesteori (Basaure 2011, Albertsen 2008), Foucault (Hansen 2016a) og aktør-netværksteori (Blok 2013a; Guggenheim & Potthast 2012).

DJ har således fået adskillige centrale tænkere til blækhuset – nogle af begejstring og andre nærmest af foragt. En af de mest kritiske røster er den tyske socialfilosof Axel Honneth (2010). Honneth stiller sig bl.a. kritisk over for udvalget af filosofiske tekster, der ligger til grund for de seks værdiorde-ner. Han finder at B&T's begrundelse kun fremgår implicit, og han kritiserer særligt, at der er en mangel på orientering mod centrale tænkere som fx Immanuel Kants politiske republikanisme eller John Lockes klassisk liberale tan-ke-mønstre, der begge står som centrale historiske orienteringspunkter (ibid.: 381 f.). Thévenots senere konstruktion af en »liberal grammatik« kan her ses som et forsøg på at indkapsle en anden interessebaseret forhandlingsform, der bryder med analyserammen i *DJ* (Thévenot 2014).

Honneth retter også en yderligere kritik mod det beviste fravær af et be-grundet normativt aspekt i *DJ*. Kritikken er blandt andet orienteret mod, at en sociologi om kritik slører de normative træk ved offentlig moralsk retfærdig-gørelse, da den overser, at de vestlige samfund netop har en normativ præ-struktureret, som ikke så let lader sig relativere, som B&T angiveligt antager (Honneth 2010: 388). Honneth beskriver, at en sådan relativisme i forhold til moralske spørgsmål ser bort fra de historiske udviklingstræk, som netop byg-ger på, at samfund ofte har udviklet sig i en særlig bane, hvor nogle norma-tive træk har vundet hævde over andre (ibid.: 387). Derfor er *DJ* ifølge Hon-neth også udtryk for en »mærkelig voluntarisme«, hvor aktører er »frie til at vælge, hvilken retfærdiggørelsesorden de bruger til at forsøge at adressere et problem«⁶ (ibid.). Kritikken overser dog et vigtigt element i retfærdiggørel-sesregimet, nemlig at de kritiske situationer ikke er et tag-selv-bord af værdi-ordener, men er rammet ind af et »arrangement« (*dispositif*) af »objekter«, der »hjælper til at objektivere værdien (*worth*) af de involverede personer« (B&T 2006: 142). Aktørerne i *DJ* er med andre ord ikke frie til at vælge (Thévenot 1992) – de er historisk og situationelt begrænset af miljøet (Hansen 2016a: 136).

B&T skriver selv, at listen med de seks værdiorde-ner, de kommer frem til i *DJ*, ikke nødvendigvis er udtømmende (B&T 2006: 71). Både Boltanski og Thévenot har sammen med andre forskere hver især foreslået nye værdiorde-ner i deres senere forskning. Den mest omfangsrige tilføjelse sker i Boltanskis fælles værk med Ève Chiapello (B&C) i bogen *Kapitalismens nye ånd* (NEC) (B&C 2018 [1999]). I dette værk fremskriver de på grundlag af en analyse af det moderne franske arbejdsmarkeds udvikling en ny værdiorden i form af en *projektorden* baseret på tanken om netværket. NEC har i en international sammenhæng affødt en række analyser, der tager sit afsæt i denne orden (se fx Du Gay & Morgan 2014).

Thévenot har ligeledes sammen med Claudette Lafaye skrevet om et mu-ligt tillæg af en økologisk eller grøn værdiorden (Lafaye & Thévenot 1993). Denne værdiorden arbejder de videre med i en analyse baseret på en fransk og en amerikansk miljøpolitisk case senere hen. Heri ser forfatterne på dis-

putter, hvor der argumenteres ud fra miljømæssige argumenter, og afprøver hermed hypotesen om en egentlig ny værdiorden gennem et empirisk studie (Thévenot, Moody & Lafaye 2000), som senere er blevet diskuteret af blandt andre Bruno Latour (Latour 1998; Blok 2013b). I en dansk sammenhæng er den grønne værdiorden blevet inddraget i analyser af borgeres civilsambundsbaseerede deltagelse i en 'grøn' byudvikling (Blok & Meilvang 2015). Af andre begrebsudviklinger af nye værdiordner kan også nævnes Holstings (2017) militære »eksekveringsorden« (med Clausewitz som grammatiker) og Silbers (2011) »kvasi benevolence«-orden.

Et centralt spørgsmål må være, hvornår og på hvilke præmisser analyse-rammen fra *DJ* med rimelighed kan udvides. Der er flere eksempler på forsøg på udvidelser, hvor der tillægges flere ordener til de allerede etablerede seks værdiordener i *DJ*. Men det også muligt at arbejde med analyser, der fungerer som en understøttelse af analyserammen, som tager afsæt i det grundlæggende niveau for værdiordenerne, nemlig udvalget af filosofisk-politiske grundtekster. Dette arbejde med en stringent rekonstruktion kan ses som et grundarbejde, som kan være med til yderligere at kvalificere og legitimere analyserammen.

En måde at arbejde med disse grundtekster på er, at der spores og testes filosofiske tekster, der kan danne grundlag for en bedre forståelse af nye værdiordener. For at kunne kvalificere udvalget af specifikke kanoniske tekster, udarbejder B&T nogle udvælgelseskriterier (B&T 2006: 71). Der er som udgangspunkt tale om en række træk, der skal kunne udledes fra de centrale tekster. Disse beskrives også som den grammatik, der ligger til grund for en værdiorden. Teksten skal være den første eller en af de første, som præsenterer »staden« systematisk; teksten må indeholde et fælles højere princip, den må kunne anvise retfærdighedsprincipper, hvorfra der kan fordeles 'værdi'. Et centralt princip handler om, at der kan spores en standard eller målestok, hvorudfra der kan foretages evalueringer, så der kan fordeles værdi til mennesker og ting. Videre må teksten have en anvisende karakter, og den må være almindelig kendt, således at den på sin vis kan siges at være brugt til at fremstille politiske teknologier (ibid.: 71-74, egen gengivelse fra *DJ*). Som beskrevet ovenfor beskriver B&T videre, hvordan en egentlig værdiorden efterfølgende må kunne beskrives via førnævnte aksiomer, der er med til at beskrive, hvilke konstituerende elementer der skal kunne spores, før der kan være tale om, at der eksisterer en egentlig selvstændig værdiorden (ibid.: 74-78).

I en dansk sammenhæng afsøger Sørensen (2015), hvordan ytringsfrihed i forhold til oplevelsen af kritisable forhold i arbejdslivet kan undersøges via retfærdiggørelsesregimet. Det kunne tænkes, at borgerordenen med dennes fordringer om deltagelse i den offentlige sfære kan rumme de filosofiske argumenter, som danner begrundelsesmæssigt materiale for deltagelse i offentligheden på baggrund af den specifikke viden, som medarbejdere opnår via deres arbejde og specialviden. Men Sørensen argumenterer for, at der må et

tillæg til for at kunne begribe den gruppe af højtuddannede vidensarbejdere, som her undersøges. I analysen undersøges en logik, hvor den enkeltes frigørelse baserer sig på informationer, der knytter sig til specialistens arbejde og specialviden. Sørensen henviser i sin analyse tilbage til oplysningsfilosoffens Immanuel Kants centrale tekst *Hvad er oplysning?* Via en rekonstruktion, hvor teksten underlægges de krav, som B&T opstiller, opstår et analytisk supplement via en *offentlighedsstad*⁷ med en egen grammatik.

Tidligere har Albertsen (2005) påtaget sig en anden form for rekonstruktion i forhold til teorien. Han identificerer, at B&C i *NEC* etablerer en verden baseret på projektet og netværket, uden at der eksplicit trækkes på et politisk og filosofisk underlag, som det ellers foreskrives i *DJ*. For at imødekomme dette tager han fat på Spinozas forfatterskab. Særligt ser han til Spinozas *Etik* og ideen om absolut demokrati i *En afhandling om staten* (Albertsen 2005: 80). Hans ærinde er at fremskrive en grammatik for projektordenen, og med hans rekonstruktion in mente udvides forståelsen af, hvordan de grundlæggende elementer i retfærdiggørelsen af projektordenen skal forstås. Hvad er det for bagvedliggende argumenter, som individer trækker på i hverdagens konflikt-situationer, når de henviser til en netværks- eller projektorienteret logik?

Etnografi

Den anden tilgang til at arbejde med *DJ*, vi vil præsentere, betegner vi som etnografi-inspirerede studier. I *DJ* fortæller B&T, hvordan retfærdiggørelsesregimet oprindeligt blev udviklet som et »arbejdsredskab« (B&T 2006: 21) til en række empiriske studier af virksomheder og organisationer, som blev præsenteret i bogen *Justesse et justice dans le travail* (B&T 1989).⁵ I denne antologi fungerede B&T som redaktører for en række bidrag om virksomheder, institutioner og organisationers logikker samt individers legitimeringsformer i praksis. Mere nøjagtigt adresserer bogen, hvorledes legitimeringsformer udvikles og anvendes af aktører med henblik på at retfærdiggøre og etablere kompromisser. Som eksempler på anvendelse af B&T's analyseramme vil vi fremhæve to af antologiens studier. For det første Claudette Lafayes studie af den franske offentlige administration og de legitimeringsformer offentligt ansatte anvender i deres professionelle praksis (Lafaye 1989). Lafaye foretog et længere feltarbejde i en kommune, som netop var under reorganisering efter en udskiftning af direktionen, som gav anledning til, at nye praksisser skulle etableres. Ved at læne sig op ad analyserammen omkring de seks værdior-dener fremanalyserer Lafaye, hvilke rationaler eksempelvis den nyankomne kommunaldirektør henviser til i sin kritik af kommunens tidligere praksis (Lafaye 1989: 51). I denne analyse bliver særligt kontrasten mellem de domestiske og industrielle ordener anvendt i en beskrivelse af, hvorledes infor-manterne argumenterer for en reorganisering af praksis. Via sit feltarbejde observerer Lafaye den industrielle og markedsordenens stigende dominans i den kommunale praksis, og hvilke spændinger og konflikter det frembringer

med både den domestiske og borgerordenen. På den måde giver anvendelsen af B&T's analyseramme anledning til at se konflikter i offentlige såvel som private organisationer som modsætninger og spændinger mellem forskellige tilgange, der hviler på forskellige retfærdiggørelser snarere end mellem de formelle regler og den »konkrete« praksis (ibid.: 65). Det andet eksempel er Thévenots studie af produktion af camembertost (Thévenot 1989). Her er fokus især på, hvordan producenterne praktisk, og ofte meget kreativt, finder kompromisset mellem den industrielle værdiorden (forudsige, garantere, effektiviserer og stabilisere produktionsprocessen) og den domestiske verden (hensyn til oprindelse, lokalområde og traditionelle produktionsmetoder). Anvendelsen af *DJ i Justesse et justice dans le travail* har skabt grobund for en række senere studier, der bruger analyserammen til at studere praksis i organisationer (for et overblik se Jagd 2011 og Oldenhof et al. 2013).

Et tredje eksempel på et etnografisk orienteret studie er Thévenot og den canadiske sociolog Michèle Lamonts ovennævnte bidrag til den komparative kultursociologi (Lamont & Thévenot 2000). Via otte forskellige casestudier analyseres, hvorledes forskellige værdiordener (her kaldt »evalueringsrepertoires«) mobiliseres af aktører i henholdsvis en amerikansk og fransk kulturel kontekst på baggrund af deltagerobservationer og interviews. De otte cases præsenteres under antologiens tre tematikker: evaluering af problemstillinger omkring identitet i forhold til race, køn og multikulturalisme, evalueringer af kulturelle institutioner samt evalueringer af politik og offentlige debatter. Retfærdiggørelsesregimet muliggør her en etnografisk analyse af aktørers moralske og politiske engagement i forhold til eksempelvis miljømæssige kontroverser (Thévenot, Moody & Lafaye 2000; Moody & Thévenot 2000). I et studie af kontroverser om infrastrukturprojekter i henholdsvis en amerikansk og fransk kontekst analyserer Thévenot, Moody og Lafaye således, hvorledes aktører retfærdiggør og evaluerer særlige handlinger som værende legitime, hvilket peger på kulturelle forskelle i politiske og moralske repertoires samt forståelser af det »fælles bedste«. De etnografiske studier af forskelle i den politiske kultur i Frankrig og USA suppleret af senere komparative studier i Rusland har endvidere for Thévenot bidraget til en udvidelse af den oprindelige analyseramme i *DJ* i den bredere sociologi om engagementsregimer, der undersøger mangfoldigheden af måder, mennesker engagerer sig i verden på (Hansen 2016b; Thévenot 2014, 2016).

Et aktuelt dansk eksempel på et etnografisk orienteret studie af »almindelige menneskers« retfærdiggørelser er Nielsens studie af normative forståelser af velfærd. Via interviews i panelgrupper med 35 borgere omhandlende velfærdsstatens fremtid kortlægger Nielsen fire diskursive forståelser af velfærd med forbindelse til fire værdiordener: en civil værdiorden, hvor egoisme betragtes som en trussel mod velfærd, en domestisk med fokus på disciplinering af de borgere, som ikke måtte adlyde, en industriel orden med fokus på bureaukратиets ineffektivitet og endelig en markedsorden med henblik på

uselvstændige borgere. Ifølge Nielsens argumentation giver dette etnografiske studie et indblik i hverdagssproglige betragtninger af moralske vurderinger af velfærd (Nielsen 2018: 62).

Diskursanalyser

Den tredje tilgang, som indeholder flere forskellige retninger under sig, beskriver vi som diskursive analyser af offentlige debatter. Retningerne trækker alle på nogle af de overvejelser, som ligger til grund for den forskning, der i sin tid dannede inspiration for *DJ*. Det drejer sig om udbredelsen og analysen af sproglige udtryk og beskrivelser i offentlige debatter og vurderinger af den indeholdte mening i disse.

Selvom det empiriske grundlag for retfærdiggørelsesregimet var en række etnografiske studier af lokale *kritiske situationer*, har analyserammen efterfølgende vist sig yderst anvendelig til mere makrosociologiske og diskursive studier af dokumenter og offentlige debatter. B&T's grundige kortlægning af de seks værdiordners »grammatik« har vist sig at kunne bruges som et analytisk repertoire, der gennem identifikation af nøgleord kunne forbinde disse til udtalelser i offentlige debatindlæg. I det følgende vil vi skitsere forskellige analysestrategier, der alle med udgangspunkt i *DJ* har undersøgt, hvordan normative retfærdiggørelser og kritik udtrykkes i offentlige debatter og dokumenter, som anviser til handlen, som fx håndbøger og managementlitteratur.

Et af det mest ambitiøse og omfattende forsøg på at systematisere diskursive analyser med udgangspunkt i retfærdiggørelsesregimet var udviklingen af softwareprogrammet *Prospéro*. Med udgangspunkt i den pragmatisk sociologiske tradition for at følge aktører og hermed bidrage til en forstående videnskab udviklede forskningsgruppen *Groupe de Sociologie Pragmatique et Réflexive* ledet af den franske sociolog Francis Chateauraynaud (en tidligere elev af B&T) i slutningen af 1990'erne et softwareprogram, der skulle muliggøre sociologiske studier af længevarige kontroverser og komplekse kriser. I forlængelse af den pragmatisk sociologiske brud med Bourdieus »afslørende« sociologi skulle programmet tage aktører (som i denne litteratur bliver kaldt for *protagonister*) »seriøst«, det vil sige »aktørers begrænsninger eller restriktioner som disse oplever i de udfordringer, de møder« med det mål at »rekonstruere den gradvise organisering af udfordringer som strukturerer, influerer, konfigurerer aktørers erfaringer og i særdeleshed deres sproglige kompetencer via deres disponering af kategorier, udtryk og formuleringer« (Chateauraynaud 2003: 113).

Prospéro, en forkortelse af *PROgramme de Sociologie Pragmatique, Expérimentale et Réflexive sur Ordinateur*, blev udviklet med det formål at kunne analysere en større mængde tekstuelle udsagn (avisartikler, rapporter, transskriberinger af interviews m.m.). Samlingen af tekster udgør tilsammen et korpus, som ved hjælp af *Prospéro* rekonstrueres til at synliggøre processen bag kontroverser og komplekse affærer. *Prospéro* skulle således mulig-

gøre indsamlingen af heterogene udsagn over tid for ikke alene at befordre en forståelse af tilblivelsen af eksempelvis en kontrovers, men også dennes udvikling samt inddragelse af mulige aktører i forskellige arenaer. Modsat den sociologiske tradition, som forsøger at analysere i kraft af *a priori*-kategorier eller -hypoteser (eksempelvis via spørgeskemaer), er hensigten med programmet at anvende de selvsamme italesættelser, som aktører udfolder og gengiver. Programmet er tænkt som et værktøj, der kan fungere som et iagttagelsesinstrument, der omfavner den kompleksitet, som skabes via aktører, begivenheder, dispositiver og argumenter over tid (Chateauraynaud 2003).

Med sit pragmatiske udgangspunkt er Chateauraynaud kritisk over for *a priori*-kategorier, hvilket eksempelvis kommer til udtryk i kritikken omkring korrespondanceanalyse, som anvendes med stor inspiration fra Pierre Bourdieu (Chateauraynaud 2003: 53). Spørgsmålet er dog, om denne intention også efterfølges, da flere forskere har fundet inspiration i *DJ*'s indeks af ord og har brugt disse (oprindeligt genereret via Prospéro) som udgangspunkt for deres selvstændige analyser. Det eksemplificerer en generel problematik i anvendelsen af retfærdiggørelsesregimet om, hvor tro man bør være over for den oprindelige grammatik, og hvorvidt en sådan loyalitet nødvendigvis stemmer overens med den pragmatiske sociologis overordnede credo om at tage aktørerne seriøst. Som vi skal se, åbner Prospéros tilgang nemlig også op for muligheden for at kvantificere, fx hvilke værdiordener der henvises til mest.

Da Prospéro indtil videre kun er oversat fra fransk til portugisisk, har anvendelsen været begrænset til en relativt snæver skare af forskere omkring førnævnte gruppe. Alligevel har programmet haft indflydelse gennem B&C's *NEC*, som faktisk benytter Prospéro til deres analyse af managementlitteratur. For at dokumentere fremkomsten af »kapitalismen nye ånd« udvælger B&C et korpus af de mest populære managementtekster fra henholdsvis 1960'erne og 1990'erne og bruger Prospéro til at kortlægge, hvilke værdiordener der benyttes mest. Hvor brugen af visse værdiordener er ganske konstante (markedsordenen), er det mest bemærkelsesværdige reduktionen af den civile og industrielle værdiorden til fordel for en ny netværksbaseret projektorden (B&C 1999).

Analysen af managementlitteratur i *NEC* (som kun er en lille del af den samlede analyse) giver anledning til spørgsmålet om, hvilke typer dokumenter B&T's analyseramme kan benyttes til at analysere. Managementlitteratur kan siges at falde inden for handlingsanvisende dokumenter som fx også håndbøger og politisk filosofi. Med analyser af dokumenter af denne type bevæger analyserammen, og indholdet af værdiordenerne, sig tættere på governmentalitystudiers kortlægning af styringsrationaliteter (se fx Larsen 2008). Dokumenterne undersøges som svar på kritik og konflikt, mens selve den »kritiske situation« ikke som sådan undersøges. Skal den pragmatiske sociologis situationelle perspektiv og erkendelsesinteresse operationaliseres, må dokumentanalysen suppleres med analyser af de kritiske situationer, som diskurserne svarer på og måske skaber.

Samme analysestrategi og ambition om at kunne kvantificere udsagn er taget op af andre forskere til at analysere offentlige kontroverser, og dermed i et mere situationelt perspektiv (Patriotta, Gond, & Schultz 2011; Taupin 2012; Ylä-Anttila & Luhtakallio 2016). Her vælges dokumenter som mere eksplicit er situeret i kontroverser som fx nyhedsartikler. I deres analyse af debatten omkring et uheld på et atomkraftværk i Tyskland kortlægger Patriotta et al., hvilke værdiordener de forskellige aktører støtter sig op ad i en kontrovers, som hurtigt kommer til at handle om atomkrafts legitimitet (Patriotta, Gond, & Schultz 2011). Metodisk har de samlet de »semantiske deskriptorer«, som findes i margenen i beskrivelsen af verdenerne i *DJ*, som udsagnene så kodes efter i NVivo, et andet softwareprogram til kodning af tekst. Kodningen bruges efterfølgende til at tælle fordelingen af værdiordener over tid i forskellige »sub-kontroverser« såvel som imellem aktører.

Man kan med rette stille spørgsmålstejn ved, hvor automatiseret og kvantificeret man kan strække analyserammen i *DJ*, uden at den løsriver sig fra det pragmatiske sociologiske projekt. Ved automatisk at tilskrive udsagn bestemte værdiordener på baggrund af udvalgte ord øges fx risikoen for at fejlfortolke og for ikke at være tro mod aktørerne. Dette fordrer for det første, at kodningen foretages manuelt, så man fx indfanger, om værdiordener mobiliseres eller nedgøres, og hvordan kompromisser etableres (Ylä-Anttila & Luhtakallio 2016). Mht. til kvantificering er faren, at mængden af udsagn (og værdiordener) ikke nødvendigvis siger noget om deres indflydelse. I både *NEC* og Patriotta et al.s analyser står optællingen da heller ikke alene, men er suppleret og underbygget af fortolkende og mere tekstnær kvalitativ analyse, som vi skal se nærmere på i afsnittet om genealogiske analyser nedenfor (se også Taupin 2012). Der findes da også adskillige analyser af kontroverser, der benytter retfærdiggørelsesregimet uden at kvantificere udsagnene. I en dansk kontekst bør nævnes Nielsens analyse af debatten omkring »nytteaktivering« (Nielsen 2014). Analysen af retfærdiggørelser af instrumentet kortlægger radikalt forskellige forståelser af instrumentets målgruppe samt den værdi, det skabte, og den viser således, hvordan de diskursive kampe får betydning for instrumentets udformning men også den store variation, hvorpå det samme objekt kan kvalificeres. Hermed viser Nielsen, hvordan retfærdiggørelsen af nytteaktiveringen hviler på et spændingsfyldt kompromis mellem fire værdiordener: industri (besparelser, produktivitet), marked (incitament, markedsliggørelse), projekt (aktivitet) og borger (solidaritet ved at arbejde).

Disse »retfærdiggørelsesanalyser« (Ylä-Anttila & Luhtakallio 2016) af offentlige debatter kan umiddelbart ligne diskursanalyse og analyser af »framing« i medierne. Der er dog også væsentlige forskelle. For det første er B&T's perspektiv på moral særegent. Hvor moral fx i framing-litteraturen afgrænses til bestemte argumenter (fx om religion), så gennemsyrrer moral i *DJ* alle argumenter (Ylä-Anttila & Luhtakallio 2016: 2). Referencer til »effektivitet« ses fx som et udtryk for en bestemt moral (industriel) frem for mindre moral. For

det andet tillægges værdiordene en lidt anden funktion end diskurser og »frames«. Hvor sidstnævnte er orienteret mod det semantiske og retoriske, med andre ord hvordan aktører overtaler *hinanden*, er *DJ* orienteret mod (moralisk) evaluering og dermed også mod, hvordan argumenter fungerer som »virkelighedstests« (Boltanski 2011b) og er knyttet til en virkelighed, der ikke kun er sproglig (Hansen 2019: 24). For det tredje fordrer B&T's analyseramme en mere deduktiv tilgang med udgangspunkt i antagelsen om et afgrænset og stabilt sæt af normative principper. En af styrkerne ved dette er muligheden for komparative analyser på tværs af tid og sted (Ylä-Anttila & Luhtakallio 2016: 4). Risikoen kan til gengæld være at værdiordenes grammatik er så generisk, at afstanden til genstandsfeltet bliver så stor, at det er svært bevare sensitiviteten til aktørernes egne argumenter og det genstandsfelt, de befinder sig i.

Ud fra den problematik har andre arbejdet mere heuristisk med analyserammen i *DJ* og brugt idéen om forskellige ordener med en fælles grammatik (ækvivalensprincip, test, fælles bedste etc.) *uden* at tage udgangspunkt i de oprindelige seks værdiordener. Som eksempel taler Borghi om tre dominerende »retfærdiggørelsesordener« i europæisk velfærdskapitalisme – en traditionel bureaukratisk orden, en post-bureaukratisk managementorden samt en deltagelsesorienteret orden (Borghi 2011). Ordenerne heri er dog mere teoretisk udledt og afprøves ikke empirisk. Et andet og mere empirisk funderet eksempel er Hansens analyse af retfærdiggørelse og kritik af aktiveringsreformer i Frankrig og Danmark (Hansen 2017; 2019). På baggrund af analyser af avisartikler kortlægges syv »arbejdsløshedsbyer« (*cities of unemployment*), der mobiliseres til at evaluere både politikker og de arbejdsløse i offentlige debatter (omfordeling, forsikring, efterspørgsel, paternalistisk, investering, aktivitet og incitament). Kortlægningen af denne grammatik gør det muligt at undersøge, hvilke moralske forståelser af arbejdsløshed og den arbejdsløse der sættes sammen i kompromisser og nedfælder sig i instrumenter og institutioner, og dermed også hvilke der gradvist vinder indpas eller marginaliseres. En af fordelene ved en mere genstandsnær grammatik er, at afstanden mellem kategorier og aktørernes udtalelser mindskes, og dermed taler grammatikken også mere intuitivt til de involverede. En anden kunne være, at vigtige nuancer og forskelle, der ellers ville placeres inden for samme værdiorden, kan synliggøres. En ulempe, udover det omfattende arbejde, det er at udvikle grammatikken fra bunden, er, at det mere globale diagnoseperspektiv reduceres, så det fx handler mindre om kritik generelt, men konkret om fx aktivering.

Genealogi

En fjerde produktiv og kritisk brug af analyserammen i *DJ*, som vi vil fremhæve, finder man i det, vi med Barthe et al. (Barthe et al. 2013: 80-184) vil betegne genealogiske analyser. Som hos Foucault er sigtet at rekonstruere en

nutidig problemsituations historik med henblik på opnå en ny og udvidet forståelse af handlemulighederne i den aktuelle situation. De genealogiske analyser er på denne måde kendetegnet ved at fastholde det situationelle perspektiv ofte med udgangspunkt i »kritiske situationer« af en mere makrosociologisk karakter.

Selv om der sjældent eksplicit henvises til Foucault, vil vi argumentere for, at de pragmatisk sociologiske genealogier er beslægtede med især den sene Foucaults forståelse af genealogi som analyse af *problematikker* (eng., *problematisations*) og deres historiske fremkomst og transformationer (Foucault 1984; Castel 1994; Barnett 2015). Men samtidig vil vi fremhæve, hvordan inddragelsen af retfærdiggørelsesregimet i analysen af problematikker tilføjer et nyt perspektiv til de historiske studier.

B&C's ovennævnte analyse af kapitalismens historiske transformationsdynamikker i *NEC* kan siges at være eksemplarisk i forhold til at belyse, hvordan analyserammen i *DJ* kan bruges i historiske analyser. *NEC* kan læses som en genealogi over fremkomsten og transformationen af en særlig ledelsesproblematik – *spørgsmålet om kapitalismens ånd* – der har ledsaget kapitalismen gennem historien (Larsen 2008). B&C's velkendte argument er her, at kapitalismen, for at få folk til at tilslutte sig den, må tilbyde a) muligheder for selvrealisering, (b) sikkerhed samt c) kunne hævde og argumentere for, at den tjener det fælles bedste. M.a.o. må kapitalismen retfærdiggøres, og denne moralske retfærdiggørelse og legitimitet tilvejebringer den gennem at indoptage den kritik, den udsættes for. Hertil argumenterer B&C for, at den kritik, der historisk er blevet rettet mod kapitalismen, har fundet sit normative grundlag og sine retfærdighedsprincipper blandt de værdiordner B&T fremanalyserer i *DJ* (B&C 2011: 203-207).

Afsættet for genealogien i *NEC* er en nutidig situation karakteriseret ved, at en »en triumferende version af kapitalismen« (B&C 2011: 205) i perioden 1985-1995 synes at have afmonteret ethvert forsøg på effektiv kritik og at have skabt en bred og nærmest uimodsagt tilslutning til kapitalismen. Den historiske analyse forsøger at besvare den gåde, der består i, at et så »succesfuldt« svar på spørgsmålet om kapitalismens ånd har kunnet installere sig i så kort tidsmæssig afstand fra årene 1968-1978, som modsat var kendetegnet ved en aggressiv kritik og bred social mobilisering mod kapitalismen.

Med henblik på at genåbne muligheder for kritik i den aktuelle situation rekonstruerer B&C, hvordan spørgsmålet om kapitalismens ånd er blevet formuleret og håndteret i tre perioder fra den første ånd (slutningen af 1800-tallet), den anden ånd (1940-1970) og til den aktuelle og tredje ånd (siden 1980'erne). Det er tilblivelsen af den tredje ånd, der er i fokus. Kapitalismens første ånd identificerer B&C som et kompromis mellem markedsordenen og den domestiske orden. Den anden ånd ser B&C som et kompromis mellem den industrielle orden og borgerordenen (og sekundært den domestiske orden) (B&C 2018: 24).

I perioden fra 1965 til 1975 bryder det kompromis, der har retfærdiggjort kapitalismen i efterkrigstiden, imidlertid sammen, og der rejser sig en tiltagende kritik, der kulminerer omkring 1968. Den fornyede modstand kommer ifølge B&C til udtryk via to former for kritik: *den sociale kritik* af kapitalismens udbytning og ulighed og *den kunstneriske kritik* af kapitalismens undertrykkelse og fremmedgørelse. Det er dog sidstnævnte, der indoptages og legitimerer kapitalismens tredje og nye ånd i form af projektordenen, som præsenteret ovenfor. Fremvæksten af den nye ånd, som er ledsaget af en ny mere horisontal og netværksorienteret organisering af virksomhederne, afvæbner og desorienterer kritikken. Den sociale kritik, som var opbygget i en form for spejling af den store hierarkisk organiserede industrivirksomhed, kan ikke længere genkende sin modstander. Indoptagelsen af mange af elementerne i den kunstneriske kritik og koopteringen af mange af dens mest prominente eksponenter i magteliten desorienterer mange af dens kritikere, som ikke længere kan få øje på årsagerne til at være utilfredse (ibid.: 184-202).

Jvf. indledningen til afsnittet er sigtet med den genealogiske analyse af kapitalismens nye ånd at åbne for nye handlemuligheder i den nutidige situation – i NEC er det kritiske sigte at åbne for en styrkelse og fornyelse af kritikken gennem den mere præcise identificering af fremkomsten og transformationen af kapitalismens skiftende ledelsesstrategier (ibid.: 485-524).

Et andet eksempel på en genealogi, der gør brug af retfærdiggørelsesregimet, er Lehtonen og Liukkos (L&L) analyse af markedsføringen af private livsforsikringsordninger i Finland i perioden 1945-1990 (L&L 2010). Som i NEC kan der siges at være tale om en historisk analyse af en ledelsesproblematik, som her handler om, hvordan private forsikringsselskaber på forskellige måder har forsøgt at motivere folk til at tilslutte sig private forsikringsordninger i en periode, hvor den finske velfærdsstat og et fuldt udbygget socialt forsikringssystem blev etableret. Den »gåde«, som L&L forsøger at besvare, handler om, hvordan væksten i den private livsforsikringsbranche ikke i betydelig grad blev hæmmet af den samtidige udbygning af det nationale sociale forsikringssystem (ibid.: 372).

Gennem analysen af markedsføringsmateriale fra den studerede periode viser L&L, at en del af forklaringen på dette paradoks er den måde, den private forsikringsbranche har formuleret moralske begrundelser for, hvorfor folk bør supplere kollektive forsikringsordninger med private forsikringer. Samtidig viser analysen, at der er en pluralitet af moralske »overtalelsesstrategier«, og at disse retfærdiggørelser varierer og kombineres på forskellige måder over tid og i takt med de kulturelle og institutionelle forandringer, de ledsager i udbygningen af velfærdsstaten (ibid.: 373).

L&L identificerer her fire moralske begrundelsesformer: forsikring som et teknisk redskab, der effektivt kan håndtere økonomiske risici (industriel retfærdiggørelse); forsikring som et middel til at tage ansvar for en selv og ens familie (domestisk retfærdiggørelse); forsikring som en måde at udvise

solidaritet (civil retfærdiggørelse); og endelig forsikring som et redskab til at spare og investere (markedsorienteret retfærdiggørelse). Hvor de første to begrundelsesformer optræder konstant gennem hele perioden, forsvinder de civile retfærdiggørelser gradvist fra vokabularet til fordel for en større betoning af den markedsorienterede begrundelse og forsikring som en mulighed for at tjene penge. (ibid.: 381-382). Omend det ikke eksplicit nævnes, kan det kritiske sigte i L&L's analyse ses om et forsøg på at skærpe blikket for de ledelses- og markedsføringsstrategier, igennem hvilke private forsikringsudbydere forsøger at få borgere til at tænke og handle på bestemte måder.

Et tredje og sidste eksempel på en genealogi, der gør brug af analyserammen i *DJ*, er Carstensen og Hansens (C&H) analyse af fransk arbejdsmarkeds- og socialpolitik og udviklingen fra den statsgaranterede minimumsindkomstordning *Revenu minimum d'insertion* (RMI) fra 1988 og frem til den neoliberale workfare-ordning *Revenu de solidarité active* (RSA) fra 2009 (C&H 2019). Modsat i de to ovennævnte eksempler er der her ikke tale om analyse af en ledelsesproblematik, men om en historisk undersøgelse af transformationer af *det sociale spørgsmål*, forstået som spørgsmålet om, hvad et samfund stiller op med de befolkningsgrupper, der af forskellige årsager ikke er i stand til at forsørge sig selv gennem arbejde, og som samtidig befinder sig i en situation, hvor de kun har deres arbejde at leve af (Castel 1994, 2002). Mere specifikt beskæftiger C&H's genealogi sig med det *nye* sociale spørgsmål (Castel 2002: 367-430; Hansen 1998), som i Frankrig opstår i starten af 1970'erne med fremkomsten af en stigende antal af langtidsledige uden ret til økonomisk forsørgelse – et hidtil ukendt fænomen i efterkrigstidens franske velfærdsstat, som fører til en større politisk og offentlig diskussion om, hvad man skal stille op med disse ofre for *social eksklusion*.

Den historiske »gåde«, C&H søger at besvare, er her, hvordan et workfare reformtiltag som RCA har kunnet vinde tilslutning inden for en fransk velfærdsstat, hvor en stærkt rodfastet republikansk og »rousseauiansk« national »offentlig filosofi« af mange har været set som et bolværk mod neoliberale reformer inden for arbejdsmarkeds- og socialpolitikken. Med afsæt i *DJ* argumenteres for, at sådanne »offentlige filosofier« ikke bør ses som bagvedliggende, stabile og sammenhængende idéer og værdigrundlag, som begrænser spændvidden af mulige politiske reformtiltag. I stedet bør de ses som konkurrerende værdiordener og moralske evalueringsredskaber, der kontinuerligt bliver bragt i spil i fortolkningen af en problemsituation og i forsøgene på at evaluere, kritisere og retfærdiggøre reformtiltag i forgrunden af den offentlige debat (C&H 2019). I C&H's analyse kan det kritiske ærinde ses som et forsøg at på skærpe vores blik for de retfærdiggørelser og kritikker, gennem hvilke neoliberale reformtiltag vinder tilslutning. Det afgørende for retningen på reformerne er her ikke så meget, »om politikker mislykkes eller ej i nogen objektiv forstand«, men »hvilket evalueringsrepertoire, der kommer til at strukturere evalueringen af, om en politik 'virker' eller ej« (ibid.: 596).

Konklusion

Da *DJ* udkom for 30 år siden, medførte værket en diskussion om det, Albertsen betegner »begrebsliggørelsens socio-historiske rækkevidde« (Albertsen 2002: 56). Diskussionen handlede m.a.o. om, hvorvidt der virkelig var tale om en generel teori om retfærdiggørelse i det franske samfund og den øvrige »vestlige verden«, som B&T selv hævdede. Som et yderpunkt i denne diskussion hævdede f.eks. Jacques Bidet, at analyserammens rækkevidde var begrænset af, at B&T behandlede spørgsmålet om retfærdiggørelse inden for rammerne af den private virksomhed og med managementlitteratur som det empiriske tekstkorpus. Bidet konkluderede på denne baggrund, at »titlen *Om retfærdiggørelse* peger på en ambition om generel teoretisering, som ikke fuldt ud kan indfris« (Bidet 2002: 217-218).

Modsat hvad Bidet hævdede i årene umiddelbart efter udgivelsen af *DJ*, må værket især efter oversættelsen til engelsk siges at have fået sit »proof of concept«. B&T's analyseramme har vist sig som en frugtbar ramme for studier af *komplekse moralske situationer* i mange forskellige empiriske sammenhænge og på tværs af kulturelle og geografiske kontekster.

Dette indebærer dog ikke, som vi har diskuteret i det ovenstående, at selve retfærdiggørelsesregimet og dets opbygning ikke fortsat bør være genstand for diskussion. Anvendelsen af analyserammen er samtidigt ikke uproblematisk, og som vi har argumenteret for, findes der mere eller mindre frugtbare måder at anvende den på. I denne artikel har vi argumenteret for en fastholdelse det situationelle perspektiv, der oprindeligt var udgangspunktet for analyserammen. Vi har samtidig peget på mulighederne i mere kontekstsensitive og heuristiske tilgange til analyser af konflikter og kompromisser mellem mere »lokale« værdiordener uden at underkende potentialerne for mere »globale« og komparative diagnoser i anvendelsen B&T's oprindelige analyseramme. Vores ærinde har på denne måde været at argumentere for den fortsatte relevans af den franske pragmatisk sociologis første og indstiftende hovedværk og at pege på de endnu uudforskede muligheder i anvendelsen af værket, der ligger forude.

Noter

1. Værket udkom i sin første udgave allerede i 1987 under titlen *Les économies de la grandeur* som del af en serie redigeret under Centre d'études de l'emploi (B&T 1987). Denne oprindelige udgivelse fungerede som en analyseramme for række empiriske studier, der udkom senere i samme serie under titlen *Justesse et justice dans le travail* (B&T 1989). Titlen *De la justification* fik værket først med udgivelsen i 1991 (B&T 1991).

2. B&T gør brug af forskellige begreber til at benævne den overordnede teoretiske analyseramme, de konstruerer i *DJ*: *Værdi- eller storhedsordener* (fransk: *grandeurs*; engelsk: *orders of worth*) (B&T 1987, 1991, 1999, 2006), *byer/stæder* (fransk: *cités*; engelsk: *cities*) (B&C 1999, B&C 2018) og *evalueringsrepertoarer* (engelsk: *repertoires of evaluation*) (Lamont & Thévenot 2000). I den oprindelige model, der præsenteres i *DJ*, etableres dog en skelnen dog mellem *stæder* (fransk: *cités*; engelsk *polities*) og *verdener* (fransk: *mondes*; engelsk: *worlds*), som sjældent

benyttes i den senere brug af modellen, ej heller af Boltanski og Thévenot selv. Hvor stæder betegner de »rene« abstrakte normative principper, som udledes af klassiske politisk-filosofiske værker, betegner verdenerne den mangfoldighed af materielle og immaterielle objekter, der knytter sig til de normative principper, og som er nødvendige for at retfærdiggøre i hverdagens konflikter. Sidstnævnte illustreres i *DJ* gennem udvalgte virksomhedshåndbøger. For enkelhedens skyld vælger vi her begrebet *værdiorden* som overordnet betegnelse og hhv. *stæder* og *verdener* som underordnede betegnelser. Vi benævner analyserammen i sin helhed som *retfærdiggørelsesregimet* (B&T 1999).

3. Bogens titel er samtidig udtryk for en udbredt misforståelse, som ser fransk pragmatisk sociologi som 'Boltanskis sociologi'. Det er på mange måder paradoksalt, da *DJ* som den pragmatiske sociologis grundlæggende tekst er skrevet af Boltanski og Thévenot, og bygger det kollektive arbejde, der blevet lavet deres forskningsgruppe *Groupe de sociologie politique et morale*. Desuden byggede en stor del af det konceptuelle arbejde i *DJ* på Thévenots tidligere arbejde med 'investeringer i former' og kategorisering (se Hansen 2016b). Sidst er det værd at nævne, at hvor Boltanski på mange måder har vendt sig væk fra den pragmatiske sociologi, bygger Thévenots videre arbejde med engagementsregimer og grammatikker for engagementsregimer og fælleshedsgrammatikker videre på retfærdiggørelsesregimet (Thévenot 2014, 2016).

4. På fransk bruger B&T ordet *cité* og i den engelske oversættelse bruges ordet *polity*. På dansk foreslår Albertsen at betegne disse som *stæder* (Albertsen 2002).

5. Antologien udkom 2 år efter den første udgave af *DJ* fra 1987 – se note 1.

6. Oversættelser fra franske og engelske originaltekster er forfatterens egne.

7. Sørensen bruger ikke udtrykket 'stad', men i stedet 'regime'. I indeværende artikel bruger vi 'stad' om denne form for arbejde med de grundlæggende politisk-filosofiske tekster.

Litteratur

- Affichard, J. & Foucauld, J.B. (Eds.) 1995: *Pluralisme et équité. La justice sociale dans les democraties*. Paris: Esprit.
- Albertsen, N. 2002: »Retfærdiggørelse i byen«. *Distinktion: Journal of Social Theory*, 3(1): 45-61. <https://doi.org/10.1080/1600910X.2002.9672812>
- Albertsen, N. 2005: »From Calvin to Spinoza: The New Spirit of Capitalism«. *Distinktion: Journal of Social Theory*, 6(2): 71-86. <https://doi.org/10.1080/1600910X.2005.9672914>
- Albertsen, N. 2008: »Retfærdiggørelse, ideologi, kritik«. *Dansk Sociologi*, 19(2): 65-84.
- Barnett, C. 2015: »On Problematization: Elaborations on a Theme in »Late Foucault««. *Non-site.org*, 16, <https://nonsite.org/on-problematization/> (Besøgt 8. november 2021).
- Barthe, Y. et al. 2013: »Sociologie pragmatique: mode d'emploi«. *Politix*, 26 (103): 175-204. <https://doi.org/10.3917/pox.103.0173>
- Basaure, M. 2011: »In the epicenter of politics: Axel Honneth's theory of the struggles for recognition and Luc Boltanski and Laurent Thévenot's moral and political sociology«. *European Journal of Social Theory*, 14(3): 263-281. <https://doi.org/10.1177/1368431011412345>
- Bidet, J. 2002: »L'esprit du capitalisme. Questions à Luc Boltanski et Ève Chiapello«, in Lojkine, J. (red.): *Les Sociologies critiques de capitalisme*. Paris: Presses Universitaires de France. <https://doi.org/10.3917/puf.lokji.2002.01.0215>
- Blok, A. 2013a: »Fransk pragmatisk sociologi: Boltanski, Thévenot, Latour«, i Andersen, H. og Kaspersen, L.B. (red.): *Klassisk og moderne samfundsteori*, 5. udgave. København: Hans Reitzels Forlag.

- Blok, A. 2013b: »Pragmatic sociology as political ecology: On the many worths of nature(s)«. *European Journal of Social Theory*, 16(4): 492-510. <https://doi.org/10.1177/1368431013479688>
- Blok A. & Meilvang M.L. 2015: »Picturing Urban Green Attachments: Civic Activists Moving between Familiar and Public Engagements in the City«. *Sociology*, 49(1):19-37.
- Boltanski, L. 2011a: *Pragmatisk sociologi: en tekstsamling*. København: Hans Reitzels Forlag. <https://doi.org/10.1177/0038038514532038>
- Boltanski, L. 2011b: *On Critique: A Sociology of Emancipation*. Cambridge: Polity Press.
- Boltanski, L. & Chiapello, È. 1999: *Le nouvel esprit du capitalisme*. Paris: Gallimard.
- Boltanski, L. & Chiapello, È. 2011: »Kapitalismens nye ånd«, i Boltanski, L.: *Pragmatisk sociologi*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Boltanski, L. & Chiapello, È 2018 [1999]: *The New Spirit of Capitalism. Second Edition*. London: Verso.
- Boltanski, L., Honneth, A., & Celikates, R. 2014: »Sociology of Critique or Critical Theory? Luc Boltanski and Axel Honneth in Conversation with Robin Celikates«, in Susen, S. & Turner, B.S. (Eds.): *The spirit of Luc Boltanski: Essays on the 'pragmatic sociology of critique'*. London: Anthem Press.
- Boltanski, L. & Thévenot, L. 1987: *Les économies de la grandeur*. Paris: Presses Universitaires de France
- Boltanski, L. & Thévenot, L. (Eds.) 1989: *Justesse et justice dans le travail*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Boltanski, L. & Thévenot, L. 1991: *De la justification. Les économies de la grandeur*. Paris: Gallimard.
- Boltanski, L. & Thévenot, L. 1999: »The Sociology of Critical Capacity«. *European Journal of Social Theory*, 2(3): 359-377.
- Boltanski, L. & Thévenot, L. 2000: »The reality of moral expectations: A sociology of situated judgement«. *Philosophical Explorations*, 3(3): 208-231.
- Boltanski, L. & Thévenot, L. 2006: *On Justification. Economies of worth*. Princeton: Princeton University Press.
- Boltanski, L. & Thévenot, L. 2011: »Den kritiske evnes sociologi«, i Boltanski, L.: *Pragmatisk sociologi: en tekstsamling*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Borghi, V. 2011: »One-way Europe? Institutional guidelines, emerging regimes of justification, and paradoxical turns in European welfare capitalism«. *European Journal of Social Theory*, 14(3): 321-341.
- Carstensen, M.B. & Hansen, M.P. 2019: »Legitimation as justification: Foregrounding public philosophies in explanations of gradual ideational change«. *European Journal of Political Research*, 58(2): 582-602. <https://doi.org/10.1177/1368431011412348>
- Castel, R. 2002 [1995]: *From Manual Workers to Wage Laborers: Transformation of the Social Question*. New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers.
- Castel, R. 1994: »»Problematization« as a Mode of Reading History«, in Goldstein, J. (Ed.): *Foucault and the Writing of History*. Oxford, UK: Blackwell.
- Chateauraynaud, F. 2003: *Prospéro: Une technologie littéraire pour les sciences humaines*. Paris: CNRS. <https://doi.org/10.1177/075910630307900103>
- Cheyns, E., & Ponte, S. 2018: »Convention Theory in Anglophone Agri-food Studies: French Legacies, Circulation and New Perspectives«, in Allaire, G. & Daviron, B. (Eds.): *Ecol-*

- ogy, *Capitalism and the New Agricultural Economy: The Second Great Transformation*. Abingdon, Oxfordshire: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351210041-4>
- Cloutier, C. & Langley, A. 2013: »The Logic of Institutional Logics: Insights from French Pragmatist Sociology«. *Journal of Management Inquiry*, 22(4): 360-380.
- Crone, M., Laustsen, C.B., & Madsen, M.R. 2008: »Introduktion: Luc Boltanskis virke og værk«. *Dansk Sociologi*, 19(2): 7-11.
- Du Gay, P. & Morgan, G. (Eds.) 2014: *New spirits of capitalism?: Crises, justifications, and dynamics*. Oxford: Oxford University Press.
- Foucault, M. 1984: »Polemics, Politics and Problematizations: An Interview with Michel Foucault«, in Rabinow, P. (Ed.): *The Foucault Reader*. New York: Pantheon Books.
- Frandsen, M. 2011: »Genopdagelsen af gadens kultur – om Isaac Joseph og den pragmatiske vending i fransk bysociologi«, *Dansk Sociologi*, 22(1): 7-26.
- Frederiksen, M. 2018: »Varieties of Scandinavian universalism: A comparative study of welfare justifications«. *Acta Sociologica*, 61(1): 3-16. <https://doi.org/10.1177/0001699317699258>
- Guggenheim, M. & Potthast, J. 2012: »Symmetrical twins: On the relationship between Actor-Network theory and the sociology of critical capacities«. *European Journal of Social Theory*, 15(2): 157-178. <https://doi.org/10.1177/1368431011423601>
- Hansen, J.V. 1998: »Det nye sociale spørgsmål«, i Greve, A. (red.): *Sociologien om velfærd*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag.
- Hansen, M.P. 2016a: »Non-normative critique: Foucault and pragmatic sociology as tactical re-politicization«. *European Journal of Social Theory*, 19(1): 127-145.
- Hansen, M.P. 2016b: »Engagement mellem tillid og tvivl: Introduktion til Laurent Thévenot«, i Thévenot, L.: *Engagementsregimer*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hansen, M.P. 2017: *Trying the unemployed. Justification and critique, emancipation and coercion towards the 'active society'. A study of contemporary reforms in France and Denmark*. Ph.d.-afhandling. København: Copenhagen Business School.
- Hansen, M.P. 2019: *The moral economy of activation: Ideas, politics and policies*. Bristol: Policy Press. <https://doi.org/10.46692/9781447349976>
- Holting, V. 2017: *Militært chefværk: Kritik og retfærdiggørelse mellem politik og profession*. Ph.d.-afhandling. København: Copenhagen Business School.
- Jagd, S. 2003: »En verden af værdier: konventionsteoriens bidrag til analysen af virksomheders værdier«. *Workingpaper / Center for Værdier i Virksomheder*, Nr. 10. Roskilde: Roskilde Universitet.
- Jagd, S. 2011: »Pragmatic sociology and competing orders of worth in organizations«. *European Journal of Social Theory*, 14(3): 343-359. <https://doi.org/10.1177/1368431011412349>
- Jørgensen, I.L. 2016: *Institutions and Legitimations in Finance for the Arts*. Ph.d.-afhandling. København: Copenhagen Business School.
- Lafaye, C. 1989: »Réorganisation industrielle d'une municipalité de gauche«, in Boltanski, L. & Thévenot, L. (Eds.): *Justesse et justice dans le travail*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Lafaye, C. & Thévenot, L. 1993: »Une justification écologique? Conflits dans l'aménagement de la nature.« *Revue Française de Sociologie*, 34(4): 495-524. <https://doi.org/10.2307/3321928>
- Lamont, M. & Thévenot, L. (Eds.) 2000: *Rethinking Comparative Cultural Sociology. Repertoires of Evaluation in France and the United States*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511628108>

- Larsen, L.T. 2008: »Når kritikken tager magten: Samfundskritik og magtforskydninger ifølge Foucault, Boltanski og Chiapello«. *Dansk Sociologi*, 19(2): 109-126.
- Latour, B. 1998: »To modernize or to ecologize? That's the question«, in Castree, N. and Willems-Braun, B. (Eds.) *Remaking Reality: Nature at the Millenium*. London and New York: Routledge.
- Leclercq, C., Lizé, W. & Stevens, H. 2015. *Bourdieu et les sciences sociales. Réception et usages*. Paris: La Dispute.
- Lehtonen, T.-K. & Liukko, J. 2010: »Justifications for commodified security: The promotion of private life insurance in Finland 1945-90«. *Acta Sociologica*, 53(4): 371-386. <https://doi.org/10.1177/0001699310382674>
- Meilvang, M.L. 2011: »Irakerne i kirken«. *Dansk Sociologi*, 22(4): 31-49.
- Moody, M. & Thévenot, L. 2000: »Comparing models of strategy, interests, and the public good in French and American environmental disputes«, in Lamont, M. & Thévenot, L.: *Rethinking Comparative Cultural Sociology. Repertoires of Evaluation in France and the United States*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Nielsen, M.H. 2014: »Nytteaktiveringens retfærdiggørelse: Et pragmatisk sociologisk perspektiv på aktivering af arbejdsløse«. *Dansk Sociologi*, 25(1): 9-33.
- Nielsen, M.H. 2018: »Four normative languages of welfare: a pragmatic sociological investigation«. *Distinktion: Journal of Social Theory*, 19(1): 47-67.
- Oldenhof, L., Postma, J. & Putters, K. 2014: »On Justification Work: How Compromising Enables Public Managers to Deal with Conflicting Values«. *Public Administration Review*, 74(1): 52-63. <https://doi.org/10.1111/puar.12153>
- Patriotta, G., Gond, J.P., & Schultz, F. 2011. »Maintaining Legitimacy: Controversies, Orders of Worth, and Public Justifications«. *Journal of Management Studies*, 48(8): 1806-1836. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2010.00990.x>
- Ponte, S. 2009: »Governing Through Quality: Conventions and Supply Relations in the Value Chain for South African Wine«. *Sociologia Ruralis*, 49(3): 236-257.
- Ricoeur, P. 1995: »La place du politique dans une conception pluraliste des principe de justice«, in Affichard, J. & Foucauld, J.B. *Pluralisme et équité. La justice sociale dans les democraties*. Paris: Esprit.
- Silber, I.F. 2011: »Emotions as Regime of Justification?: The Case of Civic Anger«. *European Journal of Social Theory*, 14(2): 301-320. <https://doi.org/10.1177/1368431011412347>
- Sørensen, P.K. 2015: *Moralsk stress: En arbejdslivsanalyse af psykisk arbejdsmiljø, deltagelse og retfærdiggørelsesprocesser blandt højtuddannede vidensarbejdere i Danmark*. Ph.d.-afhandling. Roskilde: Roskilde Universitet.
- Taupin, B. 2012: »The more things change ... Institutional maintenance as justification work in the credit rating industry«. *Management (France)*, 15(5): 528-562.
- Thévenot L. 1989: »Economie et politique de l'entreprise; économie de l'efficacité et de la confiance«, in Boltanski L. and Thévenot L. (Eds.): *Justesse et justice dans le travail*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Thévenot L. 1992: »Un pluralisme sans relativisme?«, in Affichard J. and Foucauld J.B.D. (Eds.): *Justice sociale et inégalités*. Paris: Esprit.
- Thévenot L. 2002: »Conventions of coordination and the framing of uncertainty«, in Fullbrook, E. (Ed.): *Intersubjectivity in economics*. London: Routledge.

- Thévenot, L. 2014: »Voicing concern and difference: from public spaces to common-places«. *European Journal of Cultural and Political Sociology*, 1(1): 7-34.
- Thévenot, L. 2016: *Engagementsregimer*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Thévenot, L., Moody, M. & Lafaye, C. 2000: »Forms of valuing nature: arguments and forms of justification in French and American environmental disputes«, in Lamont, M. & Thévenot, L. (Eds.): *Rethinking Comparative Cultural Sociology. Repertoires of Evaluation in France and the United States*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Ylä-Anttila, T., & Luhtakallio, E. 2016: »Justifications Analysis: Understanding Moral Evaluations in Public Debates«. *Sociological Research Online*, 21(4): 1-15.

De la justification 30 years after – a mapping of debates and fields of application

It has been 30 years since Luc Boltanski and Laurent Thévenot made their mark on the wider sociological scene with their work *De la justification* (1991). The analytical framework developed in *De la justification* has proved widely relevant, in that academics from many fields have discussed it and have used the theoretical framework in a diverse field of empirical applications. The purpose of this article is to map out the main international debates concerning the theory and to give an overview of how the theory has been applied in current research. We identify four overarching analytical approaches to working with B&T's theoretical framework: 1) social theoretical discussions; 2) ethnographically inspired studies of criticisms and justifications in everyday life; 3) discursive analyses of public debates; and 4) genealogical analyses. By doing this, we highlight pathways for further development that can guide the reader (students as well as researchers) into a still evolving theoretical framework. We argue that B&T's regime of justification has emerged as a fruitful analytical framework for the study of "complex moral situations" in several empirical contexts and across cultural and geographical contexts.

Keywords: French pragmatic sociology, justification, Boltanski, Thévenot

Viden og ikke-viden i omgangen med zoonoser – belyst med husdyr-MRSA som case

Covid-19-pandemien har tydeliggjort, at nye zoonoser indebærer usikkerheder og mangel på viden. Dermed bliver det relevant at undersøge, hvordan organisationer og andre aktører håndterer distinktionen mellem viden og ikke-viden. Sidstnævnte er denne artikels fokus. Inspireret af, hvad der er blevet kaldt agnotology (Proctor & Schiebinger 2008) og the sociology of ignorance (Gross & McGoe 2015; McGoe 2012, 2019), analyserer vi produktionen og fastholdelsen af ikke-viden relateret til spredningen af husdyr-MRSA i de danske svinebesætninger i årene fra 2010-2015, hvor forekomsten steg til et irreversibelt niveau. Vi bidrager til den sociologiske litteratur om uvidenhedens samfundsmæssige rolle og skabelse med et kommunikativt perspektiv på ikke-viden. Analysen viser, hvordan ikke-viden blev (re)produceret og fastholdt i kommunikation gennem dennes selektioner. Ydermere viser vi, hvordan disse kommunikative selektioner var filtret sammen med adskillige dynamikker, såsom et spil mellem viden og mål, diverse interessehensyn, bureaukratisk silotænkning og en selvbeskyttelse mod viden, som forpligtede til handling. Afslutningsvis diskuterer vi implikationerne af vores undersøgelse for fremtidige håndteringer af zoonoser.

Introduktion

I denne artikel analyserer vi skabelsen og fastholdelsen af ikke-viden (forstået som det man ved, at man ikke ved) i forbindelse med husdyr-MRSA (også kaldet svine-MRSA eller MRSA CC398). Spørgsmålet om viden og ikke-viden spillede en central rolle i reaktionen på husdyr-MRSA. Fødevarestyrelsens (FVST) officielle videnskabelige rådgiver, Fødevareinstituttet på DTU, anbefalede i 2010 at teste avls- og opformeringsbesætninger, så man kunne undgå handel mellem smittede og usmittede besætninger. Men den viden blev ikke produceret. I stedet bredte smitten sig fra 2010 til 2015 til et irreversibelt niveau, og i 2017 blev det endeligt opgivet at komme den til livs (Miljø- og Fødevareministeriet 2017). Vores spørgsmål er: Hvordan blev det undgået at producere viden om udbredelsen af husdyr-MRSA i de afgørende år fra 2010-2015?

Spørgsmålet om håndteringen af viden og ikke-viden i forhold til zoonoser (sygdomme som smitter mellem dyr og mennesker) er af bred relevans. Ifølge FN's biodiversitetspanel (IPBES 2020) vil vi fremover se en vækst i zoonoser som husdyr-MRSA og covid-19. Menneskelig aktivitet medfører i stigende grad et opbrud i dyrs levesteder, og dermed bringes vilde dyr, husdyr og mennesker tættere sammen på nye måder, som øger sandsynligheden for, at nye sygdomme opstår. Dette er kombineret med, at den konventionelle industrielle landbrugsproduktion indebærer massivt brug af antibiotika. Det øger risikoen for antibiotikaresistens og dermed nye typer af sygdomme, som er svære at bekæmpe. Nye zoonoser er kendetegnet ved kombinationer af viden og ikke-viden. Det gælder også i videre forstand, at samtidigheden af viden og ikke-viden er en vigtig dimension ved aktuelle samfundsmæssige udfordringer som pandemier, klimakrise, faldende biodiversitet og stigende ulighed. Det er således et centralt spørgsmål, hvordan samfund og organisationer håndterer kombinationen af viden og ikke-viden.

Samfund og organisationer udvikler strategier og politikker for, hvordan de håndterer ikke-viden (Beck & Wehling 2012). Det har vi senest set i forbindelse med covid-19, som rejste en række spørgsmål om, hvordan man håndterer den ikke-viden (hvor dødelig er sygdommen, hvornår får vi en vaccine, hvilke følger har lukningen af skoler osv.), som fulgte med sygdommen. Der har været tale om en politisering af ikke-viden, som bl.a. har udfoldet sig som

Faktaboks:

MRSA (Methicillin Resistant Staphylococcus Aureus) er stafylokokker, som er resistente over for de typer af antibiotika, man normalt anvender mod stafylokokker. I starten af 2000-tallet dukkede der en ny undertype op (CC398 – ofte kaldet husdyr-MRSA) relateret til husdyr, primært svin. Husdyr-MRSA kan brede sig fra dyr til mennesker og mellem mennesker. MRSA kan give infektioner i huden og i sjældnere tilfælde blodforgiftninger. Se mere: <https://www.ssi.dk/sygdomme-beredskab-og-forskning/sygdomsleksikon/m/methicillin-resistente-staphylococcus-aureus>

	Morten Knudsen Lektor ved Institut for Organisation, Copenhagen Business School E-mail: mk.ioa@cbs.dk		Sharon Kishik Cand.soc. i Politisk Kommunikation og Ledelse, Research assistant, Institut for Ledelse, Politik og Filosofi, Copenhagen Business School E-mail: ski.mpp@cbs.dk
---	---	---	---

konfliktende fortolkninger af, hvad man ikke ved, og hvilken betydning denne ikke-viden har eller skal have. Der er politik i håndteringen af ikke-viden, men der er også bestræbelser på (politisk) styring *gennem* ikke-viden (Beck & Wehling 2012: 34). Viden og interesser hænger sammen – og det samme gør ikke-viden og interesser.

Netop sammenhængen mellem uvidenhed og så strategi og interesser er omdrejningspunktet for, hvad der er blevet kaldt 'the sociology of ignorance' (Gross & McGoey 2015; McGoey 2012a, 2012b, 2019). Denne uvidenheds sociologi ser ikke uvidenhed som en restkategori eller som et vilkår, men som noget, aktører skaber og vedligeholder og kan se som ressource. Bl.a. mink-skandalen peger på, hvordan viden kan rumme en fordring på at handle (eller undlade at handle), hvorfor uvidenhed kan være en vigtig ressource i bestræbelsen på at undgå skyld og ansvar. Men uvidenhed handler ikke kun om at undgå ansvar. Som vi har set det på klimaområdet, så har uvidenhed også en tydelig strategisk dimension, hvor viden gøres usikker, holdes tilbage og skjules for andre (Oreskes & Conway 2010; for empiriske eksempler se The Climate Deception Dossiers 2015).

Litteraturen om strategisk uvidenhed har tendens til at antage, at viden er en ejendom, dvs. noget man kan have eller ikke have. Studier af skabelsen og bevarelsen af ikke-viden kommer tilsvarende til at handle om hemmeligheder eller strategisk skabt usikkerhed (Proctor 2008). I denne artikel supplerer vi viden-som-ejendom med et kommunikativt perspektiv på viden og ikke-viden. I det perspektiv er viden ikke en ejendom, men noget, som aktualiseres i kommunikationen. Det samme gælder ikke-viden. Denne begrebsliggørelse åbner for studier af, hvordan ikke-viden kan bevares og produceres ved at kommunikationen til stadighed knytter an til netop ikke-viden og kommunikerer om alt det, man ikke ved. Empirisk bidrager vi til studierne af uvidenhed ved at vise, hvordan håndteringen af ikke-viden og så den strategiske brug af ikke-viden er filtret ind i hinanden. Vi viser, hvordan forskydninger af målene for vidensproduktion, økonomiske interesser, silotænkning, undvigelse af viden, som kalder på handling, samt selvforstærkende dynamikker i kommunikationen eksisterer samtidig og kan etablere et stabilt uvidenhedsregime.

Sociologi om uvidenhed

De senere år har videnssociologien fået en lillesøster i form af en 'sociology of ignorance' (McGoey 2012b; Mueller 2018; Ungar 2008). Proctor og Schiebinger (2008) har lanceret udtrykket 'agnotologi' som begreb for studiet af uvidenhedens skabelse, vedligeholdelse, brug og funktioner. Man finder agnotologiske studier inden for et bredt felt – bl.a. i økonomi, antropologi, science and technology studies, miljøstudier, medicinsk sociologi og feministiske studier og kritisk raceteori. Man kan få referencer og overblik i (Essén et al. 2021; Gross & McGoey 2015). Simmels (1992) og Goffmans (2015) analyser af hemmeligheder er klassiske sociologiske analyser af uvidenhed eller 'Nichtwissen', som det hedder hos Simmel. Hemmeligheder kan handle om social grænsedragning (Simmel 1992: 383 ff.) eller om at styre definitionen af en given situation (Goffman 2015: 171 ff.). Goffman markerer, at ikke al skadelig information har hemmelighedens form. Latente hemmeligheder, forstået som information, som, hvis den var tilgængelig, ville kunne være skadelig, er således information, som endnu ikke er information (Goffman 2015). Det har relevans for vores case, idet det her netop handler om en ret præcis viden, som endnu ikke er produceret, men som nogle af aktørerne vurderer ville være skadelig, hvis den fandtes.

De amerikanske videnskabshistorikere Proctor og Schiebinger (2008) hævder, at uvidenhed ikke blot er en mangel; det som endnu ikke er studeret. Uvidenhed skabes strategisk og med overlæg. Proctor har således vist, hvordan den amerikanske tobaksindustri har skabt uvidenhed ved at tilbageholde viden og skabe usikkerhed om eksisterende viden. Der er tale om strategisk skabt uvidenhed, som skal fremme kommercielle aktørers interesser (Proctor 2008). På tilsvarende vis har McGoey undersøgt strategisk uvidenhed ift. reguleringen af farmaceutiske virksomheder (McGoey 2012a), og bl.a. Jacques et al. (2008) har undersøgt klimaskeptikers strategier til at skabe usikkerhed. Disse studier peger på intentionelle sammenhænge mellem uvidenhed på den ene side og økonomiske og politiske interesser på den anden. Viden er magt, men det er også magt at kunne trække grænsen mellem viden og uvidenhed. Denne magt kalder McGoey 'ocular power': magten til at skabe social konsensus om, hvor grænsen mellem viden og uvidenhed ligger (2019: 61).

I sin seneste bog, *The Unknowns*, har McGoey (2019) suppleret analysen af strategisk, intentionel uvidenhed med analyser af, hvordan der skabes uvidenhed om økonomisk ulighed gennem bestemte typer af vidensregimer. Hun nærmer sig dermed, hvad Kleinman og Suryanarayanan (2013) kalder 'epistemic forms', dvs. det sæt af begreber, metoder, mål og fortolkninger, som former, hvad der kan vides, og dermed også hvad der ikke kan vides i et givent felt. Det er blevet vist, hvordan køn, klasse, race og andre kategorier skaber, hvad vi kan vide. Begreber som 'situated knowledges' (Haraway 1988) og 'standpoint theory' (Harding 2004) peger på, hvordan ens viden er bundet til køn, race, social position. Mills har relateret den pointe til uvidenhed og lanceret udtrykket 'white ignorance' som en del af en 'racial construc-

tion of reality', som producerer en »aprioristic inclination to get certain kinds of things wrong« (Mills 2015: 218). Vi finder beslægtede pointer i videnskabsstudier hos fx Fleck (2019) og hans begreber om 'Denkstil' og 'Denkkollektiv' og i Kuhns paradigmebegreb. Hvad der forbinder de ovennævnte – på mange måder ganske forskellige – tilgange er en medløbende perspektivisme. Viden og dermed uvidenhed er bundet til særlige perspektiver.

Hemmeligheder, strategisk uvidenhed og perspektivisme peger på forskellige typer af uvidenhed. En fjerde type uvidenhed kan man kalde selvskabt uvidenhed. Afsættet er her, at der findes forstyrrende og ubehagelig information (Rayner 2012; Knudsen 2011). Pointeringen af, at der er viden, sociale aktører ikke ønsker, lægger op til at undersøge, hvordan aktører ignorerer viden og information gennem bl.a. dekobling (Schaefer 2019), benægtelse (Rayner 2012) og forskellige uopmærksomhedsformer (Knudsen 2011). På tværs af de forskellige perspektiver på uvidenhed ligger en interesse i uvidenhedens funktioner (Moore & Tumin 1949) og brug. Uvidenhed gør sig gældende i mange former med både undertrykkende og kommercielle dimensioner, men også med frigørende og selv-beskyttende. Det er således blevet påpeget, hvordan der også kan være positive elementer i ikke at vide (Wehling 2015). Det kan være ikke-viden om ens forventede levealder, om uafvendelige sygdomme, om navn og køn på studerendes opgaver om, hvem der har fløjtet i whistleblower-fløjten osv.

I litteraturen om uvidenhed, dens funktioner og sociale konstruktion finder man forskellige bud på begrebsliggørelser, ikke mindst i form af typologier (Gross 2007, 2010; Roberts 2013). Uvidenhed defineres nogle gange som fraværet af viden. Vi fokuserer på viden, som den fremtræder, og i sociale systemer fremtræder viden som kommunikation (Luhmann 1998). Vi foreslår således at supplere studier af, hvem der har og ikke har viden (og hvem der skjuler den for andre), med studier af, hvordan der kommunikeres om viden og ikke-viden. Med ikke-viden forstår vi det, man kommunikerer om, at man ikke ved. Vores analyse af ikke-viden er guidet af distinktionen mellem aktuel og potentiel (Luhmann 2000: 98 ff.). Vi skal nedenfor kort markere, hvad der ligger i den distinktion.

Hvis man begrebsliggør viden som ejendom, så spiller tid ikke en rolle. Men hvis man begrebsliggør viden som noget, der hænder i kommunikationen, så bliver tid vigtigt. Man får blik for, at sociale systemer ikke kan kommunikere om alt på samme tid (Luhmann 2000: 98 ff.). I stedet må det selekteres, hvilken viden og hvilken ikke-viden der vælges ud og kommunikeres om. Det er en selektion, som foregår i en horisont af muligheder. Disse muligheder kalder vi potentiel ikke-viden og potentiel viden. Både potentiel viden og potentiel ikke-viden kan aktualiseres af kommunikationen og dermed markeres som henholdsvis viden og ikke-viden. Det er kontingent, dvs. ikke-determineret, om kommunikationen på et givet tidspunkt knytter an til viden eller ikke-viden (kommunikationen om covid-19 har således pendlet frem og tilbage mellem at

handle om, hvad vi ved, og hvad vi ikke ved om sygdommen). Både viden og ikke-viden er dynamiske og foranderlige. Man kan fx aktualisere mere ikke-viden ved at tale om stadig mere, som man ikke ved. Ikke-viden kan også transformeres til viden (ved at udføre tests kan man fx transformere ikke-viden om MRSA-positive besætninger til viden om, hvilke besætninger der er smittede) ligesom viden kan pege på noget, man ikke ved, dvs. ikke-viden. Det, der på et givet tidspunkt ligger uden for horisonten af både viden og ikke-viden, kalder Gross (inspireret af Knorr-Cetina) for nescience forstået som 'lack of any knowledge' (Gross 2010: 68). Vi foreslår at have 'uvidenhed' som et overbegreb både for nescience og for det mere specifikke begreb om ikke-viden.

Casepræsentation

I undersøgelsen af skabelsen og fastholdelsen af ikke-viden benytter vi os af en caseanalyse. Følger vi Flyvbjergs terminologi er der tale om en 'ekstrem case' (Flyvbjerg 2010: 475), som giver information om, hvordan en ganske specifik ikke-viden kan fastholdes over længere tid. Vi belyser spørgsmålet om, hvordan ikke-viden blev produceret og vedligeholdt ved at rekonstruere kommunikationen om husdyr-MRSA med særligt fokus på perioden 2010-2015. Det gør vi med fokus på kommunikationen mellem DTU og FVST. Ved at søge om aktindsigt har vi fået en række rapporter, mails, mødereferater og lignende dokumenter. Nogle af rapporterne er også offentligt tilgængelige, og i disse tilfælde tilbyder vi henvisninger til dokumenterne i referencelisten. Dokumenter, som ikke er offentligt tilgængelige, refereres af den grund kun in-text. Vi indikerer dokumenternes karakter i in-text-referencen, fx 'mail fra FVST til DTU 5/7 2010'.

I analysen blev vi særligt opmærksomme på kommunikation, som benytter sig af formen viden/ikke-viden. Her kommer en kort præsentation af casen.

I 2008 udkom en vigtig artikel (Lewis et al. 2008), der viste, at mennesker får MRSA fra svin. Artiklen viste også, at antallet af mennesker med husdyr-MRSA var i kraftig stigning. I 2009 anslog man på baggrund af en screening af 250 svinebesætninger, at 3 % af de danske slagtesvinsbesætninger var positive. Det var lavt sammenlignet med en anden af Europas store svineproducenter, nemlig Holland. På baggrund af mediedækning af husdyr-MRSA bad Henrik Høegh, minister for fødevarer, landbrug og fiskeri, 29/6 2010 FVST om at komme med en plan for bekæmpelse af husdyr-MRSA. 5/7 2010 sendte FVST forespørgslen videre til Fødevareinstituttet, DTU. Professor på DTU Frank Aarestrup, internationalt anerkendt ekspert i anvendelsen af antimikrobielle midler og antibiotikaresistens, svarede 6/7 2010, at der var mange ukendte faktorer, når det kommer til husdyr-MRSA. Men han svarede også, at det baseret på tidligere erfaringer vil være vigtigt at få stoppet handlen mellem smittede og usmittede besætninger. For at kunne det var det vigtigt at få udviklet en test, som enkelt og hurtigt kunne vise, om en besætning var smittet. Dernæst kunne man indføre en procedure for kun at handle med svin fra MRSA-frie besætninger.

Til trods for DTU's udpegning af, hvad man vidste, og hvad der var brug for at producere yderligere viden om (en effektiv testmetode og dernæst viden om positive/negative besætninger), så blev der de følgende år ikke produceret denne viden. Samtidig bredte smitten sig mellem besætningerne og efter fem år havde husdyr-MRSA et omfang, så det ville være meget dyrt at komme den til livs. Udviklingen i smitten fremgår af nedenstående tabeller. Et tomt felt symboliserer, at der ikke blev foretaget test det pågældende år. Tallene i tabel 1-3 stammer fra DANMAP (www.danmap.org), som er det danske overvågningsprogram for forbruget af antibiotika i mennesker og dyr.

Tabel 1. Udviklingen i forekomsten i de danske avls- og opformeringsbesætninger

År:	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Forekomst	0 %						63 %		100 %*

* Kun 6 besætninger blev testet

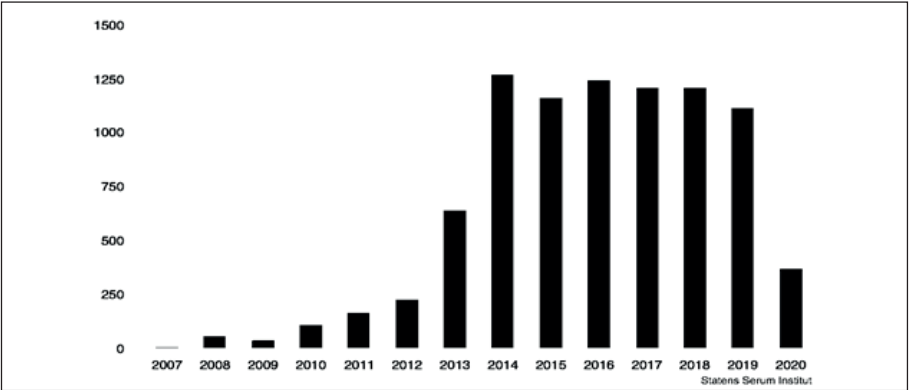
Tabel 2. Udviklingen i forekomsten i de danske produktionsbesætninger

År:	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Forekomst	3,5 %		16,2 %				67,6 %		88 %

Tabel 3. Udviklingen i forekomsten i de danske slagterier

År:	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Forekomst		13 %		44 %	77 %		68 %		

Figur 1: Antal tilfælde blandt mennesker af MRSA CC398 fra 2007-2020

Kilde: Statens Serum Instituts overvågningsdata www.statistik.s.dk

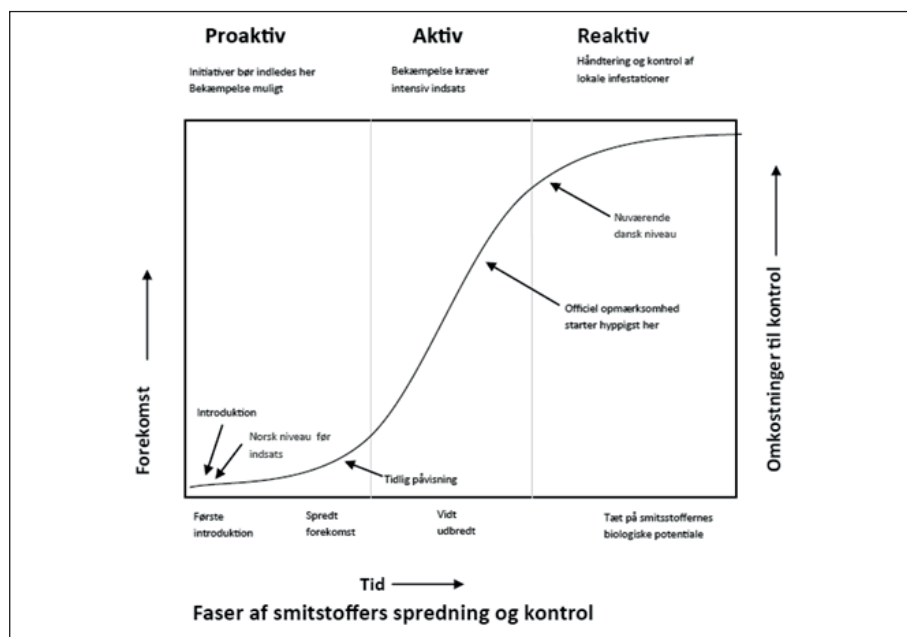
Tabel 4. Antal blodforgiftninger og antal dødsfald registreret fra 2009 til 2019 med husdyr-MRSA

År:	2009-2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Blodforgiftning		8	6	7	4	8	8
Dødsfald (inden 30 dage)	3	2	1	1	0	2	1

Kilder: Statens Serum Instituts opgørelser for blodforgiftning med MRSA (<https://antibiotika.ssi.dk/overvaagning-og-forskning/overvaagning-af-mrsa-i-dk/stafylokok-rapporter>)

Nedenstående figur fra en rapport fra Miljø- og Fødevareministeriet (2017: 9) kan indikere udviklingen i den analyserede periode. Ministeriet har ikke selv sat årstal på, men det er næppe forkert at sige, at kommunikationen mellem DTU og FVST i 2010 foregik omkring, hvad der i figuren hedder 'spredt forekomst', hvor bekæmpelse stadig er mulig.

Figur 2: Ifølge Miljø- og Fødevareministeriet illustrerer figuren, hvilke handlinger, der er optimale, alt efter hvor udbredt smitstoffet er

Miljø- og Fødevareministeriets rapport refererer til beregninger fra Københavns Universitet, som vurderede, at det i 2017 ville koste ca. 14 mia. kr. at udrydde husdyr-MRSA. Den anbefalede derfor, at man »håndterer og kontrollerer situationen men ikke søger at udrydde, som man gjorde i Norge« (Miljø-

og Fødevareministeriet 2017: 8). Så hvor husdyr-MRSA muligvis kunne være blevet elimineret i 2010, så blev det i 2017 opgivet.

Fra 2010 og frem kom DTU adskillige gange med den samme anbefaling: test besætningerne, start med avlstoppen,¹ og indfør derefter restriktioner for handlen med levende svin! Ikke desto mindre skete det ikke. Ifølge Rigsrevisionens optælling iværksatte Fødevarestyrelsen i perioden 2010-2014 forskningsprojekter om husdyr-MRSA for i alt 45,6 mio. kr. (Rigsrevisionen 2015: 24). Men det, som DTU gentagne gange pegede på som det meste oplagte at undersøge – det blev aldrig undersøgt. Vi skal nedenfor analysere, hvordan den skitserede ikke-viden blev bevaret. Fokus ligger på de kritiske år fra 2010, hvor FVST for første gang henvendte sig til DTU i forbindelse med husdyr-MRSA, og indtil omkring 2015, hvor det reelt blev opgivet at komme sygdommen til livs.

Kommunikativ bevarelse af ikke-viden

Vi starter analysen med spørgsmålet om, hvordan ikke-viden om, hvilke besætninger der var smittede, blev bevaret. I materialet kan vi se, hvordan en central måde at fastholde ikke-viden på er ved at pege på yderligere ikke-viden. Vi skal nedenfor komme med tre eksempler på, hvordan DTU knyttede an til viden, mens FVST knyttede an til ikke-viden. Det første eksempel stammer fra d. 5. juli 2010. Her sendte FVST en mail til DTU med følgende ønske:

På baggrund af den seneste omtale af MRSA i svin ønsker ministeriet et notat, der beskriver følgende: Hvad ved vi om årsagen og kilden til smitte med MRSA. Er det svin der smitter mennesker eller omvendt? Hvilke muligheder har man for at bekæmpe resistens ved saneringsstrategier? Her må der redegøres for resistens hos svin overfor forskellige antibiotikatyper – herunder de typer antibiotika, der har betydning for udviklingen af MRSA. Økonomien ved forskellige saneringsstrategier bør også anslås. (mail fra FVST til DTU 5/7 2010)

Et uddrag af DTU-professor Frank Aarestrups svar er indsat i tabellen nedenfor til venstre. Til højre er indsat det notat, som FVST sendte videre til ministeriet, og som de havde udarbejdet på baggrund af Aarestrups svar.

Det er ikke for indeværende muligt at estimere den relative betydning af de ovennævnte faktorer (handel, tetracyklin, cephalosporiner, beta-laktamer og zink) eller i hvilket omfang ukendte faktorer kan have betydning. Det er derfor heller ikke muligt at vurdere, hvorvidt man ved at ændre på en eller flere af faktorerne vil nedsætte fremkomsten, decideret nedbringe kolonisationer eller eventuelt helt sanere for MRSA. Baseret på tidligere erfaringer med resistens vil vi dog vurdere, at en eventuel sanering som minimum bør inkludere stop for nyintroduktion gennem handelskontakter og andre kilder (...) En eventuel saneringsplan vil således kræve etablering af en sikker test til udpegning af MRSA positive og negative besætninger. Dels for at undgå handel med positive besætninger, dels for at kunne frikende en besætning for MRSA.

På baggrund af tidligere erfaringer med resistens vurderer Fødevareinstituttet DTU dog, at en eventuel sanering som minimum bør inkludere stop for nyintroduktion gennem handelskontakter og andre kilder og fjernelse af selektive faktorer så som visse antibiotika og muligvis metaller, f.eks. zink. Afhængig af den specifikke undertype af CC398 i den enkelte besætning er der måske også muligheder for at ændre anvendelsen af antibiotika, så denne bakteriekolon decideret bortselekteres. Det er dog for indeværende ikke muligt at estimere den relative betydning af de ovennævnte faktorer, eller i hvilket omfang ukendte faktorer kan have betydning. Der er ingen erfaring med, om nedslagning af MRSA-smittede besætninger er en effektiv strategi, og om en reintroduktion af smitten kan undgås. Hertil kommer, at de økonomiske omkostninger må forventes at være særdeles omfattende uden sikkerhed for saneringens effektivitet.

Det er derfor Fødevarestyrelsens vurdering, at den forhåndenværende viden ikke opfylder de ovenfor nævnte forudsætninger for en effektiv bekæmpelsesstrategi. På den baggrund er det på nuværende tidspunkt ikke muligt at anbefale, hvilken type strategi, der mest effektivt kan bekæmpe MRSA CC 398 i danske svinebesætninger.

Der var i situationen en kombination af viden og ikke-viden, som både DTU og FVST refererede. DTU markerede eksplicit, at der var meget, man ikke vidste om spredningen af smitten. Men der var også en viden – nemlig at MRSA smitter og breder sig gennem handel. DTU foreslog at knytte an til denne viden og pegede også på en specifik ikke-viden: nemlig spørgsmålet om, hvilke besætninger der var smittede. Når man vidste det, kunne man stoppe med at handle med positive besætninger.

FVST gengav den samme viden/ikke-viden, men knyttede til gengæld an til ikke-viden, idet de konkluderede, at man ikke kunne anbefale en strategi for bekæmpelse. I stedet var man nødt til at vide mere om omfanget af MRSA o.l. Ved at knytte an til ikke-viden blev konklusionen, at der skulle produceres mere viden, inden der kunne handles. FVST hæftede sig ved usikkerhederne og aktualiserede derfor mere ikke-viden.

Det næste eksempel omhandler ikke-viden og testmetoder. For at kunne få viden om, hvilke besætninger der var smittede, testede DTU i 2011 forskellige metoder til undersøgelse af besætninger. De nåede frem til følgende anbefaling:

På basis af de opnåede resultater vil vi foreslå at man initialt bruger luftsampling og efterfølgende direkte dyrkning af filtrene og PCR verifikation, for at finde MRSA positive besætninger (...) Sideløbende bør det testes om sensitiviteten af luftsampling og øresamlingsmetoderne yderligere optimeres. (DTU Fødevareinstituttet 2012: 3)

Det er en ganske klar anbefaling. Men det er også en anbefaling, som rummer en markering af ikke-viden (kan metoderne optimeres yderligere?). Igen ser vi, hvordan FVST i stedet for at knytte an til viden knyttede an til ikke-viden. FVST skrev således følgende i MRSA-redegørelsen fra juni 2012:

I efteråret 2011 gennemførte Fødevarestyrelsen i samarbejde med DTU et projekt i 47 besætninger for at finde en egnet metode til screening af mange besætninger. I projektets konklusion foreslås en metode, men denne bør stadig evalueres nærmere for følsomhed og specificitet, før det kan blive aktuelt at tage den i brug. (Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri 2012: 6)

Ved at knytte an til ikke-viden relateret til testmetode – ikke-viden som DTU havde kommunikeret, men som DTU altså foreslog at undersøge sideløbende – blev den næste tilslutning ikke et spørgsmål om faktisk at bruge testmetoderne (og dermed producere viden om, hvilke besætninger der var smittede), men om at evaluere metoden yderligere. Ved at knytte an til ikke-viden åbnes der ikke for handling. I stedet kommer den aktualiserede ikke-viden til at skabe usikkerhed omkring den kommunikerede viden. Svaret bliver således ikke handling men yderligere vidensproduktion.

I det tredje eksempel starter vi d. 21. marts 2012, hvor FVST igen anmodede DTU om rådgivning vedrørende MRSA, idet fødevareministeren havde bedt om en redegørelse. 16/4 2012 svarede DTU med en redegørelse for, hvad man vidste og ikke vidste. Som det første punkt markeres det at »Den væsentligste kilde til introduktion af MRSA i besætninger er introduktion af MRSA positive dyr« (notat fra DTU til FVST 16/4 2012).

Eftersom handel har så stor betydning for smitte mellem besætninger, burde det være muligt i meget stor udstrækning at forhindre nyintroduktion i MRSA fri besætninger. Der bør bruges et top-down approach for at kunne minimere og begrænse spredning af MRSA så meget som muligt. Fokus bør være på avlsbesætninger, hvor handel af dyr mellem besætninger bør begrænses så meget som muligt og MRSA negative besætninger bør ikke modtage dyr fra MRSA positive besætninger. (...) vi har tilstrækkelig viden om betydningen af handel til at foreslå dette som et første skridt til at forhindre yderligere spredning af MRSA.

Ved spredning af dyresygdomme er handel med dyr af afgørende betydning for overførsel af smitstoffer mellem besætninger. Derfor bør det være muligt at minimere eller muligvis forhindre nyintroduktion i MRSA-frie besætninger. Ud fra erfaringer med andre tilsvarende tiltag er det vigtigt, at der kan demonstreres en cost-effektivitet inden igangsættelse. Dette må derfor drøftes både med forskere, der har erfaring og viden med sygdomsbekæmpelse i svinebesætninger, og med svineerhvervet. Der foreligger dog ikke videnskabelig dokumentation for, at MRSA overførsel kan forhindres udelukkende via MRSA fri handelsmønstre.

Der er mange erfaringer fra sanering af besætninger for forskellige svinesygdomme, men generelt kan det siges, at den effektive metode er sygdomsspecifik. Der findes ikke erfaringer i, hvordan man kan sanere for MRSA, og derfor kræver dette initiativ mere forskning. Endvidere mangler der viden om overlevelse af MRSA-bakterier i omgivelserne, selvom alle dyr er fjernet fra staldafsnit eller fra hele besætningen. (s. 7)

Før MRSA initiativer kan iværksættes, er det meget vigtigt, at der laves en prioritering i forhold til betydningen af svinebesætningsrelaterede og andre zoonotiske problemstillinger, heriblandt MRSA, ESBL og salmonella. Det er både vigtigt i forhold til prioritering af ressourcer og for at undgå, at der fokuseres på én zoonotisk problemstilling på bekostning af en anden måske mere tungtvejende problemstilling. (s. 9)

I notatet pegede DTU igen både på viden og på ikke-viden. Noget af den viden, de pegede på, var betydningen af handel. Den viden forbandt de med handling: nemlig begrænsning af handel og et fokus på avlsbesætninger. DTU markerede, at man på daværende tidspunkt havde tilstrækkelig viden til at foreslå dette som et første skridt mod bekæmpelsen af MRSA. MRSA-redegørelsen, som var udarbejdet af FVST, pegede også på viden (handel med dyr har stor betydning for smitteudbredelse), men også på ikke-viden i form af 'cost-effektivitet', altså hvad det ville koste at slå besætningerne ned, rense staldene osv. FVST inddrog også yderligere ikke-viden ved at sætte bekæmpelsen af husdyr-MRSA i relation til andre zoonotiske problemstillinger (ESBL, salmonella). DTU foreslog at tage initiativer for så at undersøge effek-

ten af disse. Omvendt tog FVST afsæt i ikke-viden og ville have mere forskning, inden de kunne tage initiativer.

Vi har i eksemplerne ovenfor set, hvordan både DTU og FVST anerkendte såvel viden som ikke-viden. Samtidig var der en klar tendens til, at DTU knyttede mere an til viden og lagde sin kommunikation i forlængelse af viden. Det indikeres bl.a. af sproglige udtryk som »vi har tilstrækkelig viden til at ...« og »baseret på tidligere erfaringer vil vi vurdere ...« FVST knyttede derimod mere an til ikke-viden – indikeret af udtryk som »der er ikke tilstrækkelig viden,« »forhåndenværende viden ikke opfylder de ovenfor nævnte forudsætninger for en effektiv bekæmpelsesstrategi« og »der er behov for yderligere forskningsbaseret viden.« Det er tydeligt, at kommunikationen får forskellig retning, alt efter om den knytter an til viden eller til ikke-viden:

- Når man som DTU peger på viden, så åbner der sig dels spørgsmål om handling direkte relateret til problemet (når vi ved, at MRSA smitter via handel, hvad kan vi så gøre?), og dels åbner der sig spørgsmål om mere specifikke og afgrænsede typer af ikke-viden (hvilke testmetoder er bedst til at screene besætningerne, så vi får viden om, hvilke der er positive/negative?). Det er en specifik ikke-viden, som kan transformeres til viden (når testmetoderne er blevet undersøgt, ved man, hvilke der er bedst). Alttså: Det at pege på viden betyder dels, at handling potentielt kan knytte an, og dels at der kan peges på, hvad i horisonten af potentiel ikke-viden det er mest relevant at aktualisere og forsøge at transformere til viden. At pege på viden synes altså i det hele taget at muliggøre fremskridt; enten ved direkte at implementere initiativer mod MRSA eller ved at komme tættere på sådanne implementeringer, idet man specificerer den ikke-viden, der må gøres til viden, før handling kan blive mulig.
- Når man som FVST tager afsæt i ikke-viden, så åbnes der for andre typer handling. Det er handling indirekte relateret til problemet, handling som har en meta-dimension a la: Hvordan organiserer vi arbejdet med at udvikle en strategi for MRSA? Ligeledes åbner anknytningen til ikke-viden for en anderledes åbnende aktualisering af yderligere ikke-viden. Med afsæt i ikke-viden bliver det ikke kun et spørgsmål om testmetoder, men om indvirkningen af zink, antibiotika, luftbåren smitte, og om andre zoonotiske problemstillinger. Er det vigtigst at håndtere salmonella, MRSA eller ESBL? En besvarelse af det spørgsmål forudsætter, at vi har viden om alle tre zoonoser og deres indbyrdes relationer – og altså ikke blot om husdyr-MRSA. Ikke-viden rummer her en centripetalkraft, der truer med at lade kompleksiteten gå amok: Stadigt mere ikke-viden trækkes ind og aktualiseres. Vi får en form for selvgenererende ikke-viden. Når man tager afsæt i ikke-viden, kommer der til at mangle kriterier for, hvilken ikke-viden der er mest central; mængden af mulige spørgsmål eksploderer. Når kommunikationen knytter an til ikke-viden har den tendens til at

udvide både, hvad der er potentiel ikke-viden (altså det man kan tale om, at man ikke ved), og hvad der er aktualiseret ikke-viden (altså det man faktisk taler om, at man ikke ved). Knytter man an til ikke-viden, så (selv) genereres yderligere ikke-viden, og kommunikationen risikerer at lammes i selvskabt kompleksitet.

Den skitserede fastholdelse af ikke-viden handlede ikke om, at nogen skjulte en hemmelig viden (det har været mediernes vinkel på sagen, (se fx Vedsmann 2016)). Den handlede i stedet om, at FVST fastholdt ikke-viden ved i kommunikationens mange korsveje at knytte an til ikke-viden og på den måde vedvarende reproducere ikke-viden. Det bliver samtidig tydeligt, at der ikke er et punkt, hvorfra det autoritativt kan afgøres, om der i en given situation skal knyttes an til viden eller til ikke-viden. Det er her værd at bemærke, at den ikke-viden, som FVST knytter an til, også er en ikke-viden, som DTU har kommunikeret (for så vidt er det ikke en falsk ikke-viden opfundet til lejligheden). Der er udpræget enighed om, hvad man ikke ved. Forskellen er tilbøjeligheden til at knytte an til viden respektive ikke-viden. Det er tydeligvis kontingent, om man knytter an til viden eller til ikke-viden i den videre kommunikation. Viden er ikke i sig selv forpligtende. Når skellet mellem viden og ikke-viden er kontingent, så kan kommunikationen knytte an til ikke-viden og dermed fortsætte, uden at der bliver fikseret mening om, hvilken viden det er mest relevant at få produceret. Kommunikationen får en radikalt forskellig retning, alt efter om den knytter an til viden eller ikke-viden. Hvis kommunikationen knytter an til viden, indsnævres den relevante ikke-viden, hvis kommunikationen knytter an til ikke-viden, så (selv)genereres, bevares og udvides den.

Spillet mellem viden og mål

Selektionen af ikke-viden er ikke den eneste måde, hvorpå ikke-viden fastholdes. Der ligger også en særlig dynamik i spillet mellem viden og mål. 'Spillet' betoner det forhold, at hverken målet eller hvad der er relevant viden, kan fikseres med reference til et stabilt punkt. Deres relation til hinanden er underlagt et spil af forskelle og substitueringer. D. 7. november 2010 skrev Frank Aarestrup, DTU, følgende til FVST:

Fokus for eventuelle fremtidige forsknings- eller afklarings-projekter vil også afhænge af den eventuelle strategi myndigheder og erhverv vil arbejde efter i fremtiden. Hvis målet er en hel eller delvis sanering for MRSA vil det give behov for en anden type undersøgelser end hvis målet er at sænke eksponering til mennesker fra allerede positive besætninger. (mail fra DTU til FVST 7/11 2010)

Aarestrup peger i citatet på, at hvad der er relevant viden, afhænger af, hvad der er formålet med en fremtidig strategi. Omvendt peger FVST på, at den fremtidige strategi forudsætter viden. Vi kan tage et citat fra vores første analyse ovenfor:

Det er derfor Fødevarestyrelsens vurdering, at den forhåndenværende viden ikke opfylder de ovenfor nævnte forudsætninger for en effektiv bekæmpelsesstrategi. På den baggrund er det på nuværende tidspunkt ikke muligt at anbefale, hvilken type strategi, der mest effektivt kan bekæmpe MRSA CC 398 i danske svinebesætninger. (notat fra FVST til ministeren 8/7 2010)

DTU spurgte i 2010 FVST om, hvad målet skal være med indsatsen, så de kunne vurdere, hvilken viden det var relevant at producere for at kvalificere en strategi med det angivne mål. FVST sagde omvendt, at de ikke havde nok viden til at anbefale, hvad der skulle være målet. De to parter indgik i et spil, hvor handling (producere viden, sætte mål osv.) hele tiden blev udsat. FVST bad om viden, og DTU bad om mål for strategien, som kunne afgøre, hvilken viden der ville være relevant. Hvad der var relevant viden afhang af målene for strategien mod husdyr-MRSA – men de mål afhang samtidig af den viden, man havde om husdyr-MRSA. I dette loop af gensidig afhængighed mellem mål og viden kunne ikke-viden til stadighed genskabes gennem formuleringen af nye mål.

Et eksempel kan illustrere pointen: I 2012 nedsatte man en arbejdsgruppe og en styregruppe i forbindelse med husdyr-MRSA. Grupperne bestod af repræsentanter fra styrelser, DTU, KU, Landbrug & Fødevarer mfl. I referatet fra styregruppens møde d. 9. oktober 2013 læser man:

Det blev af styregruppen vurderet, at da midlerne er begrænsede vil det være mest relevant at fokusere indsatsen på tiltag, som kan forventes at kunne bidrage til at mindske spredningen af MRSA CC398 til mennesker (...) Det var derfor styregruppens holdning, at der i første omgang ikke skulle iværksættes yderligere besætningsundersøgelser end den igangværende og, at ressourcerne i stedet skulle bruges på de øvrige tiltag. (styregruppens mødereferat 9/10 2013)

Indtil 2013 havde viden og ikke-viden været diskuteret i forhold til en mulig målsætning om at undgå spredningen af husdyr-MRSA mellem besætningerne. Den målsætning skiftede på mødet i styregruppen. Nu blev målet i stedet at undgå smitte fra dyr til mennesker. Dermed blev viden om, hvilke besætninger der var smittede irrelevant, og i stedet blev viden diskuteret i forhold til hygiejnetiltag og smittevejene fra dyr til mennesker (styregruppe mødere-

ferat 9/10 2013). I 2014 skete endnu et skift, da der atter kom fokus på smitten mellem besætninger, og det skulle belyses, »hvordan og hvorfor spredningen sker i det observerede omfang« (Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri 2014). Spillet mellem mål og viden muliggjorde bevarelsen af ikke-viden. Når målsætningen skiftede, blev viden om forekomsten blandt avlsbesætningerne irrelevant. Samtidig gjorde manglen på viden (bl.a. om saneringsmuligheder) det vanskeligt at sætte klare mål. Både målet og hvad der er relevant viden, er kontingent, og hver især bliver de kun nødvendige, for så vidt som den anden opnår en midlertidig fiksering.

I vores analyse kan vi iagttage, hvordan spillet mellem mål og viden var viklet sammen med en række aktiviteter, som trådte i stedet for identifikation af positive/negative besætninger. Det er ikke mindst organisatoriske aktiviteter. Således etablerede man i 2012 de førømtalte styre- og arbejdsgrupper. Grupperne holdt møder og kom med forslag – og så længe de gjorde det, var der ingen andre, som gjorde noget. Vi kan her zoome ind på styregruppemødet d. 30. april 2013. Det blev på dette møde besluttet, at der skulle laves et 'forum til udveksling af husdyr-MRSA-data mellem myndigheder', så forskellige myndigheder (FVST, Sundhedsstyrelsen, Statens Serum Institut og Arbejdstilsynet) kunne mødes hvert kvartal og udveksle informationer. På mødet diskuterede styregruppen også en kommunikationsstrategi – den skulle senere diskuteres videre, blev det besluttet. I forlængelse af mødet blev det besluttet at lave en indledende undersøgelse, der skulle danne grundlaget for, hvordan en fremtidig og egentlig overvågning af husdyr-MRSA i svinebesætninger bedst kunne udføres. Det blev samtidig markeret, at det skulle være en indledende undersøgelse, som ikke skulle producere relevant viden i forhold til at handle på MRSA, men som blot skulle danne grundlag for, hvordan man i fremtiden kunne producere viden. Det blev derfor besluttet, at prøverne skulle anonymiseres, så man efterfølgende ikke kunne identificere de positive/negative besætninger (Fødevarens: Initiativer til reduktion af MRSA CC398 fra svin).

Anonymiserede og indledende undersøgelser i stedet for en egentlig overvågning, rådgivningstjenester, hygiejnetiltag, kommunikationsstrategier – der blev foreslået adskillige aktiviteter, som trådte i stedet for en specifik undersøgelse af, hvilke besætninger der var smittede. Husdyr-MRSA var anerkendt som et problem, så noget måtte gøres. Da der samtidig ikke blev besluttet et mål, som gjorde en undersøgelse af positive/negative besætninger relevant, så blev en række erstatningsaktiviteter iværksat. Disse synes at have produceret den støj, der tilslørede deres funktion som netop erstatningsaktiviteter og dermed også det forhold, at de var med til at bevare den relevante ikke-viden. Således udfoldede spillet mellem viden og mål en dynamik, hvor erstatningsaktiviteter iværksattes, og hvor disse dækkede over, at en egentlig undersøgelse af positive/negative besætninger blev udsat på ubestemt tid. Fraværet af et egentligt mål skabte en fordring til kommunikationen om at

lave selektioner, der ikke selekterede – at iværksætte initiativer, der ikke rigtig gjorde noget. Det var en slags *doing without doing*, der således skabte et billede af, at man faktisk gjorde noget, og som dermed muliggjorde, at den relevante ikke-viden kunne forblive i den potentielle sfære, uden at den blev aktualiseret.

Hvorfor fastholdelsen af ikke-viden?

Vi har i analysen ovenfor vist, hvordan en specifik ikke-viden blev fastholdt. Men hvorfor blev denne ikke-viden bevaret? Vi skal nedenfor særligt se på FVST og på landbrugets interesseorganisation, Landbrug & Fødevarer (L&F). L&F var gennem hele forløbet aktiv modstander af at få viden om, hvilke besætninger der var smittede. I september 2011 skrev en FVST-medarbejder følgende i en mail:

Jeg kan fortælle jer, at Landbrug og fødevarer har kontaktet os ang. projekter. De ønsker ikke at få MRSA stemplet, da de har oplysningspligt til aftagere ifølge deres egne regler. Derfor siger de at det har handelsmæssige konsekvenser. (FVST intern mail sep. 2011)

L&F ønskede ikke at få information om husdyr-MRSA, idet de ifølge egne regler så ville være forpligtet til at meddele dette til deres aftagere. Der er her tale om en dobbelt strategisk uvidenhed: De ville ikke have, at der blev produceret viden, som kunne stille landbruget i dårligt lys, og de ønskede heller ikke selv at få denne viden, idet de så ville være nødt til at give den videre. Der var, med Goffmans termer (2015: 174), tale om en latent hemmelighed: Hvis der blev produceret viden om prævalensen i disse besætninger, så ville det være potentielt skadeligt og noget, som ville skulle holdes hemmeligt. L&F mente, at information om smittede besætninger kunne skade deres økonomiske interesser, og de arbejdede særligt aktivt for at undgå produktionen af viden om, hvilke avlsbesætninger der var smittede (den viden som DTU særligt havde anbefalet). Det hænger sammen med den særlige rolle, som avlsbesætninger spiller i dansk svineproduktion:

Grundlaget for dansk svineproduktions succes er kvaliteten af avlsarbejdet, der foregår i de få besætninger i avlstoppen. Fjernelse gennem sanering af en større del af besætningerne i avlstoppen, vil få store genetiske konsekvenser, og avlsarbejde vil blive sat tilbage med deraf følgende store konsekvenser for dansk svineproduktion. (Fødevarestyrelsen 2014: 26 f.)

På den baggrund blev en viden, som lægger pres på at sanere avlsbesætninger, anset som uønsket. Der har fra L&F's side tydeligvis været tale om udfoldelsen af en strategisk uvidenhed.

L&F sagde direkte, hvorfor de ikke ville have viden om smittede besætninger. Her er det mindre åbenlyst, hvorfor FVST bidrog til skabelsen og vedligeholdelsen af ikke-viden. Vi kan komme med tre bud, der omhandler hhv. FVST's tolkning af egen opgave, bureaukratisk silotænkning og rådvildhed i forbindelse med viden og handling.

Det ligger i FVST's selvforståelse at være lydhør over for landbrugets interesser. I FVST's præsentation af sig selv i 2015 skrev direktøren, at fødevarer og landbrugssektoren er »one of the largest export successes in the history of Denmark.« Den succes skyldes ikke mindst »The principle of cooperation between business organizations, NGO's and food authorities when dealing with food safety, healthy food choices etc.« Det markeres endvidere, at FVST's »main goal is to promote safety, health and quality in food production and economic growth in the food and agricultural sector« (Ministry of Environment and Food of Denmark 2015: 7). Det ligger med andre ord i FVST's selvforståelse at samarbejde med og bidrage til økonomisk vækst i landbrugssektoren.

For det andet kan man tolke FVST's medvirken i bevarelsen af ikke-viden som udtryk for en form for bureaukratisk silotænkning. Ved silotænkning forstår vi det, at en myndighed holder sig stramt til eget myndighedsområde og ikke ser egne opgaver og prioriteringer i en større sammenhæng. Det var veterinærdirektøren i FVST, som havde ansvaret for håndteringen af MRSA. Under veterinærdirektøren hører dyrevelfærd, dyresundhed, veterinærmedicin, veterinærkontrollenheder mm. Eftersom husdyr-MRSA ikke påvirker dyrene, så er det ikke umiddelbart et problem, som ligger inden for styrelsens område. Som der står i et notat til ministeriet fra FVST (8/7 2010): »MRSA giver derimod ikke sygdom i svin og er derfor ikke et veterinært problem«. Silotænkning kommer ikke mindst til udtryk gennem et fravær, nemlig fravær af bredere hensyn. I sin beretning om Fødevarerministeriets indsats mod husdyr-MRSA udtrykker Rigsrevisionen det på følgende måde:

Rigsrevisionen konstaterer, at Fødevarerministeriet har prioriteret indsatsen under hensyn til de omkostninger, som husdyr-MRSA påfører landbruget. Ministeriet har haft en generel viden om, at husdyr-MRSA medfører stigende udgifter i sundhedssektoren, men ministeriet kan ikke dokumentere, at denne viden har indgået i prioriteringen af indsatsen. Det er Rigsrevisionens vurdering, at ministeriet dermed ikke har prioriteret indsatsen på et helhedsorienteret grundlag. (Rigsrevisionen 2015: 37)

At Fødevarerministeriet med FVST som den centrale myndighed »ikke har prioriteret indsatsen på et helhedsorienteret grundlag«, kan man netop se som udtryk for silotænkning. Hvis FVST havde tænkt bredere, ville det have været relevant at inddrage refleksioner over ikke bare udgifter til landbruget, men

også udgifter til sundhedsvæsenet relateret til husdyr-MRSA, samt det generelle problem ved antibiotikaresistens.

Ydermere kunne noget tyde på, at FVST ikke vidste, hvordan de skulle reagere på husdyr-MRSA. Der lå i avlsbesætningerne mange års investeringer i fremavling af de ønskede svinetyper. At producere information om, hvilke af besætningerne der var smittede, ville skabe et pres for at reagere på den information. Men hvad var den rigtige reaktion? At slå besætningerne ned? Det ville koste dyrt, samtidig med at det var usikkert, om man kunne rense staldanlæggene og sætte nye grise ind. Det var også uvist, hvor stort problemet egentlig var. I den situation var det enklere at knytte an til ikke-viden end til viden. Det gjorde det muligt ikke at gøre noget, hvilket igen hænger sammen med relationen mellem viden og handling. Hvis kommunikationen knytter an til viden, forpligter den potentielt også til at handle ud fra den viden. Omvendt sætter kommunikationen af ikke-viden fri af ansvar (Luhmann 1992: 178).

Diskussion og konklusion

Vi har ovenfor analyseret, hvordan DTU og FVST håndterede aspekter af den ikke-viden, som kendetegnede husdyr-MRSA. Vi har vist, hvordan ikke-viden blev fastholdt, ved at FVST til stadighed knyttede an til ikke-viden i situationer, hvor der var både viden og ikke-viden. Vi har også vist, hvordan ikke-viden blev fastholdt over tid gennem et spil mellem viden og mål, hvor målene blev gjort afhængige af viden, samtidig med at den relevante viden var afhængig af målene. Spillet mellem viden og mål, organisatoriske (erstatnings)aktiviteter og FVST's stadige anknytning til ikke-viden vikled sig ind i og muliggjorde hinanden. Fx blev markeringen af ikke-viden muliggjort af ændringer af de mål for strategien, som kunne have været med til at udpege, hvad der var relevant viden. Vi har også set, hvordan viden var filtret sammen med interesser – både L&F's fortolkning af erhvervets interesser, men også FVST's selvforståelse, silotænkning og interesse i ikke at få en viden, som kunne forpligte til handling. Resultatet af fastholdelsen af ikke-viden var, at den viden, som kunne have gjort det muligt at diskutere den bedste strategi ift. husdyr-MRSA, ikke blev produceret. Der udfoldede sig derfor de facto en strategi baseret på ikke-viden, en strategi som bestod i ikke at gøre noget ved selve problemet.

Litteraturen om uvidenhed (Gross & McGoey 2015; McGoey 2019; Proctor 2008) har peget på, hvordan uvidenhed fastholdes gennem hemmeligheder, skabelse af usikkerhed, perspektivisk blindhed mm. Vi har bidraget til studierne af skabelsen og bevarelsen af uvidenhed ved at supplere viden-som-egenhed-perspektivet med et kommunikativt perspektiv. Ved at fokusere på kommunikationen af viden frem for på spørgsmålet om, hvem der (ikke) har viden, har denne artikel åbnet for nye forståelser af skabelsen og vedligeholdelsen af ikke-viden. Vi har set, hvordan anknytning til ikke-viden rummer

en centripetalkraft, som aktualiserer stadigt mere ikke-viden uden at få prioriteret, hvilken ikke-viden der skal transformeres til viden. Skabelsen og fastholdelsen af uvidenhed handler i dette kommunikative perspektiv ikke kun om at skjule viden eller gøre den usikker. Det handler i stedet om, hvordan der knyttes an til samtidigheden af viden og ikke-viden.

Analysen rejser følgende spørgsmål relateret til samfundets og dets organisationers håndtering af den ikke-viden, som følger med nye typer af zoonoser: Når organisationer og samfundsmæssige aktører kan undgå den forpligtelse, der ligger i viden ved at knytte an til (legitim og reel) ikke-viden, hvordan mindsker vi så risikoen for, at ikke-viden fastholdes pga. silotænkning og af hensyn til snævre interesser og i bestræbelsen på at undgå et ubekvemt pres for handling?

Vi har ikke et færdigt svar på det spørgsmål. Men det kan bl.a. diskuteres i forhold til rollefordelingen mellem de involverede aktører. FVST kunne fastholde fokuseringen på ikke-viden, fordi den ikke blev udfordret i sin fortolkning af DTU's rådgivning. Dette synes til dels at skyldes, at ministeriet forstod FVST's anbefalinger (eller mangel på samme) som værende funderet på videnskabelighed. DTU's videnskabelighed blev legitimerende for FVST, også selvom FVST ikke følte sig forpligtet til at videregive DTU's anbefalinger. Som vi har vist, medførte det, at ministeriet ikke traf de afgørende beslutninger, som kunne lede til en bekæmpelsesstrategi. Kommunikationen mellem DTU og FVST kom derfor til at savne holdepunkter, jf. spillet mellem viden og mål, og kommunikationen fortsatte i et repeterende loop, der genskabte og fastholdt ikke-viden.

Hvordan brydes så dette loop? Man kunne her bl.a. forestille sig, at de videnskabelige institutioners analyser, anbefalinger og rapporter rutinemæssigt vedlægges myndighedernes notater og redegørelser. Det ville gøre det enklere for ministerier, Folketinget, medierne og andre (politiske) aktører at følge hinandens kommunikative selektioner af viden og ikke-viden. Bl.a. ville myndighederne blive udfordret i deres fortolkning af den videnskabelige rådgivning. Ydermere ville det potentielt presse myndighederne til at indtænke et bredere spænd af interesser i forbindelse med anknytningen til hhv. viden og ikke-viden.

Det har været karakteristisk for håndteringen af covid-19, at politiske beslutninger (eller mangel på samme) ofte er blevet legitimeret ved, at de var baseret på myndighedernes anbefalinger. Vores analyse har vist, at det ikke nødvendigvis betyder, at den videnskabelige rådgivers anbefalinger følges. Myndighederne, der ofte tilskrives faglig ekspertise, har specifikke selvforståelser og interessehensyn. Det synes derfor afgørende at kende til, belyse og udfordre myndighederne og deres selektioner af viden og ikke-viden. Hvordan er et notat, en rapport eller en risikovurdering blevet til gennem kommunikative selektioner, synes at være et centralt spørgsmål, når fremtidige beslutninger ifm. zoonoser skal træffes.

Noter

1. Den danske svineproduktion er organiseret som en pyramide, hvor der i 2010 var 27 avlsbesætninger i toppen. Avlsbesætningerne producerer sæd og grise til avl til gårde længere nede i pyramiden, hvor der produceres smågrise og slagtesvin. Med en parallel til covid-19 kan man sige, at avlsgårdene har potentiale til at være superspredere.

Referencer

- Essén, A., Knudsen, M. and Alvesson, M. (2021) Explaining Ignoring – Working with Information that Nobody Uses. *Organization Studies*, online first. <https://doi.org/10.1177/0170840621998720>
- Fleck, L. (2019[1935]) *Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache. Einführung in die Lehre vom Denkstil und Denkkollektiv*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Flyvbjerg, B. (2010) Fem misforståelser om casestudiet. I Brinkmann S. & Tanggaard L. (red.) *Kvalitative metoder*. København: Hans Reitzels Forlag, pp. 463-487.
- Goffman, E. (2015) *Hverdagslivets rollespil*. København: Samfundslitteratur.
- Gross, M. (2007) The Unknown in Process: Dynamic Connections of Ignorance, Non-Knowledge and Related Concepts. *Current Sociology*, 55, 742-759.
- Gross, M. (2010) *Ignorance and Surprise. Science, Society, and Ecological Design*. Cambridge: The MIT Press.
- Gross, M. (2016) Risk as zombie category: Ulrich Beck's unfinished project of the 'non-knowledge' society. *Security Dialogue*, 47(5), 386-402.
- Gross, M., & McGoey, L. (Eds.). (2015) *Routledge International Handbook of Ignorance Studies*. Routledge.
- Haraway, D. (1988) Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies* 14(3): 575-599.
- Harding S (Ed.) (2004) *The Feminist Standpoint Theory Reader. Intellectual and Political Controversies*. New York: Routledge.
- IPBES (2020) Workshop Report on Biodiversity and Pandemics of the Intergovernmental Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. IPBES secretariat, Bonn, Germany, DOI:10.5281/zenodo.4147317
- Jacques, P., Dunlap, R., & Freeman, M. (2008) The organisation of denial: Conservative think tanks and environmental scepticism. *Environmental Politics*, 17(3), 349-385.
- Kleinman, D.L., & Suryanarayanan, S. (2013) Dying Bees and the Social Production of Ignorance. *Science, Technology, & Human Values*, 38, 492-517.
- Knudsen, M. (2011). Forms of Inattentiveness: The Production of Blindness in the Development of a Technology for the Observation of Quality in Health Services. *Organization Studies*, 32(7), 963-989.
- Lewis, H.C. et al. (2008) Pigs as Source of Methicillin-Resistant *Staphylococcus aureus* CC398 Infections in Humans, Denmark. *Emerg Infect Dis.*, 14(9), 1383-1389.
- Luhmann, N. (1992) *Beobachtungen der Moderne*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Luhmann, N. (1998) *Die Wissenschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, N. (2000) *Sociale systemer. Grundrids til en almen teori*. København: Hans Reitzels Forlag.

- McGoey, L. (2012a) The logic of strategic ignorance. *British Journal of Sociology*, 63, 553-576.
- McGoey, L. (2012b) Strategic unknowns: Towards a sociology of ignorance. *Economy and Society*, 41, 1-16.
- McGoey, L. (2019) *The Unknowers: How Strategic Ignorance Rules the World*. Zed Books.
- Mills, C.W. (2015) Global white ignorance. I Gross, M., & McGoey, L. (Eds.). (2015). *Routledge international handbook of ignorance studies*. Routledge (s. 217-227).
- Moore, W.E., & Tumin, M.M. (1949) Some Social Functions of Ignorance. *American Sociological Review*, 14, 787-795.
- Mueller, J. (2018) Advancing a sociology of ignorance in the study of racism and racial non-knowing. *Sociology Compass*, 12, e12600.
- Proctor, R.N. (2008) Agnotology: A Missing Term to Describe the Cultural Production of Ignorance (and Its Study). In R.N. Proctor & L. Schiebinger (Eds.), *Agnotology. The making and unmaking of ignorance* (pp. 1-35). Stanford University Press.
- Proctor, R.N., & Schiebinger, L. (Eds.). (2008) *Agnotology. The Making and Unmaking of Ignorance*. Stanford University Press.
- Rayner, S. (2012) Uncomfortable knowledge: The social construction of ignorance in science and environmental policy discourses. *Economy and Society*, 41, 107-125.
- Roberts, J. (2013) Organizational ignorance: Towards a managerial perspective on the unknown. *Management Learning*, 44, 215-236.
- Schaefer, S. (2019) Wilful Managerial Ignorance and Symbolic Work: A Socio-Phenomenological Study of Managing Creativity. *Organization Studies*, 40, 1387-1407.
- Simmel, G. (1992) *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung. Gesamtausgabe Band II*. Frankfurt am Main. Suhrkamp.
- Ungar, S. (2008) Ignorance as an Under-identified Social Problem. *British Journal of Sociology*, 59, 301-326.
- Vedsmand, K. (2016) Fødevarestyrelsen fjernede systematisk anbefalinger om MRSA. DR.dk. <https://www.dr.dk/nyheder/indland/foedevarestyrelsen-fjernede-systematisk-anbefalinger-om-mrsa>
- Wehling, P. (Hg.) (2015) *Vom Nutzen des Nichtwissens. Sozial und kulturwissenschaftliche Perspektiven*. Bielefeld: Transcript Verlag.

Empiriske dokumenter

- DTU Fødevareinstituttet (2012) MRSA i besætninger. Fødevarestyrelsen (2014) MRSA risikouurdering. Udfærdiget af MRSA-ekspertgruppen.
- Miljø- og Fødevareministeriet (2017) MRSA Risiko og håndtering. Rapport ved MRSA-ekspertgruppen August 2017.
- Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri (2012) MRSA redegørelse 11. juni 2012
- Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri (uden angivelse af år, men fra 2013) Initiativer til reduktion af MRSA CC398 fra svin
- Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri (2014) Folketingstidende aktstykke nr. 25 af 13. november 2014.
- Ministry of Environment and Food of Denmark (2015) Facts. The Danish Veterinary and Food Administration.

Rigsrevisionen (2015) Beretning til Statsrevisorerne om Fødevareministeriets indsats mod husdyr-MRSA

The Climate Deception Dossiers: https://www.ucsusa.org/resources/climate-deception-dossiers?s_src=socnet&s_subscr=twitter&utm_campaign=tw&utm_medium=tw&utm_source=tw#.VZ2reJOAo0

Knowledge and non-knowledge in relation to zoonoses: a case study of livestock MRSA

As the covid-19 pandemic has made clear, new zoonoses involve both lack of knowledge and uncertainties. This raises the question of how organizations and social actors manage the distinction between knowledge and non-knowledge. The latter is the focus of this paper. Inspired by what has been termed agnotology (Proctor & Schiebinger 2008) and the sociology of ignorance (Gross & McGoey 2015; McGoey 2012, 2019), we study the production and maintenance of non-knowledge in relation to the spread of livestock-MRSA on Danish pig farms during the years 2010-2015, where the prevalence rose to irreversible levels. We contribute to the theoretical literature on organized ignorance with a communicative perspective on knowledge and non-knowledge. Empirically, we analyzed how non-knowledge was (re)produced and maintained in communication through communicative selections. We show that these selections were entangled with several dynamics. Our case reveals the entanglement between knowledge and explicit goals, in the protection of vested interests, in bureaucratic silo-thinking, and in self-protection against knowledge calling for action. Finally, we discuss the implications of our study for the future management of zoonoses.

Af Klaus Rasborg

Samfundstanker i en pandemitid

Paolo Giordano: *I smittens tid. Vidnesbyrd fra pandemiens frontlinie*. Aarhus: Klim, 2020. Ivan Krastev: *Hvornår er det i morgen? Pandemiens paradokser*. København: Informations Forlag, 2020. Slavoj Žižek: *Pandemi! Covid-19 ryster verden*. København: forlaget politisk revy, 2020.

I efterhånden mere end et år har vi måttet leve med en radikalt forandret virkelighed forårsaget af en usynlig virus, der angiveligt sprang fra flagermus til menneske i storbyen Wuhan i Hubei-provinsen i Kina. Som en steppebrand spredte den sig ikke blot til Europa, men til den ganske verden. I løbet af et splitsekund blev også det ellers på mange måder relativt trygge danske velfærdssamfund forvandlet til et »pandemisk samfund« i noget nær undtagelsestilstand. Få havde set det komme, og endnu færre var, og er, i stand til at sige med sikkerhed, hvor længe det vil vare endnu. Økonomernes rolle som de fremmeste prognosemagere blev overtaget af epidemiologerne, der på daglig basis i medierne kommer med risikovurderinger, beregninger og estimater over epidemiens udvikling. Sociologer, politologer, psykologer og filosoffer har imidlertid også blandet sig i debatten og fremlagt analyser af, hvad coronakrisen har gjort ved os både på det individuelle og på det samfundsmæssige plan. Heriblandt også den italienske forfatter og fysiker Paolo Giordano, den bulgarske samfundsforsker Ivan Krastev og den slovenske sociolog og filosof Slavoj Žižek, som i tre små »coronabøger« hver især har givet et bud på dette.

Jeg kan ikke lade være med at tænke på, om mon ikke også Ulrich Beck, hvis han havde levet, ville have meldt sig i rækken af samfundstänkere, der

vover pelsen med et lejlighedsskrift om coronakrisen. Coronakrisen vidner jo netop om, at vi, på godt og ondt, er forbundet i en global indbyrdes afhængighed, som Beck betegner som et »verdensrisikosamfund«. Selvom vi altid har været konfronteret med allehånde trusler, består det nye ifølge Beck i, at hvor de tidligere stammede fra naturen, stammer de i dag fra os selv. Ved første øjekast synes covid-19-pandemien måske at fremstå som en »naturkatastrofe«, forårsaget af, at en virus sprang fra dyr til menneske i Wuhan. Men, som påpeget af Paolo Giordano og mange andre med ham, er det vores ødelæggelse og forstyrrelse af naturen, der har dannet grobund også for covid-19. Når vi ødelægger flagermusenes levesteder, flytter de og kommer dermed i tættere kontakt med mennesker, hvilket gør overførslen af virus lettere. En smitteoverførsel, der efterfølgende accelereres af den øgede geografiske mobilitet, som er en følge af globaliseringen. Det er derfor næppe sidste gang, vi konfronteres med en global pandemi. Smitten er, som Giordano siger, et symptom på en infektion, som bor i vores økosystem.

Giordanos baggrund som romanforfatter, fysiker og matematiker fornægter sig ikke i hans lille essay, som han skrev, mens han var i karantæne i Rom. Frem for det mere populære »coronavirus« skal vi, siger han, skelne mellem SARS-CoV-2 (for nemheds skyld forkortet CoV-2), som er virussen, og covid-19, som er sygdommen. Giordanos udgangspunkt er matematikken, ikke kun forstået som videnskaben om tal, men også som videnskaben om relationer. I hans optik er pandemier derfor ikke blot medicinske, men i endnu højere grad matematiske nødsituationer, idet de er en infektion i vores net af relationer. Kontakt- eller reproduktionstallet, der, som vi efterhånden alle ved, betegner hastigheden, hvormed virus udbreder sig, udtrykker Giordano ved symbolet R_0 (læses »R-nul«). Hvis R_0 er 2, svarer det til, at hver smittet i snit smitter yderligere to personer, altså en eksponentiel vækst. Med et R_0 på ca. 2,5 ifølge Giordanos tal ligger covid-19 højere end den spanske syge, der for ca. 100 år siden dræbte millioner af mennesker ($R_0=2,1$), men lavere end eksempelvis mæslinger ($R_0=15$). Alfa og omega i epidemi-bekæmpelsen er derfor, at forsøge at holde R_0 under den kritiske grænse på 1, for hvis en person smitter færre end én anden, vil epidemien gradvis klinge af. Vejen dertil kender vi alle, nemlig afspritning, selvisolation, afstandsregler, samlingsforbud, hjemmearbejde, nedlukning af butikker, restauranter og cafeer, rejserestriktioner m.v. At sænke R_0 er, som Giordano siger, det matematiske formål med vores afsavn.

Pandemien er ifølge Giordano kendetegnet ved, at den på den ene side »synkroniserer verden«, idet den forener os i et globalt fællesskab, og på den anden side deler os op på nye måder. CoV-2 er, som han siger, ligeglad med os. Den er indifferent over for alder, køn og præferencer. For den gælder kun et inddelingsprincip for den samlede – globale – befolkning, nemlig distinktionen mellem: 1) »de modtagelige« (Susceptible), dvs. dem, der endnu kan smittes; 2) »de smittede« (Infected), dvs. dem, der allerede er smittet; og 3) »de

fjernede» (Removed), dvs. dem, der ikke længere kan smittes, enten fordi de er døde, eller fordi de er helbredte (og muligvis blevet immune). Vi har altså ifølge Giordano at gøre med et nyt differentieringsprincip i pandemiens tidsalder udtrykt ved forkortelsen SIR (Susceptible-Infected-Removed).

Da Giordano skrev sin bog i pandemiens tidlige fase var ca. 40.000 mennesker ifølge hans angivelser smittet på globalt plan, mens gruppen af »fjernede« (døde plus raskmeldte) var lidt større.¹ Den kritiske gruppe, nemlig »de modtagelige«, som virussen stadigvæk kan nå at smitte, udgør således ifølge Giordano knap 7½ mia. mennesker. Den altovervejende del af jordens befolkning er m.a.o. forenet i et »globalt risikofællesskab« (Beck), idet de, på trods af alt hvad der i øvrigt måtte adskille dem, deler et fælles vilkår, nemlig at de er i risiko for at kunne blive smittet med coronavirus. Siden da er antallet af smittede på verdensplan ifølge Johns Hopkins Universitys løbende opgørelse af pandemiens udvikling steget til i skrivende stund 123.245.026, dvs. en forøgelse af nærmest ufattelige dimensioner. 2.716.196 er døde og 69.816.462 er raskmeldte, dvs. »de fjernede« udgøres nu af 71.504.044 mennesker.² »De modtagelige« er dog ikke en fuldstændig homogen gruppe, men består af forskellige undergrupper af »supermodtagelige«, eksempelvis ældre, kronikere og i forvejen svækkede samt mennesker, der pga. sociale og økonomiske omstændigheder er særligt udsatte for smitterisiko.

Det mest skræmmende ved covid-19 er efter Giordanos opfattelse ikke frygten for at blive syg, men derimod, at den får os til at indse, at den velkendte civilisation er som et korthus. Det skræmmende er heller ikke blot frygten for tilintetgørelse, men frygten for dens modsætning, nemlig at vi overvinder frygten, uden at den efterlader sig nogen forandring hos os. Hertil kommer usikkerheden om, hvad vi har lov til at håbe. Vi knytter vores forhåbninger til vacciner, idet de vil kunne flytte os fra »de modtagelige« til »de fjernede«, uden at vi behøver at gennemgå sygdom og lidelse. Men hvad hvis vaccinerne kan mistænkes for at have alvorlige bivirkninger (som der har været eksempler på), kun virker i en relativt kort periode eller ikke er i stand til at nedkæmpe mutationer af virussen? Usikkerheden pirker også til fremmedfrygt. Pandemien er »deres« skyld, ikke vores. Det er en »Chinese virus«, som Donald Trump yndede at sige. Og den skaber grobund for konspirationsteorier, eksempelvis at virus skulle være »plantet« i den kinesiske befolkning via et reagensglas stammende fra et militært forsøgslaboratorium. Ikke kun covid-19, men også xenofobi og »fake news« synes m.a.o. at være endemiske. Smitten skaber imidlertid ikke kun usikkerhed, men også oprørstrang, eftersom afstandsreglerne forhindrer os i at være det, vi er, nemlig sociale væsener.

Men usikkerheden skyldes måske også, at det, vi gør oprør mod, som Zizek pointerer, ikke er en synlig og identificerbar fjende med planer og strategier for at ødelægge os, men blot en »stupid selvkopierede mekanisme« (p. 95). Coronavirussen er ikke »naturens hævn« over vores udnyttelse af den.

Den er hverken rent menneske eller ren natur, men snarere en »assemblage« (Latour), dvs. en slags hybrid mellem menneske (globalisering) og natur (virus). Coronakrisen skal ifølge Zizek fremfor alt ses som en »systemkrise«, idet den, ligesom klimakrisen, vidner om markedets begrænsninger med hensyn til en retfærdig fordeling af ressourcerne og en bæredygtig omgang med naturen. Ligesom Giordano betoner Zizek, at covid-19 på den ene side forener os i et globalt fællesskab på tværs af forskelle mht. køn, alder, etnicitet, politik, religion m.v., men på den anden side også øger uligheden i samfundet. Eksempelvis er ansatte i servicesektoren med mange menneskelige kontakter mere eksponeret for smitterisiko end vidensarbejdere, der kan arbejde hjemmefra via en internetopkobling. Også den økonomiske ulighed øges af coronakrisen. Efter et indledende dyk, boomede aktiemarkederne igen og forgyl-der dem, der i forvejen har mest, hvorimod almindelige lønmodtagere mister deres job og henvises til offentlig forsørgelse i form af lønkompensation.

Da coronakrisen skærper de modsigelser og konflikter, der knytter sig til den avancerede kapitalismes grundlæggende produktionsforhold og fordelingsmekanismer, gøder den ifølge Zizek jordbunden for »kommunisme«. Forstået som et opgør med den »katastrofekapitalisme« som ifølge Zizek ligger til grund for nutidens globale kriser, ikke blot i form af globale pandemier, men også i form af klimakrisen. Snarere end en utopi om genuin kollektivismе synes Zizeks »kommunisme« imidlertid at være en mere nøgtern konstatering af fremkomsten af en »katastrofekomunisme«, som i form af et centralistisk krisemanagement skal fungere som et korrektiv til de rene markedsmekanismer (jf. f.eks. coronarestriktioner, hjælpepakker, lønkompensation m.v.).

En forudsætning for effektiv krisestyring er imidlertid internationalt samarbejde, idet det ellers vil være de stærke stater, der vinder over de svage, jf. f.eks. de forskellige landes »kamp om vaccinerne« (»vaccinenationalisme«). Panik, isolation, nye mure eller flere karantæner er ikke vejen frem efter Zizeks opfattelse, men derimod global solidaritet og samarbejde, ikke i idealiseret forstand, men ud fra ren og skær overlevelsesinteresse. Det er den markedsdrevne, uregulerede globalisering, der skaber kriser og pandemier, som ifølge Zizek synger sin svanesang, ikke en anden og mere solidarisk form for globalisering, der anerkender vores gensidige afhængighed og den »evidensbaserede kollektive handlings forrang« (p. 61). I pandemiens tidsalder står valget ifølge Zizek mellem »barbari« eller »kommunisme«.

Stærkest står det internationale perspektiv, herunder Europa og EU's rolle, konflikter og dilemmaer i forbindelse med coronakrisen, imidlertid i Krastevs bog. Han peger på det ejendommelige i, at mens vi husker krige og revolutioner, er vi tilbøjelige til at glemme pandemier. Vi bliver derfor »taget på sengen«, når de kommer, og tror, at alt bliver som før, når de engang er overstået. Det er imidlertid en illusion ifølge Krastev. Covid-19 vil forandre verden, ikke nødvendigvis fordi vi ønsker det eller er enige om det, men simpelthen, fordi vi ikke kan vende tilbage. Covid-19 er ifølge Krastev ensbety-

dende med et opgør med globaliseringen i dens velkendte form. Pandemien har smittet kontinentet med nationalisme, idet den ses som et bevis på, at nationalstater, der lukker sig om sig selv, er det bedste værn mod globale risici. Grænserne er i dag mere lukkede, end Dansk Folkeparti og Nye Borgerlige nogensinde turde drømme om. Som sådan er sundhedspolitik et anliggende for nationalstaterne. I starten af coronakrisen reagerede de enkelte landes regeringer med grænselukning, rejserestriktioner, forsøg på at sikre sig værne-midler m.v., hvorimod EU fremstod som handlingslammet og ude af stand til at sikre en koordineret indsats. Trods coronakrisens globale karakter har den efter Krastevs opfattelse haft de mest afgørende politiske konsekvenser i Europa, idet den udfordrer selve grundideen i det europæiske projekt, nemlig at samarbejde skaber de bedste betingelser for sikkerhed og velstand. I yderste konsekvens kan dette true EU's overlevelse. Der er ifølge Krastev flere forskellige mulige udfald på denne situation, nemlig at EU: 1) decideret kollapse; 2) transformeres til en union af navn, men ikke af gavn; eller 3) opnår strategisk uafhængighed. Lukningen af de europæiske grænser kan imidlertid, som Krastev siger, også tænkes at synliggøre nationalismens begrænsninger, idet europæerne måske vil indse, at nationalisme økonomisk ikke kan betale sig, og at små europæiske nationalstater ikke vil have en chance. Selv om EU altid har været »globaliseringens kærlighedsbarn«, er det således, paradoksalt nok, truslen om afglobalisering, der måske kan skabe forandring og føre til et tættere samarbejde. Måske det vil gå op for europæerne, at det kun er ved at slutte sig sammen med resten af kontinentet, at de kan opnå den fornødne beskyttelse.

Pandemien smitter imidlertid også samfundet med frygt, og spørgsmålet er, hvilke konsekvenser det vil have for de vestlige liberale demokratier. Smitter den også samfundet med totalitarisme? Skaber den fornyet momentum for højrepopulistiske protestbevægelser? I USA har vi set, hvordan coronabevægtere, konspirationsteoretikere og vaccineskeptikere er gået på gaden og i »frihedens navn« har protesteret mod coronarestriktioner. Også herhjemme har vi, omend i mindre målestok, set eksempler på dette i form af protestbevægelsen Men in Blacks demonstrationer mod regeringens coronapolitik. Det er ofte påpeget, at autokratiske/højrepopulistiske ledere lever af frygt, men de bryder sig, som Krastev pointerer, ikke om kriser, de ikke selv har skabt og derfor heller ikke kan kontrollere. Ekspræsident Trumps fatale håndtering af coronakrisen i USA kan ses som et markant eksempel på dette. Efter Krastevs opfattelse er det den diffuse angst og vrede, som højrepopulismen lever af, hvorimod det er den mere håndgribelige frygt for eget og andres liv og helbred, der er baggrunden for, at befolkningerne i mange lande bakker op om de valgte politiske ledere og deres krisehåndtering trods indgreb i frihedsrettigheder og demokratiske rettigheder.

Afslutningsvis peger Krastev på syv paradokser, som coronakrisen har tydeliggjort, nemlig at: 1) covid-19 er globaliserende, idet den viser, at vi lever i

den samme verden, samtidig med at den understreger globaliseringens skyggesider; 2) covid-19 accelererer afglobaliseringen i kølvandet på finanskrisen 2008, samtidig med at den viser begrænsningerne ved re-nationalisering, idet den understreger nødvendigheden af internationalt samarbejde; 3) covid-19 skaber nationalt sammenhold, samtidig med at den øger uligheden; 4) covid-19 har sat demokratiet »på pause«, men i form af en »nødvendighedens politik«, der har vundet bred tilslutning og derfor har begrænset ønsket om et mere totalitært styre; 5) selvom covid-19 i starten efterlod EU handlingslammet, kan den ikke desto mindre blive af afgørende betydning for EU's fremtid; 6) covid-19 repræsenterer på én gang brud og kontinuitet i relation til krigen mod terror, flygtningekrisen og finanskrisen. Hvor eksempelvis finanskrisen satte sparepolitik på dagsordenen, har coronakrisen modsat givet anledning til hjælpepakker i milliardklassen både nationalt og i EU; 7) selvom covid-19 angiveligt har svækket borgernes tillid til EU, har den ikke desto mindre fået regeringerne til at indse nødvendigheden af at samarbejde i EU-regi. Trods nationalismens medvind, øges samtidig bevidstheden om, at en alvorlig sundhedskrise kun kan løses i kraft af et forenet EU.

Trods grænselukninger og udgangsforbud er vi således efter Krastevs opfattelse blevet mere kosmopolitiske end nogensinde, idet vi taler om det samme og deler den samme frygt, uanset hvor på kloden vi befinder os. Selvom vi stadigvæk adskilles af de nationale grænser, har coronakrisen gjort det klart, i hvor høj grad vi er indbyrdes forbundne i den globale verden. Det er derfor en illusion at tro, at kun mobile mennesker er ægte kosmopolitter. Den måske største kosmopolit af alle, nemlig Kant, forlod aldrig sin hjemby Königsberg. Måske han derfor kan ses som begyndelsen til nutidens globaliserings- og afglobaliserings-paradokser: »Covid-19 har smittet verden med kosmopolitisme og samtidig vendt verdens lande mod globalisering« (p. 96). Det nationale og det kosmopolitiske er ikke nødvendigvis modsætninger, men går tværtimod hånd i hånd.

Det er klart, at bøgerne i sagens natur er lejlighedsskrifter forfattet i al hast, hvorfor en række elementer hurtigt kan blive forældede, idet krisen hele tiden udvikler sig med ekstrem hastighed. Ikke desto mindre formår de, hver på sin vis, at give interessante bud på karakteren af den globale krisesituation som covid-19-pandemien har skabt. Giordanos dobbeltrolle som både romanforfatter og fysiker fornægter sig ikke i hans velskrevne og tankevækkende essay med fokus på »smittens matematik«. Heroverfor virker Zizeks analyse mere fragmentarisk og måske knap så overbevisende, idet det forbliver uklart, i hvilken betydning han anvender begrebet »kommunisme«, der på en lidt firkantet måde »trækkes ned over« virkeligheden. Endelig er det Krastevs helt store styrke, at han tilføjer et internationalt perspektiv med sin skarpe og tankevækkende analyse af, hvordan coronakrisen ikke blot skaber nye dilemmaer og konflikter, men også nye muligheder for EU i spændingsfeltet mellem globalisering og afglobalisering. Trods indbyrdes forskelligheder har de

tre forfattere en række centrale temaer tilfælles. Eksempelvis påpegningen af, at coronakrisen ikke handler om en af mennesket uberørt natur, men tværtimod viser, hvordan natur, menneske og samfund gennemtrænger hinanden på ultrakomplekse måder (jf. Latour, Beck, Giddens m.fl.). Opfattelsen af, at coronakrisen skaber et nyt fælles – kosmopolitisk – vilkår, idet den vidner om, at vi, trods øget ulighed og fortsatte nationale grænser, lever i den samme verden, deler de samme bekymringer og holdes oppe af det samme håb. Samt pointeringen af, at krisen, paradoksalt nok, ikke kun er negativ, men også kan siges at rumme »positive« elementer, idet den skaber et »antropologisk chok« (Beck), der får os til at se verden på en ny måde. Således anskuet er coronakrisen ikke kun ensbetydende med død og lidelse, men kan også indvarsle en ny begyndelse, idet den får stivnede systemer til at smuldre og viser, at forandring – og dermed politik – er mulig.

Noter

1. Sidstnævnte må dog være en fejl fra Giordanos side, idet det ikke giver mening, at antallet af (registrerede) døde og raskmeldte skulle overstige antallet af (registrerede) smittede.
2. Ligesom Giordanos tal allerede er forældede, vil de her anførte tal i sagens natur også være det, når denne anmeldelse læses. For løbende opdateringer af tallene, se Johns Hopkins Universitys hjemmeside, COVID-19 Map – Johns Hopkins Coronavirus Resource Center (jhu.edu), besøgt d. 22/3-2021.

Efter volden? Hverdagsliv og familieliv blandt børn og mødre på krisecenter

Afhandlingen blev forsvaret 16. april 2021

Sofie Henze-Pedersen

Ph.d., Sociologisk Institut, Københavns Universitet

Ph.d.-afhandlingen »Efter volden?« undersøger, hvordan børn og deres mødre oplever og praktiserer hverdags- og familieliv på et dansk krisecenter. Gennem en etnografisk tilgang udforsker afhandlingen de intime praksisser, der udspiller sig bag krisecenterets fire vægge. Krisecenterets institutionaliserede og semi-offentlige miljø danner rammen og bliver en strukturerende mekanisme for hverdagen og familielivet her. Med et særligt fokus på praksisser belyser afhandlingen, hvordan barndom og familie 'gøres' i disse institutionelle rammer. Det sker med afsæt i teorier fra barndomssociologien (se fx James, Jenks, & Prout, 1998; Rasmussen, 2004), familiesociologien (se fx Finch, 2007; Morgan, 1996, 2011) og den levede oplevelse af vold (se fx Das, 2007; Das & Kleinman, 2000).

Baggrunden for afhandlingen er, at omkring 1.900 børn og 2.000 kvinder hvert år flytter på krisecenter i Danmark. Med flytningen sker der samtidig et opbrud af det kendte hverdagsliv og familieliv, da barnet og moren flytter

væk fra deres kendte rammer og voldsudøveren – som i de fleste tilfælde er barnets biologiske far, men ellers morens nye partner. Med flytningen mister barnet og moren deres kendte omgivelser og deres kendte hverdagsrutiner. De flytter ind i et nyt og ukendt miljø, hvor der bor andre personer, som de ikke kender. Barnet bliver måske nødt til at skifte børnehave eller skole, og tidshorisonten for disse opbrud og forandringer er uden en kendt slutdato. I takt med at hverdagen og familielivet bliver brudt op, så skal det finde nogle nye og alternative former i den nye kontekst, som krisecenteret sætter rammen for. Det åbner samtidig et vindue, hvorigennem det bliver muligt at forstå hverdagsliv og familieliv, da disse netop bliver genstand for genforhandling i de nye institutionelle rammer.

Hverdags- og familielivet på krisecenteret er blevet udforsket gennem en etnografisk tilgang. Denne tilgang har bestået af 8 måneders etnografisk feltarbejde på et krisecenter samt interview med børn. Etnografi er usædvanlig i studier om vold i de nære relationer. Tidligere forskning har primært benyttet interview, og ofte har disse interview ikke været med børnene selv. Den etnografiske tilgang har i denne afhandling gjort det muligt at generere 'dybe beskrivelser' af livet på krisecenteret, hvilket gør det muligt at placere børnenes og mødrenes oplevelser og praksisser i konteksten af hverdagslivet på krisecenteret samt udforske forandringer i disse over tid. Dette har bidraget med viden om, hvordan hverdagsaktiviteter og familiepraksisser blev formet af den kontekst, som de udfoldede sig i.

Afhandlingen består af fire artikler, der hver belyser, hvordan børnene og mødrene praktiserer hverdagsliv og familierelationer, mens de bor på krisecenter. De fire artikler bygger på hinanden, hvor den første udforsker, hvordan barndom er konstrueret, oplevet og praktiseret i hverdagen på krisecenteret, før de to næste artikler kigger på et specifikt aspekt af hverdagen – nemlig familielivet. Den anden artikel undersøger således, hvordan mødre og børn 'gør' familie i krisecenterets semi-offentlige rum, mens den tredje artikel undersøger, hvordan børnene oplever og praktiserer deres forældrerelationer efter at være flyttet på krisecenter. Endelig tager den fjerde artikel udgangspunkt i et af fundene fra den tredje artikel, som viser, hvordan voldens usynlige tilstedeværelse kan påvirke relationen mellem mor og barn, og undersøger, hvordan vold kan fortsætte med at være en del af mødrenes hverdagsliv på trods af fraværet af den voldelige partner.

På tværs af analyserne i de fire artikler bidrager afhandlingen med nye empiriske indsigter omkring familier, der bor på krisecenter. For det første viser afhandlingen, at oplevelsen af et krisecenterophold ikke kan begrænses til et fokus på krisecenteret i sig selv. Flytningen medfører et opbrud af hverdagen og familielivet, som kan få betydning for oplevelser og praksisser på krisecenteret. Dette sker, da børnene og mødrene skal navigere i de nye institutionelle og fælles omgivelser, mens de gennemgår en proces, hvor familien forandres og er til forhandling. Dette kan medføre skabelsen af nye familie-

praksisser og måder at forstå familien på, samtidig med at tidligere oplevelser med vold kan fortsætte med at have en tilstedeværelse, som kan få betydning for hverdagslivet og familierelationer på krisecenteret. På den måde er livet på et krisecenter viklet sammen med andre begivenheder uden for krisecenteret, hvilket understreger betydningen af at have fokus på konteksten. For det andet giver afhandlingen mere specifikt ny empirisk viden om børn på krisecenter og bidrager dermed til den begrænsede mængde forskning om børn på krisecenter, og særligt deres handlinger i konteksten af vold i hjemmet. Analysen går tæt på de praksisser, der udspiller sig inden for krisecenterets fire vægge, og viser, hvordan børnene anvender forskellige strategier til at navigere og tage kontrol over det meget voksen-kontrollerede miljø på krisecenteret. Selvom børn har fået en stærkere position som klienter, så er et krisecenter stadig et 'voksent sted', hvilket kan få betydning for den måde, børnene tilegner sig og oplever stedet. For det tredje viser afhandlingen, hvordan børnene praktiserer (omstridte) familierelationer og skaber deres egne måder at 'gøre' familie på under vanskelige omstændigheder, men afhandlingen illustrerer også børnenes afhængighed af voksne til at forstå og navigere i deres egen og familiens situation i en tid præget af opbrud, usikkerhed og familieforandringer.

Ud over at give indsigt i livet på et krisecenter, så sætter afhandlingen analytisk fokus på børn som sociale aktører. Børn er sociale aktører, som er aktive i skabelsen af deres egen livsverden, hvilket sker gennem et samspil med andre omkring dem (Prout & James, 2015). På krisecenteret handlede deres praksisser dog ikke kun om dem selv, men også om andre på krisecenteret, og de forhandlede deres egne 'pladser' i relation til de forskellige aktører, der udgjorde hverdagslivet her. Derudover så viser afhandlingen, at mens børnene og deres mødre boede på krisecenteret, deltog de i forskellige former for familiepraksisser og forhandlinger af (omstridte) familierelationer – både i relation til hinanden og under påvirkning af de fysiske, relationelle og kulturelle kontekster, som de udspillede sig i. Dette skabte forskellige muligheder og begrænsninger for at 'gøre' familie, hvilket understreger betydningen af at gå ud over familien og placere familiepraksisser i en bredere kontekst. Endelig viser afhandlingen, hvordan daglige aktiviteter og familiepraksisser fandt sted med volden som baggrund. Selvom den voldelige partner og/eller far ikke længere var en del af konteksten for hverdagslivet, så kunne tidligere voldshandlinger fortsætte med at trænge ind i livet på krisecenteret. Det illustrerer, hvordan vold kan blive udstrakt i tid, hvilket kalder på en tilgang, der ikke blot forstår vold som afgrænsede begivenheder, hændelser eller handlinger, men også forstår vold som et tidsligt fænomen. På den måde er vold ikke kun et fænomen, som bryder hverdagen, men også et fænomen, som kan have en fortsat tilstedeværelse og blive en del af hverdagen – også efter at de voldelige handlinger i sig selv har fundet sted.

Referencer

- Das, V. (2007). *Life and Words. Violence and the Descent into the Ordinary*. Berkeley: University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520939530>
- Das, V., & Kleinman, A. (2000). Introduction. I V. Das, A. Kleinman, M. Ramphele, & P. Reynolds (red.), *Violence and Subjectivity* (1-18). Los Angeles: University of California Press.
- Finch, J. (2007). Displaying Families. *Sociology*, 41(1), 65-81. <https://doi.org/10.1177/0038038507072284>
- James, A., Jenks, C., & Prout, A. (1998). *Theorizing Childhood*. Cambridge: Polity Press.
- Morgan, D.H.J. (1996). *Family Connections: An Introduction to Family Studies*. Cambridge: Polity Press.
- Morgan, D.H.J. (2011). *Rethinking Family Practices*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230304680>
- Prout, A., & James, A. (2015). A new paradigm for the sociology of childhood? I A. James & A. Prout (red.), *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary issues in the sociological study of childhood* (s. 6-28). Oxon: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315745008-2>
- Rasmussen, K. (2004). Places for Children – Children's Places. *Childhood*, 11(2), 155-173. <https://doi.org/10.1177/0907568204043053>

Human capital, migration and regional inequality: how the location of educational institutions influences our society

Afhandlingen er forsvaret d. 1. oktober 2021

Elise Stenholt Sørensen

Cand.scient.soc., ph.d. fra Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning, Københavns Universitet.

Denne ph.d.-afhandling handler om, hvilken betydning den geografiske placering af uddannelsesinstitutioner har for unges uddannelsesvalg og deres bosætningsmønstre. Spørgsmålet er centralt, fordi befolkningens uddannelsesniveau, den såkaldte humane kapital, er helt afgørende for både den nationale og den regionale udvikling i dag.

I forskningslitteraturen har der i de seneste år været en stor interesse for at undersøge sammenhængen mellem høj uddannelse i befolkning og regional udvikling. En række centrale studier har vist, at der både er positive individuelle og samfundsmæssige effekter forbundet med et højt uddannelsesniveau i befolkningen. En stor andel af personer med høj uddannelse i en by eller i en virksomhed har fx den positive effekt, at de også gør de andre personer i virksomheden mere produktive og innovative via vidensdeling osv. Desuden er høj uddannelse ofte forbundet med lavere kriminalitet, højere sundhed, højere politisk engagement osv. på et samfundsmæssigt plan. Der er derfor mange gode grunde til, at regioner i stigende grad ønsker at øge befolkningens uddannelsesniveau eller tiltrække højtuddannede fra andre regioner.

I en dansk politisk kontekst er der også stort fokus på at løfte befolkningens uddannelsesniveau og tiltrække højtuddannet arbejdskraft til alle egne af landet som et led i at skabe en mere lige regional udvikling. Den regionale placering af offentlige arbejdspladser, især placeringen af uddannelsesinstitutioner, er blevet et varmt politisk emne i Danmark i det seneste år. Med formålet at skabe »et land i balance« har den nuværende regering foreslået, at der skal flere uddannelsesmuligheder uden for de større byer, og at de nuværende videregående uddannelser skal decentraliseres.

Der er flere argumenter for at have fokus på lokalisering af ungdomsuddannelser og videregående uddannelsessteder. Et centralt argument er argumentet om, at alle i befolkningen skal have lige adgang til uddannelsesmuligheder, uanset hvor i landet man vokser op. Hvis nogen afskæres muligheden for uddannelse, fordi afstanden er for lang, er det både et socialt og samfundsmæssigt problem, at de menneskelige ressourcer ikke bliver udnyttet til fulde. Et andet centralt argument handler om, at lokalisering af uddannelsesinstitutioner kan påvirke bosætning og regionale flyttemønstre. Mange unge flytter i forbindelse med uddannelsesstart, og derfor kan uddannelsesstedernes placering måske have betydning for, hvor de flytter hen.

Der mangler et solidt vidensgrundlag og empirisk evidens for at kunne vurdere om decentralisering af uddannelsesinstitutioner i Danmark vil have den ønskede effekt. Det er uklart, hvorvidt oprettelsen af flere uddannelses tilbud rundt om i landet vil få flere unge i gang med en ungdomsuddannelse. Det er også uklart, hvorvidt de nyuddannede unge vil blive boende efter endt uddannelse eller i højere grad vælger at flytte til en af de større byer. Hvis det sidste er tilfældet, så vil det øgede uddannelsesniveau ikke komme den lokale uddannelsesby til gode.

Disse spørgsmål har motiveret mig til at skrive denne ph.d.-afhandling. Formålet med afhandlingen er at skabe et bedre vidensgrundlag for at kunne vurdere, hvorvidt decentralisering af ungdomsuddannelser og videregående uddannelser er et godt værktøj til at skabe bedre regional udvikling i hele landet? Og hvorvidt skabelsen af flere uddannelses tilbud kan have utilsigtede effekter på den regionale ulighed.

I afhandlingen undersøger jeg følgende forskningsspørgsmål: Hvilken betydning har den geografiske placering af vores uddannelsesinstitutioner for unges uddannelsesvalg? Er lange afstande med til at afholde nogle unge fra at tage en ungdomsuddannelse? Hvilken betydning har uddannelse for bosætningsmønstre og urbanisering i Danmark? Og hvilken sammenhæng er der mellem placeringen af de videregående uddannelser og andelen af nyuddannede, der bliver boende i uddannelsesbyen efter endt uddannelse? Disse spørgsmål er centrale for at forstå, hvordan den geografiske placering af uddannelsesinstitutioner påvirker vores samfund, og de vil blive grundigt behandlet i afhandlingens fire artikler.

Undersøgelserne er baseret på registerdata fra Danmarks Statistik samt omfattende afstandsregninger fra bopælsadresser til samtlige ungdomsuddannelser og videregående uddannelser i Danmark. Alle analyser anvender data med detaljerede oplysninger på individniveau. Ved hjælp af avancerede statistiske metoder og kausale analysedesign undersøger studierne betydningen af nærhed til uddannelse for uddannelsesvalg og uddannelsesvalgets betydning for regional mobilitet, samtidig med at modellerne tager højde for en række centrale faktorer som fx individuelle karakteristika, forældrebaggrund og geografi.

Afhandlingen er delt op i to overordnede dele. Den første del, artikel 1 og 2, undersøger spørgsmål, der omhandler geografisk placering af ungdomsuddannelser. Den anden del, artikel 3 og 4, kigger nærmere på betydningen af de videregående uddannelsers regionale placering. I de følgende afsnit giver jeg et kort resumé af artiklernes hovedkonklusioner.

Artikel 1 undersøger, om afstand fra bopæl til det nærmeste gymnasium har en betydning for unges uddannelsesvalg. Indledningsvist kortlægges den geografiske placering af gymnasier i dag, og hvor langt de unge har til en gymnasieuddannelse. Resultaterne viser, at danske gymnasier har en god geografisk fordeling, og de færreste unge oplever at have langt til et gymnasieudbud. Analyserne viser også, at afstanden fra bopæl til det nærmeste gymnasium har en betydning for optag på en gymnasieuddannelse blandt nogle unge. Betydningen af afstand varierer efter familiebaggrund, således at unge fra lavt uddannede familier er mest påvirkede af afstand, når de skal vælge, om de vil fortsætte i en ungdomsuddannelse efter folkeskolen. Overordnet set er effekterne af afstand for uddannelsesoptag dog relativt små i størrelse sammenlignet med eksempelvis betydningen af karakterer eller forældrenes uddannelsesniveau.

Artikel 2 fokuserer på årsagerne til migration fra land til by blandt unge mellem 18 og 24 år. Analysen viser, at unges valg af ungdomsuddannelse spiller en afgørende rolle for deres flyttemønstre. En gymnasial ungdomsuddannelse øger tilbøjeligheden til at flytte til en større by markant. På et samfundsmæssigt plan betyder det, at når flere unge vælger at gå i gymnasiet, så har det betydning for den øgede urbanisering, som vi ser i dag.

Artikel 3 studerer unges afstand til de videregående uddannelser samt betydningen af afstand til uddannelse for deres uddannelsesvalg. Analysen omfatter unge, der har fuldført en gymnasial ungdomsuddannelse. Resultaterne peger på, at afstanden til de tre nærmeste videregående uddannelser ikke påvirker, hvorvidt unge påbegynder en videregående uddannelse efter gymnasiet. Til gengæld peger analysen på, at afstand til det nærmeste universitet kan være afgørende for, hvorvidt unge vælger en universitetsuddannelse eller en kortere videregående uddannelse. Hvis afstand til universitetet bliver lang, er unge fra lavtuddannede hjem mere tilbøjelige til at vælge en kortere videregående uddannelse.

Artikel 4 analyserer, i hvilken grad uddannelsesbyer med videregående uddannelser formår at fastholde deres højtuddannede dimittender i byen og regionen efter endt uddannelse. Artiklen fokuserer på nyuddannede dimittender fra alle videregående uddannelser i Danmark og analyserer deres flyttemønstre, fra de bliver færdiguddannede og op til 10 år efter. Artiklen undersøger, hvilke faktorer der har betydning for fastholdelse af dimittender, og konkluderer, at uddannelsesbyens størrelse, regionale placering og det lokale arbejdsmarked er afgørende for, hvorvidt dimittenderne bliver boende i uddannelsesbyen.

For at opsummere så kan ph.d.-afhandlingens resultater samles i tre overordnede konklusioner. For det første viser analyserne af afstandens betydning for uddannelsesvalg, at afstanden fra bopæl til ungdomsuddannelse har en betydning blandt de 15-årige, hvorimod afstand til de videregående uddannelser ikke spiller en rolle for, hvorvidt unge vælger at læse videre efter gymnasiet eller ej. Analyserne peger derfor på, at afstand til uddannelse har en betydning for unges uddannelsesvalg, når de forlader folkeskolen, hvorimod unge, der har fuldført gymnasiet, er villige til at pendle eller flytte for at tage en videregående uddannelse.

For det andet viser resultaterne, at størstedelen af de nyuddannede unge, der har fuldført en gymnasial ungdomsuddannelse, flytter væk fra deres hjemby og til en af Danmarks største byer. Det samme gælder ikke for de unge, der har fuldført en erhvervsfaglig ungdomsuddannelse, eller de unge, der ikke opnår en ungdomsuddannelse. Dermed bekræfter analysen, hvad internationale studier har vist: at uddannelse åbner for nye muligheder og øger individets geografiske mobilitet. Unge forlader altså ikke deres hjemby på grund af *manglende* uddannelsesmuligheder lokalt – de fraflytter netop *på grund af* de muligheder, som de lokale uddannelser har givet dem.

For det tredje viser analysen af de højtuddannedes flyttemønstre, at uddannelsesinstitutionens geografiske placering er afgørende. I de mindre uddannelsesbyer er det et fåtal af de nyuddannede, der bliver boende efter endt uddannelse. Det tyder på, at en eventuel decentralisering af de videregående uddannelsessteder ikke vil øge det lokale uddannelsesniveau i arbejdsstyrken betragteligt, da langt de flest dimittender vil flytte væk igen efter endt uddannelse.

Pierre Charbonnier: Affluence and freedom: An environmental history of political ideas

Cambridge, Polity Press, 2021 (327 sider,
ISBN-13: 978-1-5095-4372-4)

Selv efter indtræden i klimaforandringer-
nes tidsalder fortsætter miljøsociologien
med at henslæbe en lettere anonym tilvæ-
relse, uden synderlig central betydning for
disciplinens teoretiske diskurser. På dette
punkt mimer vores erfaringer i store træk
dem, som kolleger i de øvrige samfunds-
og humanvidenskaber har gjort sig: Det er
helt enkelt vanskeligt for disse discipliners
udøvere at give et adækvat fagligt mod-
svar til nutidens økologiske kriser. Med
sin nye bog, oversat fra hans franske ha-
bilitations-skrift, tager Pierre Charbonnier
imidlertid et vigtigt skridt i denne retning
på den politiske tænkningens domæne. Det
gør han gennem at foreslå og udføre en
forskydning fra en mere gængs miljødeer-
nes historie til en original miljømæssig te-
ori om modernitetens epistemisk-politiske
koordinater. Denne forskydning fører til
en række interessante genlæsninger og ny-
fortolkninger af ikoniske økonomisk-politi-
ske tænkere, fra Adam Smith over Karl
Marx og frem, som tillige rækker langt ind
i kernen af det sociologiske projekt.

Charbonnier er filosof og ansat ved
Centre national de la recherche scientifique

(CNRS) samt underviser ved Sciences
Po i Paris. At hans habilitations-skrift har
været imødeset med store forventninger
på den frankofone intellektuelle scene,
indikeres af det forhold, at Bruno Latour
har medvejet og nu anbefalet arbejdet
på bogens bagside, alt imens Dipesh Cha-
krabarty har skrevet det stærkt rosende
og opsluttende forord. Heldigvis viser
det sig ved læsning hurtigt, at Charbon-
nier nok har læst og integreret disse for-
fatteres teoribidrag i sit eget projekt, men
at han drives af en original ambition og
et imponerende overblik over og arbejde
med et langt mere vidtforgrenet fletværk
af social-filosofisk og politisk tænkning.
Endvidere viser det sig, at sociologien
spiller en interessant dobbeltrolle i Cha-
rbonniers læsninger: dels som et historisk
objekt, hvis opkomst og skæbne står på
spil i fortællingen – og dels som inspirati-
onskilde til selve læsningens præmisser.
Alene af denne grund bør vi som sociolo-
ger spidse ører.

Efter et første kapitel, der ridser bo-
gens projekt, begrebslige præmisser og
argumentationsgang op, følger bogens
øvrige 10 kapitler groft sagt den tredel-
te fasetænkning, hvormed Charbonnier
foreslår at genfortolke modernitetens po-
litiske tænkning i miljømæssigt perspek-
tiv. Kapitlerne 2 og 3 omhandler således
den tidligt-moderne agrar-økonomi i det
18. århundrede og måden, hvorpå den-
ne betinges af de forestillinger om ejen-

domsret og autonomi, som Charbonnier i dialog med Smith døber »den liberale pagt« (s. 58 ff.). Hernæst behandles over fire kapitler overgangen til en kulbaseret industriøkonomi i det 19. århundrede, med hovedvægten lagt på varianter af socialistisk markedskritik og »det sociale problems« idehistorie, herunder hos Émile Durkheim (i kapitel 5) og Marx (i kapitel 7). Endelig følger fire kapitler om perioden fra det 20. århundredes efterkrigstid og frem til nutiden, med fokus først på den keynesianske periode (kapitel 8), dernæst på miljøkritikkens fremvækst fra 1970'erne og frem (kapitel 9), og afsluttende med to kapitler (10 og 11), der dels har et samtidsbåret blik, dels bevæger sig fra Charbonniers udlægninger af andres tanker til hans mere selvstændige ideer om klimapolitikens nutidige vilkår.

Den røde tråd i narrativet udgøres af den kernefigur, der tillige har givet bogen dens titel: nemlig at Vestens moderne politiske tænkning alle dage har kredset – om end til tider på indirekte eller ambivalente måder – om forbindelsen mellem kollektiv frihed (autonomi) og kollektiv rigdom (*affluence*). Hvors den politiske idehistorie har haft tendens til udelukkende at fokusere på førstnævnte problematik og dens aflæggere, i form af rettigheder, demokrati og retfærdighed, der ønsker Charbonnier således at vise, at spørgsmålet om rigdom og dennes materielle, det vil sige økologiske, teknologiske og organisatoriske rammevilkår, reelt altid har været indflettet i modernitetens progressive, og »produktionistiske«, idealer. Det er mod ekskaveringen af denne forbindelse mellem autonomi og rigdom, at Charbonnier retter sin miljømæssige politiske idehistorie, idet han konkret omsætter denne gennem en treleddet opmærksomhed på økologiens (»naturens«) rolle som subsistensgrundlag, som beboeligt territorium og som kilde til autoritative vidensformer. Og det er denne forbindelse, som med klimaforandringerne definitivt må bringes til ophør.

Charbonniers genlæsninger af økonomisk-politiske tænkere som John Locke (kapitel 2), Alexis de Tocqueville (kapitel 4), Thorstein Veblen (kapitel 6) og flere andre i dette perspektiv fremstår for denne læser gennemgående solide, interessante, og ikke mindst båret af en vilje og evne til at gå imod gængs ortodoksi. Dette sidste træk er særligt tydeligt for undertegnede i omgangen med sociologiens kongerækketænkere. Således har miljøsociologer længe rammesat Durkheims metodologiske diktum om samfundet som et *sui generis* realitetsniveau som ensbetydende med disciplinens stadfæstelse af en antropocentrisk økologi-fornægtelse. I modsætning her til viser Charbonnier (s. 106 ff.), hvordan Durkheims tanker om arbejdsdelingens rette (organiske) og patologiske (individualistiske) former sker med eksplicit afsæt i den modernistiske forestilling om en grænseløs produktionsøkonomi, hvis konflikter og integrative balancer i den sociale sfære han gør til sociologiens opgave at afsøge og varetage. I den forstand, foreslår Charbonnier, er det mere rimeligt at læse Durkheim som grundlægger af en egentlig »kultstofs-sociologi«.

Tilsvarende foreslår Charbonnier en Marx-læsning (s. 145 ff.), der i mindre grad end såkaldte øko-marxister betoner dennes (angiveligt »proto-økologiske«) tanker om en »metabolisk flænge« i det industrialiserede landbrugs stofveksling med de voksende industribyer, for i stedet at betone Marx' konsistent produktionistiske fiksering på den industrielle arbejderklasse som historiens subjekt, på bekostning af evnen til at tilskrive betydning til småbøndernes samtidige kamp for deres anknytning til jorden. Her sås den intellektuelle kim, antyder Charbonnier, til det ideologiske drama, som i anden halvdel af det 19. og første halvdel af det 20. århundrede gør småbønder og godsejere til uensartede allierede for anti-socialistiske, konservative og siden egentligt fascistiske politiske kræfter. Denne dynamik, og i det hele taget be-

tydningen af »samfundets« divergerende forsvar mod markedets og teknologiens omdannelse af landjorden til en (»fiktiv«) vare, indfanges senere og bedre af Karl Polanyi. I det hele taget tillægger Charbonnier Polanyis evne til at forbinde økologi og politik stor betydning, også når det gælder forståelsen af nutidens klimapolitik, der således fremstår som en ny »stor transformation« under i øvrigt forandrede vilkår (s. 252 f.).

Efterkrigstidens samfundstænkning præges ifølge Charbonnier af en markant tilbagegang i økologisk refleksivitet, symboliseret ved Herbert Marcuses forskydning af emancipationens problematik fra arbejdets til kreativitetens domæne (s. 175 ff.) – på måder, der står i skærende kontrast til den globale metaboliske intensivering, som i nutidens litteratur om den antropocæne tidsalder kaldes for »den store acceleration«. Først fra omkring 1970 gøres spørgsmål om »grænser for vækst« og tekno-videnskabelige risici hernæst til genstand for fornyet opmærksomhed, sidstnævnte inkarneret i Ulrich Becks begreb om »risikosamfundet«. Trods udviklingen af en egentlig økologisk-økonomisk tænkning om materialestømme, og trods risikosociologiens forskellige indsatser, er det imidlertid her Charbonniers påstand, at såvel den teknokratisk-apokalyptiske grænse-diskurs som den ansvarligheds-fokuserede risikodiskurs har udtømt deres betydning i klimaforandringeres tidsalder. At Charbonnier her nøjes med en besk (men i denne anmelders øjne velplaceret) kritik af Anthony Giddens' (»tredje vej«-) gentolkning af risici som mulighed (s. 201 ff.), men undlader at gå i dialog med Becks mere vidtrækkende tanker om kosmopolitisk og konflikt-drevet risiko-politik, fremstår dog for mig som en lidt for hastig indsnævring af det klimapolitiske mulighedsrum.

Det ændrer imidlertid ikke ved det forhold, at Charbonnier også i sine mere selvstændige, afsluttende betragtninger om den nuværende søgen efter et kritisk-økologisk kollektivt subjekt, som

kan formå at afkoble idealet om autonomi fra det produktionistiske krav om grænseløs vækst, leverer interessant stof til sociologisk efterfølgelse. Charbonnier fremskriver og indskriver sig her i et nyt kritisk-intellektuelt terræn (kapitel 10), som via videnskabsstudier, postkolonial tænkning, natur-antropologi og politisk økologi har udjævnet og »symmetriseret« modernitetens skel mellem mennesker og ikke-mennesker, samfund og natur, og mellem Vesten og den ikke-vestlige verden, det globale nord og syd. Fra dette afsæt, foreslår han hernæst (kapitel 11), må en adækvat klimapolitik lære fra socialismens mangeartede erfaringer at genpolitisere spørgsmålene om anknævnin-ger til territoriet, om subsistens hinsides rigdom og om demokratiseringen af økologisk viden. Alt sammen ud fra de- visen, at et nyt økologisk subjekt må inkarnere ikke »samfundets«, men nu sel-ve Jordens forsøg på at forsvare sig selv mod produktionismens tyranni.

Overordnet udviser Charbonnier her et velplaceret intellektuelt mådehold, idet han fastslår (s. 257), at det næppe er filosofiens opgave at anviser de præcise former for eller veje til et sådant økolo- gisk-politisk subjekts faktiske virkeliggø- relse. Jeg vil mene, at samme diktum med fordel kan udstrækkes til sociologien, der her tilsvarende må agere ligeværdig dia- logpartner for aktive offentligheder. Ikke desto mindre er det særligt i disse afslut- tende og samtidsrettede betragtninger, vil jeg hævde, at forskellen mellem en filosofisk-idehistorisk og en sociologisk tilnærmelse til klimaproblematikken bli- ver tydelig, og samtidig mest akademisk og politisk betydningsfuld. For nok gør Charbonnier ret i at fremhæve en ideer- nes materielt-politiske virkningshistorie som afgørende for at gribe de brede træk i modernitetens samlede forskydninger over tid. Men når det kommer til samtids- dens mange, forskelligartede og forskel- ligt situerede kampe om lokale og globale økologiske anknævnin-ger, i såvel nord som syd, forekommer det måske mindre overbevisende, at disse adækvat lader

sig læse gennem en singular prismen af socialistisk autonomi og post-vækst, interessant og vigtig som denne prismen er. Her er således rigelig plads til en komparativt udvidet og teoretisk selvbevidst miljøsociologi, parat til at forstå sig selv som arvtager af disciplinens samlede projekt.

Anders Blok
Sociologisk Institut,
Københavns Universitet

Frank van Tubergen: *Introduction to Sociology*

Oxon: Routledge 2020 (512 sider ISBN:
978-0-8153-5385-0)

Introduction to Sociology (2020) er en sublim introduktion til den sociologiske videnskab. Jeg ville ønske, at den var udkommet, da jeg i sin tid begyndte at læse. Bogen er skrevet af den hollandske professor fra Utrecht Universitet og medlem af det europæiske akademi for sociologi Frank van Tubergen, som er en erfaren og yderst kompetent sociologisk håndværker. Det har han demonstreret igennem årtier, hvor han har publiceret adskillige artikler om betydningen af sociale netværk, immigration og religion i disciplinens højest rangerede og mest prestigefulde tidsskrifter.

Hvis jeg skal fremhæve én ting, som jeg er allermest begejstret for ved *Introduction to Sociology*, er det, at sociologien fremstilles som en moden videnskabelig disciplin, der i kraft af et særegent sociologisk perspektiv spiller en væsentlig rolle i forhold til at beskrive og forklare komplekse sociale fænomener. Dette sætter jeg umådelig stor pris på, da jeg synes det er begrædeligt sjældent, at man læser en introduktionsbog til sociologi uden at sidde tilbage med det indtryk, at disciplinen havde sin storhedstid for længe siden, da nogle få lovpriste og kanoniske tænkere levede. *Introduction to Sociology* anerkender, at nutidig sociologi står på skuldrene af klassiske værker, men modsat mange tidligere introdukti-

onsbøger får nutidig sociologi også den opmærksomhed, den fortjener.

Introduction to Sociology er således ikke en introduktion til sociologiens idéhistorie, som sociologiske introduktionsbøger nogle gange tenderer mod at være. Det er derimod en introduktion til, hvordan man som nutidig sociolog tænker og arbejder. Dette bidrag falder på et tørt sted, da jeg deler fremtrædende sociologer som Richard Swedberg og Omar Lizardos bekymring for, at sociologistuderende kun i sjældne tilfælde tilegner sig evnen til at 'teoretisere' forstået som den kreative proces, hvorigennem man ikke 'kun' redegør for teori, men også bruger eksisterende teori og empiriske indsigter til at udvikle nye idéer, som derefter kan efterprøves videnskabeligt.

Introduction to Sociology er struktureret på følgende måde. I den første del, som hedder 'Thinking like a sociologist' forklarer van Tubergen, hvad der karakteriserer de spørgsmål, som sociologien stiller. Han lægger vægt på, at sociologiens genstandsfelt er sociale fænomener og kollektive handlinger – ikke individuelle fænomener og individuelle handlinger. Derefter gør van Tubergen det klart, at sociologien har til formål at beskrive og forklare sociale fænomener, samt at gøre den viden, der produceres, anvendelig i forhold til at adressere sociale problemer. I relation til det sidste gør van Tubergen det klart, at sociologi er en videnskab. Med dette mener han, at disciplinens formål er at beskrive og forklare sociale fænomener baseret på videnskabelige metoder – ikke at bedrive aktivisme eller at understøtte bestemte politiske agendaer eller normative idealer. Her kunne mange dog godt have ønsket en kritisk diskussion af, hvorvidt normative idealer og sociologisk videnskab i praksis så let lader sig adskille. Derefter diskuteres, hvad der karakteriserer sociologiske teorier, og på hvilke måder sociologiske teorier kan ekspliciteres og gøres gennemsigtige ved hjælp af ord, grafiske fremstillinger og/eller ligninger. Derpå følger en oversigt over de kvantitative og kvalitative

metoder, som sociologer typisk benytter sig af. Den første del rundes af med en videnskabsteoretisk diskussion, hvor det bl.a. diskuteres, om målet for sociologien er at forstå, forklare eller begge dele.

Indholdet af de fire følgende dele af bogen har jeg ikke plads til at redegøre for i detaljer. Men i bogens anden del redegør van Tubergen for sociologien om kultur, herunder særligt studier af holdninger og normer. I tredje del redegøres sociologien om sociale relationer herunder betydningen af sociale netværk og grupper. I fjerde del diskuteres sociologien om ulighed, herunder studier af stratifikation og mobilitet samt ulighed i ressourcer. Endeligt, i bogens femte del, diskuteres studier inden for nogle udvalgte temaer i sociologien herunder immigration og integration, modernisering og religion. Et fællestræk ved hele bogen, som gør den til en fornøjelse at læse, er, at

referencerne i alle kapitler er up-to-date. Det betyder, at læseren får et retvisende indtryk af den nyeste sociologiske forskning inden for hvert område – ikke som det så ud for 20-30 år siden, som man nogle gange ser.

Alt i alt er *Introduction to Sociology* for mig at se blandt de absolut bedste introduktionsbøger til sociologisk videnskab på markedet. Jeg synes på den baggrund, at studienævnene på sociologiuddannelserne i Danmark bør overveje den som en del af pensum på de første semestre. Jeg tror dette ville medvirke til, at nye sociologistuderende, som traditionelt udsættes for en hel del klassisk sociologi, ville få et mere retvisende indtryk af, hvad der karakteriserer nutidig sociologi.

Hans-Peter Y. Qvist

Institut for Sociologi og Socialt Arbejde,
Aalborg Universitet

Tempus circularis

Fagus sylvatica

Først ville jeg snakke med tiden, Hvis noget er cirkulært findes der ingen begyndelse eller ende.

Da møder jeg et træ.	Og jeg bliver mødt hvor jeg er.
Det samme træ,	Nu.
flere gange.	Hver gang.
Det er ikke længere det samme.	Jeg er aldrig den samme.
Jeg er ikke længere den samme.	Du er aldrig den samme.
Jeg tænker over noget som er i konstant forandring.	At forstå det som er (i) konstant forandring,
Ændrer det sig.	At forstå at tingene ikke ændrer sig.

Jeg ser din forandring.	Vi forandrer os,
Jeg ser din helhed.	vi er et.

Jeg undrer mig stadig over,	Hvordan kan du forstå mig uden at ødelægge mig.
hvordan forståelsen af helheden bliver nemmere	
ved opdelingen af denne.	
Jeg tager mig tiden til at prøve at forstå.	Hvis du giver det tid.
Vi har fulgtes ad i et år.	Bliver cirklen på linien til en spiral.

Jeg forsøger at lade det svæve frit i luften,	Nu svæver jeg frit.
at lade det være indrammet, en flade,	Jeg er kun ideen om mig selv,
og snakker om noget universielt.	kun et billed på det jeg er.
Det kan begrænse,	Du vil vise,
at fange noget ved at italesætte det.	istedet for at være det, at se det.

Vi snakker om at gentage,	
at gentagelser er en form for forandring,	Bevægelse er forandring,
at forandring er en form for liv.	uden det er der intet.

Vi snakker om hvordan tid er rum.	Jeg er i live,
Vi sagde; tiden er et rum når du kan se den.	bevægelse i rum.
Rumtid.	

Når jeg starter med at tænke over det,	Og vi vender aldrig tilbage til de samme steder,
kommer jeg altid tilbage til det.	som nu er andre steder.
Du nævner at der ikke bare er tale om punkter på en linie, Intet kan nogensinde være det samme,	
men at alt er en del af en bevægelse.	alt er en del af det hele.
Nuet er en del af evigheden.	
Når du er stille,	Og jeg er et sted, og prøver at forstå to andre der ligger fjernt,
kan jeg bevæge mig omkring dig,	men er et punkt på cirklen stadig rundt.

KUNSTNERPRÆSENTATION

Rune Bosse (f. 1987) bor på Sydsjælland og arbejder i København og omegn, og han er bl.a. uddannet fra Det Kongelige Danske Kunstakademis Skole for Tidsbaserede Medier i 2016. Bosse har gennem årene haft en række soloudstillinger rundt omkring i Danmark, hvoraf den seneste, *States of Being*, kunne opleves på Gether Contemporary i København frem til oktober 2021. Han har desuden bidraget til adskillige gruppeudstillinger, herunder på Hamburger Bahnhof i Berlin og Biologiska Museet i Stockholm samt senest den roste udstilling *Soil.Sickness.Society* på Rønnebæksholm ved Næstved. Hans værker indgår lige nu og frem til januar 2022 på Arkens udstilling *Blomsten i Kunsten*.

Bosse er i sin kunst optaget af at undersøge menneskets komplicerede og skiftende forbindelser til naturen, for på den måde at skabe et rum for poetisk åbenhed, personlig refleksion og respekt. I sine værker søger han ofte uden for kunstinstitutionen for ny inspiration, ligesom han arbejder med at bringe naturens rytmer af f.eks. forrådnelse og nyt liv ind i sine skulpturer og installationer. Om sit afgangsværk fra Kunstakademiet – *Tempus circularis. Fagus sylvatica* (2016), hvorfra fotografiet på forsiden stammer – siger Bosse i et interview fra 2018:

»[Det] handlede om vores tidsopfattelse, og at vi – i hvert fald i Vesten – har en meget lineær forståelse af tiden. Værket bygger på en proces, hvor jeg tog ud i en skov og observerede et træ gennem et år, og hvordan det forandrede sig. Tiden blev i den sammenhæng en langt mere cyklisk bevægelse og oplevelse, og det er den, jeg har forsøgt at lade mig styre af. Jeg føler, at naturen kan udtrykke ting i en meget ren form på den måde.«¹

Til dette nummer af Dansk Sociologi har Bosse udvalgt fotografier fra forskellige værker, der spænder over hans virke gennem godt det seneste årti:

- Forsiden: *Tempus circularis. Fagus sylvatica*, 2016
- Plant memorie, New Years eve in the workshop, 2016
- Abyss, udstilling på D7 med Anna Bak, 2018

- Where you are where are you, 2010
- Enter exit, Stavreby Havn, 2010
- Stien eller tid imellem træer, Overgaden, 2019
- 31,54 km (walking in a circle for 5 hours), 2008
- Making ice of melted ice, 2010
- Collecting soil samples for »jordforbindelser« udstilling, Svanninge Bakker, 2017
- Digt: Tempus circularis. Fagus sylvatica, 2016

Note

1. Citeret fra interview med Matthias Hvass Borello i Kunsten Nu, som er tilgængeligt her i sin helhed: <https://kunsten.nu/journal/rune-bosses-poetiske-oproer/>.

Retningslinjer for manuskripter

Dansk Sociologi publicerer originalartikler, oversigtsartikler (»reviews«), boganmeldelser, essays, faglige kommentarer og debatindlæg af sociologisk relevans. Hovedkriterier for udvælgelse af bidrag er, at de tager vigtige spørgsmål op og holder et højt fagligt niveau. Alle aktuelle artikelmanuskripter underkastes bedømmelse af to anonyme referees. Redaktionen vil på basis af referees udtalelser vejlede forfatterne, når bearbejdning er nødvendig før publicering. Bidrag kan være på dansk, norsk eller svensk.

Manuskripter indsendes som vedhæftede filer til: dansk.sociologi@sociologi.ku.dk

Artikelbidrag må ikke overskride 20 sider á 2.400 enheder, inkl. noter og referencer. Kommentarer og debatindlæg bør ikke overskride 6-7 sider á 2.400 enheder, og boganmeldelser bør være på 2-4 sider á 2.400 enheder.

Ved udarbejdelse af manuskripter følges nedenstående retningslinier:

1. Manuskripter skrives med dobbelt linjeafstand. Skriv uden orddeling, og brug løs bagkant. Evt. fremhævninger sker med kursiv. Undlad at anvende fed eller forskellige skrifttyper.
2. Der skal kun anvendes ét overskriftsniveau. Nyt afsnit markeres med indryk.
3. Citater på mere end ca. 2 linjer skrives med indryk. Ved indrykkede citater benyttes ikke citationstegn. Anvendelse af citater bør være begrænset. Er de på andre fremmede sprog end engelsk, bør de oversættes til dansk.
4. Antallet og omfanget af noter bør være begrænset. Der anvendes nummererede slutnoter.
5. Med hensyn til litteraturhenvisninger i teksten og litteraturreferencer har redaktionen udarbejdet detaljerede retningslinjer herfor, som kan ses på vor hjemmeside: www.dansksociologi.dk

For artiklers vedkommende skal selve manuskriptet (hoveddokumentet) indeholde: titel; brødtekst, herunder underrubrikker; slutnoter og referencer. Bemærk, at hoveddokumentet skal fremsendes i fuldt anonymiseret form. I fald der henvises til egne arbejder, skal referencen anføres som (Forfatter, xxxx) såvel i teksten som i referenceli-

sten. Hoveddokumentet ledsages af følgende, der vedlægges på særskilte ark:

- Ark med forfatternavn, biografiske oplysninger, adresse, e-mail og artiklens titel.
- Evt. nummererede figurer og tabeller, én på hvert ark. Det anføres i teksten, hvor de ca. skal placeres. De bør ikke være for store og uoverskuelige. Figurer skal være i sort/hvid og tryklare.
- Dansk og engelsk abstract, max. 200 ord. Begge skal efterfølges af 3-6 søgeord.
- Foto af forfatteren.

At indsende et manuskript til et videnskabeligt tidsskrift er udtryk for en hensigt om at publicere manuskriptet i det pågældende tidsskrift. Behandling af indkomne bidrag kræver tid og opmærksomhed i redaktionen og hos dem, der skal vurdere manuskripterne. Dansk Sociologi betinger sig, at modtagne bidrag ikke samtidigt er indsendt til vurdering andetsteds eller har været publiceret tidligere. Tidsskriftet har ikke kapacitet til at vurdere ufærdige manuskripter.

Dansk Sociologi publicerer ny og original sociologisk forskning på dansk (og skandinaviske sprog). Dansk Sociologi accepterer som udgangspunkt ikke materiale, der tidligere er publiceret. Herfra er undtaget konferencepapers og working papers, der har været cirkuleret i begrænset omfang med henblik på diskussion med kollegaer og fagfæller. Hvis manuskripter tidligere har været offentligt tilgængelige, fx online som et working paper, skal de ved indsendelse udstyres med en note herom. Det gælder også for tidligere versioner, der ikke er helt identiske med det indsendte, hvis der er substantielle overlap i tekst eller datamateriale.

Alle artikler publiceret i Dansk Sociologi gøres tilgængelige online (<http://ej.lib.cbs.dk/index.php/dansksociologi>) et år efter publicering. Redaktionen er i denne sammenhæng indforstået med og påskønner, at tidsskriftets forfattere lægger kopi af deres bidrag op på egen eller deres institutions hjemmeside, også et år efter at bidraget er publiceret i tidsskriftet. Redaktionen ser dette som en mulighed for at øge kendskabet til artiklerne i Dansk Sociologi og tidsskriftet som sådan.